

UMAY

Aralık 2023 / Cilt-I / Sayı-II
ISSN: 2980-2792

SANAT VE SOSYAL
BİLİMLER DERGİSİ

JOURNAL OF
ARTS AND
SOCIAL SCIENCES

UMAY

Sanat ve Sosyal Bilimler Dergisi

ISSN: 2980-2792 Cilt, Sayı :I, II, Aralık 2023

Sahibi

Antalya Belek Üniversitesi adına Doç. Dr. Nagihan Çetin

Yayıncı

Antalya Belek Üniversitesi

Editör

Doç. Dr. Nagihan Çetin

(Antalya Belek Üniversitesi)

Editör Yardımcısı

Dr. Berna Kolot

Yabancı Dil Sorumluları

Meltem Deniz Doğan (İstanbul Üniversitesi)

Serkan Yiğit (Antalya Belek Üniversitesi)

Redaksiyon

Öğr. Gör. Özlem Mecek Çevik

Uzman Büşra Yılmaz

(Antalya Belek Üniversitesi)

(Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi)

Kapak Tasarımı

Öğr. Gör. Mustafa Zeki Yüce

(Antalya Belek Üniversitesi)

Mizanpaj-Dizgi

Öğr. Gör. Mustafa Zeki Yüce

Öğr. Gör. Emre İdacıtürk

Öğr. Gör. Nur Ernehir

(Antalya Belek Üniversitesi)

(Antalya Belek Üniversitesi)

(Antalya Belek Üniversitesi)

İletişim

umaydergisi@belek.edu.tr

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Türker Erođlu	(Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüseyin Bal	(Antalya Belek Üniversitesi)
Prof. Dr. Aysun Altunöz	(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Doç. Dr. Seadet Shikhiyeva	(Azerbaycan Milli Bilimler Akademiyası)
Doç. Dr. Asuman Ayppek Arslan	(Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Doç. Dr. Elçin İbrahim	(Azerbaycan Milli Bilimler Akademiyası)
Doç. Dr. Fidan Uğur Çerikan	(Pamukkale Üniversitesi)
Doç. Dr. Aslı Fişekçioğlu	(Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet Şeren	(Antalya Belek Üniversitesi)
Doç. Dr. Selçuk Kürşad Koca	(Sakarya Üniversitesi)
Doç. Dr. Serdar Uğurlu	(Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Harun Akçam	(AREL Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Yavuz Köktan	(Sakarya Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Elçin Noyan	(Antalya Belek Üniversitesi)

Bilim ve Danışma Kurulu

Prof. Dr. Umay Türkeş Günay	(KKTC)
Prof. Dr. Abdullah Kuzu	(Antalya Belek Üniversitesi)
Prof. Dr. Kürşat Öncül	(Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Çeribaş	(Nevşehir Üniversitesi)
Prof. Dr. Nedim Bakırcı	(Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi)
Doç. Dr. Ayça Akın	(Antalya Belek Üniversitesi)
Doç. Dr. Berna Ayaz	(Bandırma On Yedi Eylül Üniversitesi)
Doç. Dr. Ebru Şenocak	(Elazığ Üniversitesi)
Doç. Dr. Filiz Güven	(Sinop Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet Sağ	(Akdeniz Üniversitesi)
Doç. Dr. Nursel Uyanıker	(Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Serkan Köse	(Nevşehir Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Aynur Ağören	(Düzce Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Damlanur Küçükıldız	(Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Gülce Dölkeleş	(Antalya Belek Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Halil Mert Erdoğan	(Antalya Belek Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mısra Çakalođlu	(Antalya Belek Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Rabia Kalfaođlu	(Moskova Devlet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Tuğba Özkan	(AREL Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Çiçek Topçu	(Antalya Belek Üniversitesi)
Dr. Elif Alten Güler	(Akdeniz Üniversitesi)
Dr. Hasan Savaş	(Necmettin Erbakan Üniversitesi)

Bu Sayının Hakemleri

Doç. Dr. Ayça Akın	(Antalya Belek Üniversitesi)
Doç. Dr. Birol Azar	(Fırat Üniversitesi)
Doç. Dr. Dilek Toluyağ	(Çankırı Karatekin Üniversitesi)
Doç. Dr. Erhan Solmaz	(Uşak Üniversitesi)
Doç. Dr. Serdar Uğurlu	(Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Gülce Dölkeleş	(Antalya Belek Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Harun Akçam	(İstanbul Arel Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Pelin Ügümü Aktaş	(Antalya Belek Üniversitesi)
Dr. Öğr. Gör. Yılmaz Çıracıoğlu	(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Dr. Berna Kolot	(Necmettin Erbakan Üniversitesi)

İçindekiler

- 6** | **Yapay Zekâ Çağında Kişisel Veri Mahremiyeti**
Personal Data Privacy In The Age Of Artificial Intelligence
Hüseyin Ensari Eryılmaz
- 26** | **Beden Sanatı Çerçevesinde Acının Dili Olan Beden**
The Body Is The Language Of Pain In The Framework Of Body Art
Mutlu Aslantürk, Aysun Altunöz
- 40** | **Ticaretin Fıkralara Yansıyan Yönleri Üzerine**
On Aspects Of Trade Reflected In Anecdotes
Sema Bayram
- 54** | **Geleneksel Çocuk Oyunlarını Etkileşimli Öğrenme Süreci Etwinning Projesi Örneği**
Interactive Learning Process With Traditional Children's Games Etwinning Sample
Ayşegül Gökçer
- 60** | **Multidispliner Çalışma Örneği Olarak "Kırkyamada Kırk Maraş" Projesi**
Kirk Maras Project In Kırkyama As A Multidispliner Sample Working
Mutlu Aslantürk
- 74** | **Azerbaycan'ın Aran Karabağ Bölgesinin Sözlü Edebiyatında Toprak**
Tamilla Aliyeva

Editörden

Değerli Okuyucularımız,

Umay Sanat ve Sosyal Bilimler Dergisi'nin ikinci sayısıyla sizlerle. Antalya Belek Üniversitesi Türkçe Öğretimi Uygulama ve Araştırma Merkezi tarafından kurulan hazırlıklarına 2022 yılında başlanan dergimiz yılda iki kere yayınlanacak olup sanat ve sosyal bilimlere ilişkin makalelere ve akademik nitelik taşıyan yazılara yer vermektedir. İki bölüm olarak planladığımız dergimizin ilk ve esas kısmı kör hakemlik uygulaması sonucu kabul edilen makalelerden oluşurken ikinci kısımda editör onayı yeterli görülen akademik nitelik taşıyan kitap değerlendirmelerine, çevirilere ve denemelere yer verilmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti Devletimizin kuruluşunun yüzüncü yılını kutladığımız 2023 yılı bizim dergimizin de yayın hayatındaki ilk yılı oldu. Biz de yazarlarımızın, hakemlerimizin, bilim ve danışma ile yayın kurulumuzdaki kıymetli hocalarımızın ve siz değerli okuyucularımızın desteği ile ilk yılını tamamlayan dergimizin bu sayısını Cumhuriyetimizin yüzüncü yılına ve Cumhuriyetimizin kurucusu Ulu Önderimiz Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün aziz hatırasına armağan ediyoruz.

İkinci yılımızda, bir sonraki sayımızda buluşmak dileğiyle.

Doç. Dr. Nagihan Çetin

YAPAY ZEKÂ ÇAĞINDA KİŞİSEL VERİ MAHREMİYETİ¹

Personal Data Privacy in the Age of Artificial Intelligence

Hüseyin Ensari ERYILMAZ²

Öz

Yapay Zekâ (YZ), genel olarak, “Dar Yapay Zekâ”, “Genel Yapay Zekâ” ve “Süper Zekâ” sınıflaması ile ele alınmaktadır. YZ, son yıllarda mantıktan etiğe, hukuktan ekonomiye, tıptan sanata ve estetiğe kadar aklımıza gelebilecek her alanda disiplinlerarası araştırmaların konusu olmaktadır. Kendi başına karar alabilen, veri toplayabilen YZ sistemleri günümüzde başta veri güvenliği olmak üzere pek çok etik ve hukuki problemin tartışma konusudur. YZ teknolojilerinin gelişimi büyük ölçüde toplanan kişisel verilere bağlıdır. Bu verilerin toplanma, depolanma ve işleme yöntemleri her geçen gün daha önemli hale gelmektedir. Kişisel verilerin işlenmesi ile ilgili problemlerin azaltılabilmesi için ulusal ve uluslararası birçok yasal düzenleme gerçekleştirilmiştir. YZ sistemlerini geliştirme süreçlerinin bir denetimden yoksun oluşu, yapılan yasal düzenlemelerin her geçen gün yeni yetenekler kazanan sistemler karşısında yetersiz kalmasına neden olmaktadır. Makalemizde, YZ’nin mahremiyet kavramı ile olan ilişkisi, kişisel mahremiyet alanlarımıza dair oluşan ve oluşabilecek riskleri ve bu riskleri azaltmaya yönelik gerçekleştirilebilecek çözüm önerileri dile getirilmiştir. Araştırmamızda nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Literatür taraması yapılmış, kavramlar betimsel analiz yöntemi ile ele alınmıştır. Çalışmamızın amacı, bu alanda çalışan bilim insanlarının son dönemde daha yüksek sesle ifade etmeye başladıkları YZ geliştirme süreçlerindeki riskleri belirtmek; kişisel mahremiyet içeren verilerin, bulut teknolojisinde bizden habersiz veya farkında olmadan verdiğimiz izinlerle toplanması ve depolanması; bu verilerin YZ’nin eğitiminde kullanılması durumunda ortaya çıkacak problemleri ve bu sorunları azaltmak için gerçekleştirilebilecek çözüm önerilerini tartışmaktır. Bu kapsamdaki son gelişmelere sosyal bilimcilerin dikkatini çekmek, bu alanla ilgili gelişmelerden haberdar etmek büyük önem arz etmektedir.

Anahtar kelimeler: Yapay Zekâ, Kişisel Veri, Panoptikon, Mahremiyet, Süper Zekâ

Abstract

Artificial Intelligence (AI) is generally classified into “Narrow AI”, “General AI”, and “Superintelligence”. AI has become the subject of interdisciplinary research in various fields in recent years, ranging from logic to ethics, law to economics, medicine to art and aesthetics. AI systems capable of making independent decisions and collecting data are currently a topic of debate, particularly concerning issues such as data security as well as numerous ethical and legal concerns. The development of AI technologies is heavily reliant on the collection of personal data. The methods of collecting, storing and processing this data are becoming increasingly important day by day. To address issues related to the processing of personal data, numerous national and international legal regulations have been enacted. The lack of oversight in the development of AI systems leads to existing legal regulations becoming inadequate in the face of systems that continually gain new capabilities. In our article, we discuss the relationship between AI and the concept of privacy, highlighting both existing and potential risks to our personal privacy spaces and proposing potential solutions to mitigate these risks. We employed qualitative research methods in our study, conducted a literature review and analyzed concepts using descriptive analysis. The aim of our study is to draw attention to the risks that researchers in the field of AI are increasingly voicing regarding AI development processes, the collection and storage of personal data containing privacy elements without our knowledge or consent in cloud technologies, the potential problems arising from the use of this data in

¹ Bu makale, 3. Türkiye Sosyal Bilimler Sempozyumu Sempozyumu’nda sözlü olarak sunulan ancak tam metni yayımlanmayan “Yapay Zekâ Çağında Kişisel Veri Mahremiyeti” adlı tebliğin içeriği geliştirilerek ve kısmen değiştirilerek üretilmiş hâlidir.

² T.C. Milli Eğitim Bakanlığı İl Milli Eğitim Müdürlüğü, h-ensari@outlook.com, ORCID: 0009-0007-0744-7496.

AI training and the possible solutions to reduce these issues. Bringing the latest developments in this field to the attention of social scientists working in this area and keeping them informed about developments in this field is of paramount importance.

Key words: Artificial Intelligence, Personal Data, Panopticon, Privacy, Superintelligence

Giriş

Teknolojinin hızlanarak ilerlediği ve yaşantımıza farklı veçheleri ile müdahil olduğu günümüzde yapay zekâ (YZ) hayatımızın vaz geçilmez bir parçası haline gelmiş ve çağımız “yapay zekâ çağı” olarak tanımlanır olmuştur. YZ barındırdığı yüksek potansiyeli ile tarih boyunca görmediğimiz ve şu ana kadar tahayyül etmekte bile zorlandığımız birçok alanda köklü değişimleri gerçekleştirmektedir. Baş döndürücü bir hızla geliştirilen ve aynı hızla hayatımıza dahil olan YZ tabanlı teknolojiler bireylerin ve toplumların hayatında etkisini her geçen gün arttırmaktadır. Daha önce tecrübe etmediğimiz bu hızlı değişim süreçleri birçok fırsatı beraberinde getirdiği gibi pek çok problemi de hayatımızın merkezine taşımaktadır (Mazurek and Malagocka, 2019: 345). Günlük hayatımıza dâhil olan kişisel asistanlar, her anımızı kayıt altına alan sosyal medya uygulamaları, tercüme programları, navigasyon programları, verilerimizi bize sormadan kaydeden bulut teknolojileri ve yakın gelecekte hayatımıza dâhil olmayı bekleyen sürücüsüz araçlar, YZ hakimler, insan düzeyinde bir zekâyâ ulaşması beklenen YZ robotlar hayatımıza kattıkları yeni kavramlarla eski kavramlarımızı etkilemekte ve kavramlarımızı yeniden şekillendirmektedir. İletişim, sağlık, güvenlik, eğitim, sosyal yaşam ve ekonomi gibi pek çok alanda kullandığımız kavramlar ve bu kavramlara yüklenen anlamlar bu hızlı değişim süreçlerinden nasibini almakta ve bizleri kavramlarımızı tekrar ele almak ve üzerlerinde düşünmek zorunda bırakmaktadır.

YZ çağının getirdiği yeniliklerin insan hayatı üzerindeki etkileri yadsınamaz bir gerçekliktir. Tüketim toplumunun getirmiş olduğu hız ve haz çağı her şeyi çok hızlı bir şekilde tüketmektedir. Günümüzde özellikle insani hasletleri ihtiva eden kavramlarımız da bu tüketim çılgınlığından nasibini almaktadır. Soyut kavramların herkes tarafından aynı şekilde algılanmasını beklemek de gerçekçi değildir. Bu süreçte savrulmakta olan insanın makinalardan farkını koruyabilmek için insani hasletleri tekrar tekrar hatırlatmak gerekmektedir.

YZ'nın etkilediği teknolojiler daha rahat, güvenli, konforlu bir hayatı bizlere vadediyor olsalar da hali hazırdaki baş döndürücü hız gerek etik değerlerdeki aşınma gerekse hukuksal düzenlemelerdeki boşluklardan kaynaklı olarak karşılaşmak zorunda kalacağımız birçok etik ve hukuki problemlerle ilgili tartışmaları da beraberinde getirmektedir.

YZ'nın hayatımızda etkilediği ve aşındırdığı en önemli kavramlarımızdan biri de mahremiyet kavramıdır. Günümüzde mahremiyetle ilgili konuları internet, küresel teknoloji şirketleri, algoritmalar, YZ ve genel olarak veriyle ilgili olan tüm kavramlardan bağımsız düşünmek mümkün gözükmemektedir. Son yıllarda kişisel verileri kaydetme üzerine gelişen ekonomik faaliyetler, mahremiyet kavramı ile ilgili problemleri hem bireylerin hem de işletmelerin günlük yaşamlarında giderek daha önemli hale getirmiştir. Hızlı gelişen teknolojik ilerlemelerin bir sonucu olarak, özel bilgiler benzersiz bir ölçekte toplanmakta, depolanmakta ve işlenmektedir. Bu durum gizlilik ve şeffaflık konularında muhtemel problem alanları oluşturmaktadır (Dawoud, 2017: 2).

Gelişmiş veri keşfetme imkanlarının ortaya çıkmasıyla gizlilik, önemli bir sosyal konu haline gelmiştir. İnsanların rızası veya bilgisi olmadan kimliklerini tespit etme, profil oluşturma ve doğrudan etkileme her geçen gün kolaylaşmaktadır. Daha sofistike YZ sistemlerinin ortaya çıkmasıyla bu süreçler hızlanmakta ve bu durum gizlilik endişelerini de arttırmaktadır. Bu bağlamda, YZ, farklı kaynaklardan büyük miktarda veriyi toplama, analiz etme ve birleştirme yeteneğini artıran ilerlemiş makine öğrenme algoritmalarını kullanabilmektedir (Mazurek and Malagocka, 2019: 346). YZ'nın günümüzde yaygın kullanım alanlarından biri olan derin öğrenme algoritmaları yüz fotoğraflarına dayanarak bir bireyin cinsel yönelimini %91 doğrulukla sınıflandırabileceğini göstermiştir. Bu tür teknolojiler, gizlilikle doğrudan ilgili olarak, yönelimlerinin açıklanmasını istemeyen bir bireyin cinsel yönelimini ortaya çıkaran bir mekanizma sağlamaktadır (Curzon, 2021: 96). Ayrıca, yapay zekâ modellerinin eğitiminde kullanılan veriler ve bu verilerin toplanma şekilleri de günümüzdeki önemli tartışma konularıdır.

Yapay zekânın alt öğrenme alanlarından olan makine öğrenmesindeki son gelişmeler, artan miktarda veriye

erişimi olan derin öğrenme modellerinin kullanılması, insan benzeri makine zekâsına yaklaşıyor oluşumuz ve bunun sonucunda onun kontrolden çıkma ihtimali herkesi endişelendirmektedir. Kişisel verilere bağımlı YZ tabanlı sistemlerin, kişisel verilerimizin gizliliğini ihlal etme durumlarını ele almak; bu kapsamdaki son gelişmelere sosyal bilimcilerin dikkatini çekmek ve bu alanla ilgili gelişmelerden onları haberdar etmek büyük önem arz etmektedir. Yaptığımız incelemeler ve analizler sonucunda yeni yeterlilikler kazanan YZ'nin, etkilediği alanlarla ilgili çalışmaların interdisipliner bir bakış açısıyla ele alınması gerektiği, bu alandaki çalışmaların sadece mühendislere bırakılmasının yakın gelecekte pek çok problemi beraberinde getireceği düşünülmektedir. Bu nedenle, bu makalede, mahremiyet ve yapay zekâ konusunda bir değerlendirme sunulacak, YZ ile ilişkili bilinen gizlilik riskleri ifade edilecek, bu sistemlerin kontrolsüz kullanımında karşılaşılabilecek riskler tartışılacak ve ulaşılabildiğimiz çözüm önerileri dile getirilecektir.

1. Yapay Zekâ

İnsanlar tarih boyunca oluşturmuş olduğu edebi ürünlerde ve sözlü anlatımlarında kendilerine benzer varlıklar hayal etmiş bunları edebi ürünlerde kayıt altına almışlardır. Ancak tarihin hiçbir döneminde değişim hızı günümüzdeki değişim hızıyla kıyaslanabilecek durumda değildir. YZ teknolojilerinin her geçen gün gelişmesi hayatımıza YZ şemsiye kavramının altında birçok yeni kavramı da katmakta ve daha önceki kavramlarımızda bazı değişimlere neden olmaktadır. YZ kavramı ilk olarak 1956 yılında Hanover, New Hampshire'daki Dartmouth College'da düzenlenen ve sonradan "Yapay Zekâ Üzerine Yaz Araştırma Projesi" olarak isimlendirilen programda John McCarthy tarafından kullanılmıştır. Düzenlenen bu program YZ çalışmalarının günümüze ulaşmasındaki en temel taşlardan biri olmuştur. Her biri kendi alanında uzman on bilim insanının katıldığı bu çalışma programının amacı, "Öğrenmeyi ve zekâyı net bir şekilde tanımlayarak bu sayede makinelerle bunu aktarma; dil kullanabilen, soyutlama yapabilen, kavram oluşturabilen, insanlar gibi problem çözebilen ve kendilerini geliştirebilen makinelerin nasıl geliştirilebileceğine dair bir girişim." olarak tanımlanmıştır. Bir araya gelen on bilim adamı iki aylık süreçte bu alanlarda ilerleme kaydetmeyi düşünmüştür (McCarthy vd., 2006: 13).

YZ, özellikle akıllı bilgisayar programları yapma bilimi ve mühendisliğidir. İnsan zekâsını anlamak için bilgisayarları kullanan YZ, biyolojik olarak gözlemlenebilir yöntemlerle sınırlı kalmak zorunda değildir (URL-1). YZ üretebilmek için insanların yapabildiği en üstün zihinsel etkinlikler olduğu düşünülen dama, satranç ve go gibi oyunlar oynayabilen YZ'ler tasarlanmaya çalışılmıştır. Yapılan çalışmalarda insan gibi düşünen, insan düşüncesini taklit eden ve insan zekâsına benzer kararlar alan YZ'leri oluşturmak amaçlanmıştır. Oluşturulan yapılarda mantıklı düşünme ve bu düşünmeyi sağlayarak doğru sonuçlara ulaşmak hedeflenmiştir (Nilsson, 2009: 75).

YZ insan davranışlarının eşdeğerlerini yapay sinir ağları ile gerçekleştirmeye çalışan bir teknolojinin adıdır. YZ mantık, akıl yürütme, problem çözme ve yaratıcılık gibi tüm yeteneklerin bir program tarafından gerçekleştirilmesiyle oluşur. Mantık, olasılık ve istatistik gibi matematiksel unsurlar, yukarıda bahsedilen yeteneklere ulaşmak için kullanılırken, algılama, yorumlama ve öğrenme gibi bilişsel disiplinlerden de faydalanılır. YZ'da temel hedef insanın düşünme sistematığının taklit edilerek sentetik ve kusurlardan arındırılmış güçlü bir yapay zekâ oluşturmaktır (Coşkun ve Kuşçu, 2021: 116-129). Oluşturulacak YZ'nin insan zekâsına özgü olan algılama, öğrenme, kavram oluşturabilme, kavramlar arası bağ kurabilme, sorgulayarak çıkarsama yapabilme ve sonunda doğru kararlar verebilme gibi özellikleri yerine getirmesi beklenmekte, bu noktaya ulaşmak için özellikle son on yılda hummalı bir çalışma gerçekleştirilmektedir (Büyükuslu, 2021: 57-60). Günümüzde YZ öncelikle yazılım ve bilgisayar mühendislerinin ilgilendiği bir alan olarak görülse de artık mühendislerin, matematikçilerin, felsefecilerin, doktorların, sosyolog ve psikologların en önemlisi politikacıların sürece katılmak durumunda oldukları çok disiplinli bir araştırma alanı haline gelmiştir (Kutlusoy, 2019: 26).

YZ'yı ve günümüze etkisini daha iyi anlamak için kısaca tarihsel gelişiminden ve kavramlarından bahsetmenin gerekli olduğunu düşünüyoruz. YZ kavramı bir çatı kavram olarak kullanılsa da son elli yılda meydana gelen gelişmelerle sürekli olarak yeni alt kavramlar üretilmiş ve hâlâ da üretilmeye devam

etmektedir. Yapay sinir ağları, uzman sistemler, evrimsel algoritmalar, makine öğrenmesi, derin öğrenme, dar yapay zekâ, genel yapay zekâ, süper zekâ bu alanda kullanılan en yaygın kavramlardan bazılarıdır. Yapay zekâ ve etkileri ile ilgili yapılan tartışmalarda bu kavramların içeriklerinin, dolayısıyla etki potansiyellerinin tam olarak kavranamaması tartışmaların sağlıklı olmasına neden olmaktadır.

1.1. Yapay Zekâ Tarihine Genel Bir Bakış

YZ tarihi farklı dönemlerden başlatılabilmektedir. Kimi bilim insanları bunu tarihsel metinlerde kurulan düşürelere kadar dayandırmaktadır. Makineye zekâ kazandırma çalışmalarının en önemlisi İngiliz matematikçi Alan Turing (1912-1954) tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu alanda ilk dikkat çeken makalesi “*On computable numbers, with an application to the Entscheidungsproblem*” 1936 yılında yayımlanmıştır. Bu makalede otomatik makine olarak geçen ve daha sonraları Turing Makinesi olarak da ünlenecek olan basit bir varsayımsal cihaz tanımlanmıştır. Turing makinesi, problemin bir algoritma olarak ortaya konulabildiği durumlarda akla gelebilecek herhangi bir matematiksel hesaplamayı yapabilen evrensel bir bilgi işlem makinesidir (1936: 135). Ancak onun esas tanınmasını sağlayan çalışması, 1950 yılında Mind isimli felsefe dergisinde yayımlanan “*Computing Machinery and Intelligence*” isimli makalesi olur. Turing bu metinde “Evrensel Makine” olarak işlev gören bilgisayarlara temel teşkil edecek bir makineden bahsetmiştir. Bu makaleye “Makineler düşünebilir mi?” sorusuyla başlayan Turing, makalede, “Imitation Game” olarak bilinen bir taklit oyununu ortaya koyar. Onun ortaya koyduğu bu düşünsel deney günümüze kadar etkisini devam ettirmiştir (Topal, 2017: 1345-1348).

Turing’in makalede ifade ettiği “Imitation Game” taklit oyunu daha çok “Turing Testi” olarak makinelerin zekâliğinin bir ölçütü olarak kullanılmaktadır. Turing bu oyunda bir kadın, bir erkek bir de sorgucu olduğunu düşünmemizi ister. Soru soran kişi karşıdaki kişilerin cinsiyetlerini bilmemekte ve sorduğu sorulara aldığı cevaplardan hareketle karşıdakilerin cinsiyetlerini doğru bir şekilde tahmin etmeye çalışmaktadır. Ancak oyunu ilginç kılan nokta oyundaki kadın ve erkeğin sorulara cinsiyetlerinin doğru tahmin edilmemesi için sorgucuyu yanıltıcı cevaplar vermeleridir. Turing kurguladığı bu oyunda kadın ve erkek yerine makine ile bir insanın varlığını düşünmemizi ister. Bu oyunda makinenin bir zekâyâ sahip olup olamayacağını çeşitli başlıklarda tartışır. Ona göre makine kendisinin bir insan olduğuna sorgulayıcıyı ikna edebilirse insan düzeyinde bir zekâyâ ulaşmış olacaktır (Turing, 1950).

Turing’in kavramsal çerçevesini çizdiği bu evrensel makine tasarımı gerçekleştirmek için çeşitli modeller denenir. Etkili olacağı düşünülen modellemelerden biri de yapay sinir ağlarıdır. Warren S. McCulloch ve Walter H. Pitts bu alanda 1943 yılında “*A Logical Calculus of Ideas Immanent in Nervous Activity*” isimli bir makale yayımlamış ve bu makalede oluşturulacak bir yapay sinir ağının matematiksel modellemelerini tanımlamışlardır. Onların bu çalışmaları üzerine Mervin Minsky bir sinir ağı makinesi geliştirmiş, üç bin adet vakum tüple kırk nöronlu bir sinir hücresini simüle etmeyi başarmıştır (Sönmez, 2020: 5). 1958 yılına gelindiğinde McCharty üst seviye bir programlama dili olan LISP’i programlamıştır. Böylece kendi kendini değiştirebilen yazılımlar süreci başlamıştır. 1963 yılına gelindiğinde ise Standford Üniversitesi’nde yine McCharty tarafından ilk yapay zekâ laboratuvarı oluşturulmuştur. 1976 yılında bulaşıcı hastalıkların teşhisi için ilk uzman sistem olan MYCIN kullanılmaya başlanmıştır. Dönem dönem YZ’den beklentiler artmış ancak beklentilerin gerçekleşmediği dönemlerde derin hayal kırıklıkları oluşmuş ve çalışmalar neredeyse durma noktasına gelmiştir. Bu dönemlere “yapay zekâ kışı” denilmiştir. Ancak her seferinde yeni bir atılım imkânı bulunarak tekrar çalışmalar canlanmıştır. Belki de tarihin dönüm noktalarından biri olarak 1997 yılında Japonya’da düzenlenen uluslararası RoboCup yarışmasında IBM’in satranç bilgisayarı Deep Blue’nun dünya satranç şampiyonu Kasparov’u yenmesi görülebilir. YZ tabanlı bir programın bir insanı yenmiş olması tekrar dikkatlerin YZ’ya çevrilmesine neden olmuştur. O zamana kadar insanların en üstün zihinsel beceri olarak gördükleri satrançta bir program insanı yenmiştir. Satranç oynayabilen bir makinenin her şeyi yapabileceği düşüncesinin gerçekleşmemiş olması derin bir hayal kırıklığı oluşturmuştur. Elimizde artık çok iyi satranç oynayabilen ancak başka hiçbir şey yapamayan bir program bulunmaktadır (Bostrom, 2020: 27-29). 2009 yılına gelindiğinde Google sürücüsüz araçlarını test etmeye başlamıştır. 2011 yılında IBM’in ürettiği Watson isimli bir program bilgi yarışmasında insanlara karşı kazanmıştır. 2016

yılında yapılamaz olduğu düşünölen çok fazla olasılık içeren Go oyununda Google'ın üretmiş olduğu Alpha Go dünya şampiyonu Lee Sedol'u ezici bir şekilde yenmiştir. Yine aynı yıl Microsoft Twitter'da "Tay" isminde bir sanal chatbotu kullanıma açmış ancak insanlar tarafından manipöle edilerek yanlış şeyler öğrendiği için kısa zamanda kaldırılmak zorunda kalmıştır (URL-2). YZ tabanlı programların en son halkası 2018 yılında Microsoft'un bir alt şirketi Open AI tarafından kullanıma sunulan ChatGPT olmuştur. Kısaca bahsetmeye çalıştığımız yapay zekâ gelişim süreçlerinde bazı temel kavramlar bulunmaktadır. YZ kışlarının tekrar bahara dönmesine neden olan bu yapay zekâ alt kavramlarını kısaca tanımlamak tartışmaların daha sağlıklı yapılmasına katkı sağlayacaktır.

1.2. Yapay Sinir Ağları

İnsan beynindeki faaliyetlerin tamamını sinir hücreleri ile gerçekleştirilmektedir. İnsan beyninde gerçekleşen olayların, tersine mühendislik yoluyla gelişen tıbbi görüntöleme aletleri sayesinde detayları tam olarak bilinmese de, genel bir şema olarak işleyişi bilinmektedir. Bir sinirsel ağ, kabaca bir davranışı ortaya koyan yapıyı belirtmektedir. YZ araştırmacıları bu mekanizmayı model alarak güncel problemlere çözümler üretmeyi başarmışlardır. Sinirsel ağlar biyolojik olarak bizde öğrenmeyi sağladıkları gibi benzeri bir modeli kullanarak oluşturulan yapay sinir ağları da YZ'yı oluşturmuş ve makine öğrenmesi yoluyla YZ alt alanlarından biri haline gelmiştir. Yapay sinir ağları, gerçek sinir ağlarında gerçekleşen elektrokimyasal işlemlerin yerine düğüm noktalarında olayların gerçekleşme olasılıklarına rakamlar atayıp bu rakamlara uygulanan çeşitli öğrenme fonksiyonları ile başarıya ulaşmayı hedeflemektedir. Makine öğrenmesi ve derin öğrenme algoritmalarının geliştirilmeleri bu yapay sinir ağlarının geliştirilmesi ile olmuştur. Özellikle 1990'lı yıllarda gerçekleşen birçok yeniliğin arka planında yapay sinir ağları ile gelişen makine öğrenmesi ve onun daha gelişmiş hali olarak ifade edebileceğimiz derin öğrenme algoritmaları bulunmaktadır (Tegmark, 2019: 99-105). Makine öğrenmesi, belirli bir sonuç elde etmek için açıkça programlanmayan veriden hareketle kendi kendine öğrenebilen yapay sinir ağları ile oluşturulmuş algoritmaları ifade eder. Görüntülerdeki nesnelerin algılanmasından doğal dillerin anlaşılmasına kadar birçok alanda kullanılmaktadır. Özellikle YZ'ya dikkatlerin çekilmesini sağlayan sanal oyuncuların programlanması makine öğrenimi sayesinde olmuştur (Yılmaz ve İyigün, 2020: 11). YZ'nın günümüzdeki en yaygın kullanım alanı olarak karşımıza "Derin Öğrenme" çıkmaktadır. Makine öğrenmesinin gelişmiş bir halini ifade eden bu alan, makine öğrenmesine göre çok daha fazla veriyle işlem yapabilmektedir. Makine öğrenmesi algoritmaları daha çok kısıtlı verilerle çalışan, bir bilgisayarın sahip olabileceği verileri işler, onlardan sonuçlar üretirken derin öğrenme algoritmaları sahip oldukları katmanlı sinir ağı mimarileri ile çok daha büyük verilerle çalışma imkanına sahiptirler. Kavramdaki "derin" sözcüğü katmanlı sinir ağlarının sayısındaki artışı ifade etmek için kullanılmaktadır. Problem ne kadar karmaşıkça oluşturulacak yapay sinir ağı modelinde o kadar çok katman kullanılabilir (Yılmaz, 2020: 101).

1.3 Dar Yapay Zekâ

YZ ile ilgili genellikle dar yapay zekâ, genel yapay zekâ ve süper zekâ olmak üzere üçlü sınıflama yapılır. Bu sınıflamalar YZ'nın insan zekâsı ile ilgili yapılan kıyasına göre belirlenmektedir. Dar Yapay Zekâ, belirli bir alanda eğitilen ve geliştirilen YZ uygulamaları için kullanılmaktadır. Günümüzdeki popüler olan birçok YZ tabanlı program bu YZ sınıfının altında tanımlanmaktadır. Yarışmalarda insanları yenen, hastalık teşhis edebilen, belirli alanlarda tanımlı görevleri yerine getirebilen tüm yazılımlar için genellikle "dar yapay zekâ" tanımlaması yapılmaktadır (Demir, 2019: 60). Bilgisayar mühendisi Donald Knuth, "Yapay zekâ bu zamana kadar özünde düşünmeyi gerektiren her şeyi başarmış ama insanların ve hayvanların düşünmeden yaptıkları birçok şeyi başaramamıştır; nasıl olduysa olmuş, zoru başarmıştır." der. Knuth'un ifadesinden hareketle baktığımızda görsel sahneleri analiz etmekten doğal dillerin çevrilmesine, üstün zihinsel beceri gerektiren satranç, go gibi oyunlarda insanlara üstün gelmesinden, insanların hesaplamakta aciz kaldıkları devasa verileri depolama, işleme ve veriler arası bağlantı kurup sonuç çıkarabilme özelliklerine kadar tekil alanlarda çok büyük başarılar elde eden yapay zekâ tabanlı programlar insan beyninde gerçekleşen her probleme çözüm üretebilme kapasitesine ulaşamamıştır (Bostrom, 2020: 30-35).

1.4 Genel Yapay Zekâ

Öncelikle şunu ifade etmek gerekir ki ulaştığımız teknoloji ve ürettiğimiz YZ programları dikkate alındığında bir genel yapay zekâyâ ulaşmış değiliz. Ancak alanın uzmanlarına göre genel yapay zekâyâ ulaşmak artık sadece zaman meselesidir. Genel yapay zekânın yapılabileceğine inanan bilim insanları beynin bir örüntü içinde hareket ettiğini, o örüntü çözümlenebildiğinde ve teknik yeterlilikler de sağlandığında bunun gerçekleşmesinin önünde bir engel kalmayacağı düşüncesindedirler. Stephan Hawking, *“Biyolojik bir beynin başarabildikleri ile bir bilgisayarın başarabildikleri arasında derin bir farklılık olmadığına inanıyorum. Dolayısıyla buna göre bilgisayarlar teoride insan zekâsıyla yarışabilir ve onu geçebilir.”* diyerek mevcut gelişmeler ışığında genel yapay zekâ ile ilgili bir gelecek perspektifi sunmuştur. Ancak göz ardı edilmemesi gereken bir husus da şudur: Bilim insanlarının YZ ile ilgili öngörülerini genellikle, insanı ne olarak tanımladıkları ve onu nasıl konumlandıklarına dair dünya görüşlerine göre şekillenmektedir. Genel yapay zekânın dar yapay zekâdan farkı sosyal ve duygusal zekâyâ sahip olması, geçmiş ve geleceği düşünme becerilerini yerine getirebilmesi aynı zamanda yaratıcılık ve özgünlük gibi insanların sahip olduğu türden çeşitli özellikleri bünyesinde barındırabilmesidir. İnsan deneyimlerinin bütün alanlarını kapsayan ve dolayısıyla en az bir insan kadar yeterliliğe sahip birçok dar yapay zekânın birleşimi olarak düşünebileceğimiz bir zekâ türü olan bir genel yapay zekâ tasavvur edilmektedir. Bilgisayarların hayatımıza dahil olmasından bu yana özellikle son elli yıllık serüvenimiz göz önüne alındığında bilgisayarlar için asla yapılamaz diye düşünülenler listesine dahil olan her ne varsa bu listedekilerin her geçen gün bir bir eksildikleri gözükmemektedir (Reese, 2018: 193-201). Genel yapay zekânın yapılabilişliliği hususuna bu açıdan imkansız demek çok da mümkün gözükmemektedir. Peki bir genel yapay zekâ ne zaman gerçekleştirilebilecektir? Yapılan bir ankette YZ uzmanları 2028’den önce bunun üretilme olasılığını %10, 2050’den önce üretilme olasılığını %50, yüzyılın sonunda ise %90 olarak tahmin etmektedirler (Barrat, 2020: 35).

1.5. Süper Zekâ

Süper zekâ, YZ gelişiminin son evresi olacağı düşünülen dönemi ifade eden bir kavramdır. Bu kavram, insan zekâsını aşan keşif yeteneklerine haiz ayrı bir fenomenin varlığını ifade eder. İnsan düzeyinde bir YZ’ya sahip makinelerin hayali 1940’lardan itibaren gerçekleştirilen gerek bilgisayarla ilgili gerekse yazılım ile ilgili çalışmalarda bir itici güç olarak hep var olmuştur. O dönemlerde yirmi otuz yıl içinde böyle bir icadın gerçekleşeceğine dair iyimserlik, beklenen tarihlerde istenen ilerlemeler gerçekleşmediğinden zaman zaman hayal kırıklıklarını da beraberinde getirmiştir. Günümüzde birçok bilim insanı benzeri bir hayal kırıklığının yaşanmaması için gelecekle ilgili öngörülerinde, teknolojik gelişmelerin hızı eskisine göre artmış olsa da, biraz daha temkinli olmaktadır. İlerlemelerin beklenenden daha yavaş gerçekleşmesinin esas nedeni, teknik zorlukların sanıldığından daha büyük olmasındandır. Bazı aşırı zor görünen problemler çok basit şekilde çözümlenebilirken, basit görünen problemlerin çözümü ise tam tersine mümkün olmayabilmektedir.

Süper Zekâyı tanımlarken Matematikçi I. J. Good çokça alıntılanan bir ifadesinde şöyle der:

“Bir aşırı zeki makineyi, ne kadar akıllı olursa olsun her insanın entelektüel faaliyetlerini misliyle aşabilecek bir makine olarak tanımlayalım. Makinelerin tasarımı bu entelektüel faaliyetlerin bir tasarımı olduğundan, bir aşırı zeki makine daha da iyi makineler tasarlayabilir; bir “zekâ patlaması” yaşanacağına şüphe yok ve insanın zekâsı da çok geride kalacaktır. Dolayısıyla ilk süper zekâ makine insanın yaratma gereksinimi duyacağı son icat olacaktır, yeter ki makine bize onu nasıl kontrol altında tutacağımızı söyleyecek kadar yumuşak başlı olsun.” (Barrat, 2020:27)

Bu tür bir zekâ patlaması temelde varoluşsal riskler barındırmaktadır. Dolayısıyla böyle bir teknolojiye ulaşma ihtimali günümüz için çok düşük bir olasılık olarak gözükse de bu konuların üzerinde ciddiyle durulması gerekmektedir. Günümüzde YZ teknolojileri ile ilgili çalışmalar yapan Stephan Hawking, Elon Musk ve Bill Gates gibi isimler böyle bir teknoloji seviyesine ulaşmanın risklerini belirtmişlerdir. Özellikle

son bir iki yıldır başta Elon Musk ve Bill Gates olmak üzere bu alanda çalışanlar uyarılarını daha yüksek sesle dile getirmekte, riskleri minimize etmek için gerekli yasal ve etik düzenlemelerin gerçekleştirilmesi, kuralların sıkılaşması gerektiğini ifade etmektedirler.

Oxford Üniversitesi'nden ahlak bilimci Nick Bostrom, "Süper zekâ konusunda anlamlı bir tartışma yapabilmeyen önkoşulu, süper zekânın insanların kapasitesini adım adım arttıracak yeni bir teknoloji, yeni bir araç olmaktan ibaret olmadığını kavramaktan geçer." demektedir. Ona göre süper zekânın tamamıyla farklı bir şey olacağını idrak etmek gerekir. Bu gerçekleştiğinde artık hiçbir şeyin kontrolü insanda kalmayacak, kendi kendine kararlar alabilen ve uygulayan ayrı bir varlığın neler yapabileceğini kestirmek ve onunla mücadeleye girmek zorunda kalmak en son isteyeceğimiz şey olacaktır (Barrat, 2020: 27).

2. Mahremiyet

Mahremiyet kavramı TDK Sözlük'te, "Gizlilik" olarak tanımlanmaktadır. Kavram Arapça'da "haram" kökünden gelen, bir şeyin gizli olması, başkalarına yasaklı olması hali anlamında kullanılmıştır (Çakır, 2022: 208).

Bu kavram ilk kez, Tevrat'ın Yaratılış bölümünde anlatılan Âdem ile Havva'nın cennetten yeryüzüne indirilmesi hikâyesinde karşımıza çıkar. Oradaki anlatının benzerlerine çeşitli kutsal metinlerde de rastlanmaktadır. İlgili bölümde, Tanrı, Âdem'den bir ağaca yaklaşmamasını ve onun meyvesinden yememesini ister. Eğer o meyveden yerlerse öleceklerini ifade eder. Ancak bir Yılan onlara bu meyveden yerlerse gözlerinin açılacağını, Tanrı gibi olacaklarını söyleyerek onları meyveyi yemeğe ikna eder. Havva meyveyi koparıp yer ve Âdem'e de verir. O da meyveden yediğinde ikisinin de gözleri açılır ve birbirlerini çıplak olarak görürler. Birbirlerinin mahremine dair ulaştıkları bu bilgi ve bilinç düzeyi onları tekrar gizlenmeye iter. Yemiş yapraklarından kendilerini gizleyecek örtü yaparlar (Eski Ahit, Yaratılış, 4). Eski Ahit'teki bu anlatıda meyvenin yasaklanmasının gerekçesi her şeyin kendilerine aşikâr olacağı, ancak insanlar için mahremiyetin önemli olduğu şeklindedir. Her şeyin bilgisine sahip olanın sadece Tanrı olması gerektiği ifade edilmektedir. Gizlilik sadece insana mahsus bir özelliktir. Mahremiyetin ortadan kalkması insanın fitratında var olan utanma duygusunu harekete geçirmekte ve insana rahatsızlık vermektedir. Her şeyin görünür olması şeklinde düşünebilecek olan bir çıplaklık, başkasının gözünde görünür olma hali, insan için tedirgin edici bir durumdur (Gündoğan, 2019: 36).

Mahremiyet, insan olmanın temel unsurlarından biridir. Mahremiyetle ilgili yasal haklar 2000 yıl önce, Yahudi hukukuna kadar dayandırılabilir. Talmud'da, bir kişinin komşusunun evini gözetlememesi ve içine bakmaması gerektiği ifade edilmektedir. Yine Kur'an-ı Kerim'de:

"Ey iman edenler! Kendinizi tanıtır izin almadan ve içinde oturanlara selam vermeden kendi evlerinizden başka evlere girmeyin. Sizin için daha iyi olanı budur; umulur ki düşünüp anlarsınız. Eğer o evlerde bir kimse bulamazsanız -size izin verilmedikçe- oralara girmeyin. Size "(Kabul edemiyoruz.) dönün" denirse hemen dönün; bu sizin için daha nezih bir davranıştır. Allah bütün yaptıklarınızı bilmektedir. İçinde kimsenin oturmadığı ve kendinize ait eşya bulunan evlere girmenizde sizin için bir sakınca yoktur. Allah açıkladığınızı da bilir, gizlediğinizi de!" (Nur Suresi, 24/27-29) buyrulmaktadır.

Mahremiyet kavramının anlam dünyası her ne kadar bireyin yaşadığı kültür dünyasına göre şekilleniyor olsa da kavramın içerdiği alanın belirlenmesinde birçok faktör etkilidir. Ancak bu kavramın içeriğinin belirlenmesindeki en önemli unsurlardan birinin dini inançlar ve algılar olduğu akıldaki tutulmalıdır. Bu açıdan bakıldığında mahrem kavramında kastedilen özel durumlar, sadece bireyin kendisi ile ilgili değildir (Kütükoğlu, 2021: 18).

Mahremiyet (privacy), tarih boyunca çeşitli toplumlarda ve kültürlerde farklı bağlamlarda kullanılmış bir kavramdır. Eski Roma'da kamu görevinden uzak kalmak olarak kullanılan "privatus" sözcüğü, mahremiyet kavramına karşılık gelmektedir. Özel (private) kelimesi ise, genele ait olmayan, belirli bir şahsa, gruba veya sınıfa ait olan anlamında kullanılmıştır. Günümüzde bu kavram "özel", "yalnız bireyi ilgilendiren"

anlamında kullanılmaktadır. Bu kavram kişi açısından bir mahremiyet oluşturduğu gibi başkaları açısından da o hususta bir mahremiyet oluşturmaktadır (İzgi, 2009: 60-61).

Genel olarak mahremiyet, kişilerin kendi kararlarını özgürce verebildikleri, başkaları ile herhangi bir yer ve zamanda diledikleri şekilde iletişim kurma ya da kurmama haklarını da içeren bir kavramdır (Koles-Kemp ve Kani-Zabihi, 2010: 97). Toplumsal yaşamın içinde mahremiyet farklı şekilleri ile karşımıza çıkabilmektedir. Kişilerin herhangi bir şekilde bilinmeden kamuya katılma hakları da mahremiyet kavramı içerisinde ele alınabilmektedir.

Mahremiyet konusu tarih boyunca önemli bir kavram olarak insanların hayatında var olsa da modernleşme süreçlerinde daha fazla dikkat çeken bir kavram haline gelmiştir. Geleneksel toplumlarda birey olgusunun zayıf olması mahremiyet kavramının da çok belirgin olmamasına neden olmuştur. Modern dönemde birey kavramı öne çıkmış, insanlar kalabalıklar içinde bireysel yaşam alanlarına geçiş sürecini yaşamışlardır. Bu dönemde bireyin başlı başına bir değer olarak belirmesi, toplum yaşantısında mahremiyet algısını belirginleştirmiş ve süreç içerisinde bireysel haklar kapsamına alınarak yasal düzenlemelerin konusu haline gelmiştir (Yüksel, 2003: 184-185).

Kişiler için mahremiyet hep aynı anlama gelmeyebilir. Mahremiyet duygusunun yoğunluğu da kişiden kişiye içinde bulunulan zamana, ortama ve duruma göre değişiklik gösterebilmektedir. Bazılarında mahremiyet duygusu daha baskın olurken bazılarında bu duygu baskın değildir. Aynı zamanda kişiler farklı türden mahremiyete ihtiyaç duyabilmektedirler (Odabaşı, 2019: 26). Özel bir oda, birçok kişinin kaldığı bir odaya kıyasla daha fazla mahremiyet duygusu oluşturur. Camdan yapılmış, her taraftan görünebilen bir evde oturan, başkalarını gören veya onlar tarafından görülen bir kimsenin mahremiyet duygusunun yoğunluğu, başkalarını görmeyen veya onlar tarafından görülmemen bir ortamdaki kişiye göre daha az olabilecektir. Ayrıca mahremiyet türleri de bu duyguyu etkileyebilmektedir. Kişiler dışarda görülmekten rahatsız olmasalar da konuşmalarının başkaları tarafından dinlenilmesinden rahatsız olurlar. Mahremiyete yönelik tutum ve davranışları aynı zamanda kişilerin sosyal statüleri, yaşları, cinsiyetleri, yetiştikleri kültür çevreleri, inançları gibi pek çok özellik etkileyebilmektedir.

Mahremiyet aynı zamanda, özerklik hakkıdır ve başımızın çaresine bakma hakkını da içerir. Mahremiyet, kendi hakkımızdaki bilgileri kontrol etme ve o bilgilere erişimi sınırlama hakkını ifade eder. Bu hak, gizli tutulması gereken sırları gizli tutma ve bunları özel konuşmalarda paylaşma hakkını da kapsar.

Mahremiyet kavramını, yalnızca saklanacak bir şeyle ilgili de düşünmemek gerekir. Bireyin memnuniyetini artırmak için bir gereklilik de söz konusudur. Kişinin kendini gerçekleştirme ve bir birey olarak var olabilmesi için bu özerkliği kazanması gereklidir. Günümüzdeki anlamıyla mahremiyet kavramının daha çok modernleşme ile birlikte alan genişlemesine uğradığını söylemek mümkündür. Geleneksel toplumlarda hem fiziki şartlar gereği hem de kültürel alışkanlıklardan kaynaklı olarak bireyler açısından bugünkü kadar geniş bir mahremiyet alanından bahsetmek çok da mümkün gözükmemektedir. Birey daha çok yaşadığı toplumun bir üyesi olarak görüldüğü için bireysel sınırlarının belirginleşmesi ancak modern dönemde gerçekleşmiştir. Modernleşme dönemiyle birlikte toplumsal hayatta giderek ağırlığını arttıran mahremiyet olgusu, zamanla hukukun konusu haline gelmiş ve hak kapsamına alınarak pek çok düzenlemenin konusu olmuştur. Ancak günümüzde, mahremiyet hakkının birçok tehditle karşı karşıya olduğu düşüncesine dair görüşler yaygınlaşmaktadır (Yüksel, 2003: 184).

Adam Carlyle Breckenridge, 1970 yılında yazmış olduğu Mahremiyet Hakkı isimli eserinde o zamanki durumu şöyle ifade etmektedir:

“Hızlı bir şekilde mahremiyetin olmadığı bir çağa giriyoruz. Herkes, her zaman gözetime açıktır. Hükümetten saklanabilecek hiçbir sır kalmamıştır. Hükümet tarafından mahremiyete yönelik aşırı ihlaller, geometrik diziyle artmaktadır. Herhangi bir etkin yasal ve yargısal denetim olmaksızın, telefon dinleme ve gizli kayıt faaliyetleri önlenemez yaygın bir hal almaktadır. Hükümet birimlerindeki gizli gözetleme birimlerinden endüstri alanındaki kapalı devre televizyon devrelerine ve dinlenme odalarına kadar uzanan

gizli gözetleme, ortak bir karakter taşımaktadır. Hükümetin selameti bakımından bürolar, konferans salonları, otel odaları ve hatta yatak odaları bile gizli olarak dinlenmektedir.” (1970: 7-8).

Breckendridge, her ne kadar konuyu o yıllarda devletin birey üzerindeki kontrolü açısından ele almış olsa da günümüzde özel yaşam alanına veya mahremiyete yönelik tehditler ve müdahaleler, sadece devlet ya da onun gücünü elinde tutan hükümetlerden değil, iletişim yöntemlerinin ve teknolojinin gelişmesi ile özel kişi ve kuruluşlardan da kaynaklanabilmektedir. Yapay zekâ çağı olarak tanımlanan yaşadığımız süreçler iletişim teknolojilerinde meydana gelen devasa gelişmeler sayesinde bireylerin özel yaşam alanlarına başkaları tarafından sızılabilmesini oldukça kolaylaştırmıştır. Böyle bir ortamda bireyler, görüşmelerinin ifşa edilmeyeceğinden, elektronik posta iletilerinin başkasının eline geçmeyeceğinden, özel hayatına dair telefonunda ya da bilgisayarında sakladığı bilgi ve fotoğrafların çalınmayacağından, sağlığı ile ilgili verilerin mahremiyetinin korunabileceğinden, mali durumunun ve ekonomik faaliyetlerinin başka kişi ve kuruluşlara pazarlanmayacağından emin olamamaktadırlar. Yapay zekâ çağında mahremiyet alanının daha fazla işgaline dair şikayetler her geçen gün artmakta ve bu konuda yeni etik ve hukuki düzenlemelerin yapılması zaruri hale gelmektedir.

İki yüz yıl önce, özel konular hakkında herhangi bir yakınımla konuşmak isteseyiz bunu yüz yüze yapmanız gerekirdi. Sizi dinlemek isteyen biri olursa yakından takip etmek zorunda kalır ve muhtemelen fark edilirdi. Günümüzde uzak mesafelerle konuşmayı mümkün kılan iletişim araçları, konuşmalardaki mahremiyeti yok etme potansiyeline sahiptir. Mağazalara ve binalara girişimizi kaydeden güvenlik kameralarından, kredi kartları ile yaptığımız harcamaların içeriklerine kadar her faaliyetimizin kaydedilmesi ve bu kayıtların başkaları tarafından ulaşılabilir olması mahremiyet ihlali endişesini günümüz dünyasının ana konularından biri haline getirmiştir. Ne yaptığımız, kimlerle ilişki içinde olduğumuz, sosyal medyada hangi görüş ve düşünceleri beğendiğimiz, nereye gittiğimizle ilgili veriler düzenli olarak kaydedilmektedir. Medeni durumumuz, kaç çocuğumuz olduğu, hangi sıklıkla hastaneye gittiğimiz, sağlık durumumuz, harcamalarımız ve daha birçok bilgi başkaları tarafından erişebilir durumdadır. Bizlerle ilgili bilgiler artık kontrolümüz altında değildir; böyle bir kontrol kaybı aynı zamanda bir mahremiyet kaybıdır (Diffie ve Landau, 1998: 125-130).

Geçmişte ağırlıklı olarak eleştiriler hükümetlerin bireylerin hayatları üzerindeki müdahalelerine dikkat çekmiş olsa da günümüzde kişilerin mahremiyetlerini ihlal eden durumlar sadece devlet birey ilişkisi açısından değil özel kişi ve kurumlardan da kaynaklanabilmektedir (Barkuş ve Koç, 2019: 35-37). Günümüzdeki internet kullanımı ile oluşan verilerimiz, sosyal medya uygulamaları üzerinden yapmakta olduğumuz paylaşımlar, kullandığımız cep telefonlarındaki işletim sistemlerinin her anımıza dair topladıkları veriler büyük şirketlerin oluşturmuş olduğu veri bankalarında toplanmaktadır. Bu verilerin başka kurum, kişi veya şirketlere pazarlanmayacağından, bir gün paylaşılmayacağından veya bizi zor duruma düşürmek için ifşa edilmeyeceğinden emin olmamız mümkün değildir.

2.1. Panoptikon Kavramı Açısından Mahremiyet

Bireylerin kişisel alanlarının korunması ve istedikleri zaman gizlilik içinde olabilmeleri oldukça önemlidir. Kişiler düşüncelerini, duygularını ve bilgilerini paylaşma veya paylaşmama hakkına sahiptirler. Mahremiyet, bir bireyin özerkliğini ve kişilik bütünlüğünü korumak için önemli bir unsurdur. Bu bağlamda, Jeremy Bentham'ın geliştirdiği panoptikon kavramı, mahremiyet kavramıyla ilginç bir bağlantı sunar. Panoptikon, hapisane kontrol mekanizması olarak tasarlanmış bir yapıdır. Merkezi bir kule etrafında dairesel olarak yerleştirilen hücrelerden oluşur. Oluşturulan bu sistemde hücrelerdeki bireyler sürekli olarak gözetlenebilmektedir. Ancak bireyler ne zaman gözetlendiklerini bilemezler. Bu belirsizlik bireylerin kendilerini sürekli olarak gözetim altında hissetmelerine ve davranışlarını kontrol etmelerine neden olur (Bentham, 1995: 5).

Panoptikon, bireylerin kendi kendini disipline etmelerini mümkün kılan bir mekanizma olarak işlev görüyor olsa da gözetim tehdidiyle karşı karşıya olunması, mahremiyetleri korumak ve bireysel alanları

sınırlamak için önlemler almayı gerektirmektedir. Önlem için fiziksel bir mekanda perdeler kullanarak iç mekanlar gizlenebilir veya kilitli kapılarla erişim sınırlandırılabilir. Aynı şekilde dijital ortamlarda da güvenlik önlemleri alınabilir, özel bilgilerin paylaşımını kısıtlayan gizlilik ayarları kullanılabilir veya güvenli şifrelerle hesaplar korunabilir. Ancak mahremiyet, bireylerin iç dünyalarını korumak ve özel alanlarında özgürce hareket etmek için de önemlidir. Bireylerin güvenlik ve özgürlük ihtiyaçlarına uygun bir denge sağlamak mahremiyetin korunmasında kritik öneme sahiptir.

Toplumda teknolojinin hızlı ilerlemesiyle birlikte hayatın özel alanları da gözetim ve disiplinin hakim olduğu bir alan haline gelmiştir. Günümüzde her an karşımıza çıkan ve her halimizi kayıt altına alan kameralar, elektronik ortamda yaptığımız her eylemin sensörler sayesinde veri haline dönüştürülüp kaydedilmesi sebebiyle, kullandığımız teknolojilerin özgürlük mü sağladığı yoksa mahremiyet alanlarımızı tamamen ortadan mı kaldırdığı gün geçtikçe belirsizleşmektedir. Ayrıca kişilerdeki internet ortamında özgür oldukları düşüncesi onlarla ilgili daha çok verinin toplanabilmesine de imkan vermektedir. Görüldüğü gibi yapay zekâ çağında tüm dünya bir “Panaptikon”a dönüşmekte ve bireylerin tüm yaşam alanları gün geçtikçe şeffaflaşmaktadır (İzgi, 2014: 28)

2.2. Yapay Zekâ ve Mahremiyet

Geçmiş yüzyılları düşündüğümüzde hayatımızda mahremiyet alanlarını ihlal edeceği endişesi taşıdığımız çok fazla bir şey olmayabilirdi. İnsanların hayatları o zamanlar çok az mahremiyet ihtiyacı ve dolayısıyla mahremiyet ihlali içeriyordu. Yaşam alanlarında çok az insan bulunuyor, onlar da genellikle birlikte yaşıyorlardı. Sanayi Devrimi sonrasında öncelikle şehirler kalabalıklaşmaya insanlar ise kalabalıklar içerisinde yalnızlaşmaya başladılar. Her yalnızlaşma bireyleşmeyi ve bireye ait kavramların şekillenmesinin önünü açtı. Ancak günümüzde mahremiyet kavramı kişinin kendi özel odasının olmasının; kurduğu iletişimin gizli kalmasının; kamu içerisinde anonim kalmanın çok ötesine geçmiş durumdadır. George Orwell’ın 1984 adlı romanında öngördüğü gibi bir hayatı yaşamamak için YZ’nin mahremiyetimizden taviz vermeden nasıl kontrollü bir şekilde geliştirilebileceği sorusu her geçen gün önemli hale gelmektedir.

İngiliz Matematikçi Clive Humby 2006 yılında “*Dünyanın yeni petrolü veridir. Arıtılmadığı sürece pek bir işe yaramaz. Petrolün karlı bir hale gelmesi için benzine, plastiğe, kimyasal maddelere vb. maddelere dönüştürülmek zorunda olması gibi, verinin de bir değere sahip olması için parçalarına ayrılarak analiz edilmesi şarttır.*” demiştir. Veri, YZ çağının en önemli enerji kaynağı haline gelmiştir. Bu veriler sürekli olarak büyük şirketler ve devletler tarafından depolanmakta, bizlere dair çok sayıda bilgi içeren ve çoğunlukla farkında olmaksızın verdiğimiz izinlerle elde edilen bu kayıtlar bulut teknolojisinin gelişmesi ile birlikte bilmediğimiz yerlerde depolanmaktadır (Walsh, 2020: 191-193).

İnternet bağlantıları üzerinden gerçekleştirdiğimiz her eylem bize dair bir veri üretir. Görünüşte bağlantısız büyüyen bu veri kümelerinden hareketle verileri oluşturan kişiler belirlenebilmektedir. Hatta bireylerin belirlenmesi ile kalmayıp kişilerin sosyal durumları, yaşadıkları coğrafya, davranışsal veya zihinsel özellikleri, alışveriş tercihleri, günlük programları veya alışkanlıkları tespit edilebilmektedir (Mazurek and Malagocka, 2019: 344).

YZ destekli cihazlarla ilgili gizlilik ihlallerine yönelik kamu endişesi, özellikle Google ve Apple gibi küresel şirketlerin cep telefonları için ürettikleri kişisel asistanların yaygın kullanılmaya başlanması bu endişeleri körüklemektedir. Bu cihazların bireyleri izlemesi, ortamdaki sesleri dinleyerek kaydetmesi ve sonrasında sıradan ticari ürünlerin reklamlarında bile bu verilerin kullanılması ile ilgili hikâyeler ve makaleler, bireylerin YZ’ya dair olumsuz algılarını pekiştirmekte, mahremiyetle ilgili endişelerini arttırmakta ve kişisel verilerin korunması ihtiyacını beraberinde getirmektedir.

Mahremiyet kavramı, aynı toplum içinde bile farklı gruplar tarafından farklı şekillerde algılanabilmektedir. Çevrimiçi paylaşım katılan bireyler toplumdaki dışlanmak istemezler. Kişiler aynı zamanda birey olarak topluluğun bir parçası olmak, özel şeyleri paylaşmak ve özel yaşamlarını bir dereceye kadar açmak isterler,

ancak paylaştıkları şeyleri o anda kontrol etmek istemezler. Bu kontrolsüz paylaşımlar birçok mahremiyet hakkı ihlalini de beraberinde getirmektedir. Bu durum sadece bireyin kendine dair sorumlulukları ile ilgili değil, aynı zamanda diğer bireylerin gizliliğini koruma sorumluluğunu da ifade eder. Dijital mahremiyetin genel olarak üç temel özelliğinden bahsedilebilir: bilgi gizliliği, haksız müdahaleden korunma ve bireyin kişisel verilerinin korunması. Bilgi gizliliği, bireyin etrafındaki yakın fiziksel alanın ifadesi olan mekansal gizliliği içerir. Haksız müdahaleden korunma, bireyin diğer insanlar tarafından müdahaleye karşı korunma hakkını içerir. Son olarak, bireyin kişisel veri ve kararlarının korunması, bu verilerin toplanması, korunması ve dağıtılmasını ihtiva eder (Semiz, 2018: 165).

Günümüz internet teknolojilerinin mekan ve zaman sınırını ortadan kaldırması bireylerin internet ortamlarında daha fazla vakit geçirmesine ve buna bağlı olarak paylaşımlarında daha bağımsız olmalarına neden olmuştur. Özellikle sosyal medya uygulamaları bireyler arası mahremiyet açısından büyük sorunlar ortaya çıkarmaktadır. Telefonlarımızdaki sosyal medya uygulamalarının sınırsız ve şeffaf iletişim ideali, öncelikle gerçek yaşamın örtülü ve kurallı ilişki biçimlerini transparan ve geçirgen hale getirebilmekte sonrasında ise kişisel mahrem alanlarımızın gizlilik ve özerklik özelliklerinin yitirilmesine neden olmaktadır (Budak, 2018: 168).

Bir hastane randevusuna geç kaldığımızı ve park yeri arayışında telaş içinde olduğunuzu düşünün. Arabanızı nereye park ettiğinizi sıklıkla unuttuğunuz için indirdiğiniz “Arabamı Bul” adlı bir uygulama kullanıyorsunuz. Uygulama aracınızın fotoğrafını çeker ve böylece aracınızı geri almak için doğru yeri kolayca bulmanıza olanak sağlar. Bu uygulama oldukça faydalı gözükmemektedir. Ancak bu durum bir dizi mahremiyet ihlalini de beraberinde getirebilmektedir. Oluşturulan veriler ne kadar süre veri tabanında saklı kalacaktır? Bu tür veriler gelecekte nasıl karşımıza çıkacaktır? Oluşturulduktan sonra, bu tür veriler bizden habersiz başka amaçlar için kullanılabilirler midir?

Küresel şirketlerin veri tabanlarına kaydedilen dijital verilerin silinmesi ya da bu silme işleminin takip edilmesi oldukça güçtür. Bu durum “veri kalıcılığı” olarak da ifade edilmektedir (Akçalar, 2020: 3). Geçmişte kişisel bilgisayarlara kaydedilen bilgiler analog kayıtlar oldukları için kolayca yok edilebilmekte hatta depolama birimlerinin az olmasından dolayı bu verilerin silinmesi bir zaruret oluşturmaktaydı. Önceki dönemlerin aksine, oluşturulan devasa bilişim vadileri, küresel şirketlere geniş bir şekilde bu verileri depolama imkanı kazandırmıştır. Veri toplama ve analiz etme araçları için yapılan büyük ölçekli altyapı değişiklikleri, büyük miktarda dijital veri toplamayı ve analiz etmeyi yaygın hale getirmiştir. Veri depolama maliyetleri her geçen gün düşmeye devam ettiği için, küçük firmalar da artık büyük şirketlerin veri tabanlarını kiralamakta bu sayede de tüm verilerin tek elde toplanması verilerin tekelleşmesi problemini beraberinde getirmektedir. Dijital kalıcılık, gizlilik açısından endişe verici olabilir, çünkü gizlilik tercihleri zaman içinde değişebilmektedir (Tucker, 2019: 424-426).

Makine öğrenmesinin belirgin başarıları ve faydalarına rağmen, bugün kullanılan birçok makine öğrenme modeli, kötü niyetli kişilere karşı savunmasızdır. Sistemleri manipüle etmek isteyen kişiler, özel olarak tasarlanmış girişler kullanarak modellerin yanlış tahminler yapmasına neden olmak amacıyla makine öğrenme modellerinin gizliliğini, bütünlüğünü veya kullanılabilirliğini ihlal etmek için çalışabilmektedir. YZ sistemlerine yönelik düşmanca saldırılar, makine öğrenmesinin eğitim veya test aşamasında gerçekleşebilir. Eğitim aşamasında eğitim veri kümesine zararlı veriler enjekte edilerek, giriş özelliklerini veya veri etiketlerini manipüle etmek mümkündür. Bu saldırılar, literatürde zehirleme saldırıları olarak adlandırılır ve güvenilmez kaynaklardan eğitim verileri kullanan uygulamalarda kolayca gerçekleştirilebilir. Herhangi bir hacker, bir makine öğrenme modelinin bilgisine sahipse, eğitim veri setinin orijinal dağılımını değiştirebilir (Oseni vd., 2021: 111).

2005-2013 yılları arasında ABD’de 7.859 veri ihlali kamuoyuna açıklanmış ve potansiyel istismara maruz kalan milyarlarca kişisel tanımlanabilir bilgi kaydının varlığını ortaya çıkarmıştır. Aralık 2013’te 40 milyona yakın veri kaybı yaşanmış, hackerler bu verilerden çoğunlukla banka kartı ve kredi kartı numaralarını ele geçirmiştir. 2017 yılında ise sosyal güvenlik numarası, kredi geçmişi, hatta sürücü belgesi, işlem itiraz

verileri gibi bilgiler aynı veri tabanından çalınmış ve 145 milyon kişi bu sızıntıdan etkilenmiştir. Daha da endişe verici olan ise veri ihlallerinin, büyük miktarda kişisel tanımlanabilir bilgi biriktiren kuruluşlarda meydana gelmiş olmasıdır. Bu kuruluşlar arasında perakendeciler, bilgi birikimcileri, finansal kuruluşlar ve hükümetler, okullar ve hastaneler gibi kâr amacı gütmeyen kuruluşlar bulunmaktadır. Veri ihlallerinin nedenleri de her geçen gün değişiklik göstermektedir. On yıl önce, çoğu veri kaybı, çöp kutusunda bırakılmış, parçalanmamış kayıtlar, şifrelenmemiş verilere sahip kaybolan dizüstü bilgisayarlar veya yanlışlıkla açık web'e yüklenen veriler gibi insan hataları tarafından tetikleniyordu. Son ihaller genellikle hedeflenen hack saldırıları ve fidye yazılımı saldırılarının sonucudur (Jin, 2019: 448). Ancak yapay zekâ teknolojileri geliştikçe ve toplanan veriler arttıkça, gerçekleştirilen saldırı yöntemlerinin ve olası tehditlerin de artması beklenmektedir.

Kişiselleştirilmiş verilerin büyük veri haline getirilerek depolanması YZ tabanlı programların farklı alanlarda gelişmesine katkı sağlamakta ve milyonlarca insan bu durumdan faydalanmaktadır. Depolanan verilerin genellikle anonimleştirilerek kaydedildiği söylene de elde edilen verilerden hareketle kişiler belirlenebilmektedir. Bu sebeple YZ sistemlerinin sahip olduğu ve bizlere dair ulaştıkları anlık veriler aynı zamanda hackerler tarafından kişisel bilgilerimizin ele geçirilmesi riskini barındırmaktadır (McGraw, 2013: 92). Ayrıca hackerler YZ teknolojilerini bu tür saldırıları başlatmak için kullanma potansiyeline de sahiptirler. YZ uygulamalarının farklı alanlardaki potansiyel tehditleri arasında, YZ'nin barındırdığı güvenlik sorunları, teknolojinin kötüye kullanımından kaynaklanan güvenlik tehditleri, teknik kusurlar nedeniyle ortaya çıkan güvenlik açıkları ve gelecekte muhtemel olan süper zekânın ortaya çıkışı ile ilişkili yaşanabilecek problemler birer endişe kaynağıdır. YZ'nin nötr bir teknoloji oluşu öne sürülebilse de bize ne getireceği, nasıl kullanıldığına ve yönetildiğine bağlıdır. Kötü niyetli kişiler tarafından kötüye kullanıldığında mahremiyet ve etik sorunların ortaya çıkması kaçınılmazdır. Yapılan simülasyonlar hackerlerin YZ sistemlerini kullanarak çok az kaynakla büyük çaplı saldırılar başlatabileceğini göstermektedir. Eğer bu konu ciddiye alınmazsa, gelecekte YZ asistanlarımız saldırıya uğradığında veya ele geçirildiğinde, tüm mahrem alanlarımızın ifşa olması da kaçınılmaz olacaktır (Li and Zhang, 2017: 417).

İçinde bulunduğumuz YZ çağında internet bağlantı ağlarının yeryüzünde yaygınlaşması ile birlikte dünya tam anlamıyla küresel bir köye dönüşmüş durumdadır. Bilişim teknolojilerindeki ilerlemelere paralel olarak toplumdaki güvenlik algısı da bu noktada değişmektedir. Yeni güvenlik algısının oluşmasında özellikle YZ teknolojilerinin ve makine öğrenmesinin gelişmiş şekli olan derin öğrenme algoritmalarının kullanılması başat unsurdur. Özellikle son zamanlarda hayatımızın her alanını kapsayan mobil uygulamalar tüm bilgilerimize nüfuz edebilmektedir. Bu durum kişisel verilerin korunması ile ilgili gerekli tedbirlerin alınmasını gerektirmektedir. Bunun doğal bir sonucu olarak hem kişisel mahremiyete hem de toplumsal mahremiyete hiç olmadığı kadar büyük önem atfedilmektedir. Bütün bu gelişmeler dikkate alındığında kişisel verilerin korunması, bilgi güvenliğinin tesis edilmesi güvenli bir toplumun inşası için gerçekleştirilecek çalışmalar her geçen gün daha fazla önem kazanmaktadır (Ağralan, 2015: 80).

Mevcut risklerimizin yanı sıra YZ kavramlarında ifade ettiğimiz Süper Zekâ'nın geliştirilmesi, bizi bekleyen muhtemel en büyük tehlikelerden biridir. Beyne dair bilinenler arttıkça ve oradaki işleyişle ilgili bilgiler derinleştikçe YZ çalışmaları daha nitelikli hale gelmekte, derin öğrenme algoritmaları yeni nitelikler kazanmaktadır. Dünya genelinde bazı araştırma ekipleri, "makine duygusu" ve "makine farkındalığı" gibi yüksek düzeyde bilişsel zekâ üzerinde çalışmalar yapar hale gelmişlerdir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi genel bir YZ'ya ya da süper zekâyâ ne zaman ulaşacağımız bilinmemektedir. Eğer insanlar tarafından tam olarak kontrol edilemeyen kendiliğinden farkındalık yeteneğine sahip bir süper zekâ ortaya çıkarsa, bunun ciddi bir güvenlik problemi doğuracağı açıktır. Son yıllarda, büyük veri odaklı paradigmalarda YZ araştırmalarına hakim olmuş ve YZ gelişiminde yeni bir patlama yaşanmıştır. Mevcut makine öğrenmesinde, veri setlerinin sayısı ve kalitesi eğitim sonuçlarını büyük ölçüde etkilemektedir ve başarılı YZ uygulamalarının çoğu büyük verilere önemli ölçüde bağımlıdır. YZ'nin, ihtiyacı olan verileri kendi kendine kaydedip işleyerek kendine malzeme olarak kullanabilmesi mahremiyet sorununun temelini teşkil etmektedir.

Gelecekte oluşturulabilecek bir süper zekânın varlığı ve nesnelerin interneti ile evlerimizdeki akıllı cihazların yaygın kullanımı birlikte düşünüldüğünde, evlerimiz artık birer Panoptikon'a dönüşmüş olacaktır. Panoptikon'da anlık gözetlemeler söz konusu iken mevcut durumda kişisel mahrem bilgilerimiz kayıt altına alınacak, yıllarca saklanabilecektir (Yüksel, 2021: 92). Bu veriler, uygun şekilde kullanıldığında günlük yaşantımızı iyileştirmektedir. Ancak, bazı özel bilgilerimizin herhangi bir şekilde aleyhimize kullanılabilir oluşu ve bu duruma dair bilginin olmayışı bizler için büyük tehdittir (Peppet, 2013: 98).

Bulut teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte, birçok birey, şirket ve hükümet kuruluşu verilerini buluta taşımaktadır. Kullanımı kolay olan ve paylaşılan bir havuza anında ağ erişimi sağlamada uygun bir imkan olan bu teknolojik yenilikler özel bilgilerimizi bulutta depoladığından, mahremiyetimizin korunmasından nasıl emin olabileceğiz? Yapay zekânın daha yüksek hesaplama gereksinimleri göz önüne alındığında, bulut bilişimi birçok YZ uygulamasının temel altyapısı olarak yapılandırılmıştır. Bu nedenle bu tür YZ uygulamalarını günlük hayatımızda kullanırken mahremiyet sorunlarını tekrar düşünmemiz gerekmektedir. Bilgi çıkarma araçları giderek daha güçlü hale geldikçe, görünüşte ilişkisiz birçok veri parçası birleştirilerek bireysel davranış özelliklerinin belirlenmesi ve dolayısıyla kişisel mahremiyetin açığa çıkması mümkün hale gelmektedir. İnternet sitelerini ziyaret izleri, alışveriş süreçleri ve diğer farklı türdeki kayıt verileri bir araya getirildiğinde, artık o kişinin davranış haritasını çıkarmak, kişisel tercihlerini ve davranış alışkanlıklarını analiz etmek, her şeyini bildiğiniz ve tanıdığınız bu bireyi özelleştirilmiş içeriklerle manipüle etmek mümkün hale gelmiştir (Li and Zhang, 2017: 418).

2006 yılında Netflix şirketi filmleri değerlendirmek için bir yarışma düzenlemiştir. Yaklaşık 500 bin kişinin katıldığı bu yarışmada yirmi bin civarında filme dair yüz milyona yakın değerlendirme verisi oluşmuştur. Şirket, kullanıcılarının mahremiyetini korumak için kişisel bilgiler yerine rastgele numaralar vererek verileri anonim haline getirmeyi amaçlamıştır. Ancak Teksas Üniversitesi'nden bir grup araştırmacı bu verileri başka verilerle ilişkilendirerek kişisel bilgilere ulaşmayı başarmıştır. Günümüzde sadece internet ortamında aktif olduğumuz anlarda değil çevrimdışı olduğumuz anlarda bile izlenebilir durumdayız. Özellikle son yıllarda karşılaştığımız en büyük problem bulut teknolojileri ile birlikte tüm verilerimizin tek elde toplanıyor oluşudur. Bizlere dair verilerde güvenliğimizi sağlamak için tekil verilerin toplanması bir önlem olarak düşünülmüş ve toplanan verilerin de anonimleşmesi sağlanmaya çalışılmış, bunlarla ilgili çeşitli yasal düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Ancak bu verilerin birbirleriyle ilişkilendirilmesi ve bunun denetiminin yapılabilmesi çok da mümkün gözükmemektedir. Şehirler ve sahip olduğumuz makineler her geçen gün daha akıllı hale geldikçe sadece kamusal alanlar değil her anımız gözlenebilir duruma gelmiştir. Android ve IOS cihazlar artık vücudumuzdaki bir organ haline dönüşmüştür. Bu cihazların sesli komutlarımıza tepki vermekte, diğer durumlarda pasif olduğu düşünülmektedir. Ancak yapılan araştırmalarda bu cihazların sürekli olarak ortamları dinlediği ve kayıt altına aldığı raporlanmaktadır (Walsh, 2020: 196-198). Yakın zamanda karşılaştığımız ilginç bir haber de evdeki robot süpürgecinin çektiği fotoğrafların internet ortamına düşmesi olmuştur. Yakın gelecekte nesnelerin internetinin tam anlamıyla gerçekleşmesi ile hayatımızdaki tüm teknolojik aletler ortamlardaki tüm konuşmaları dinleyebilecek, sahip olduğumuz her şeyi gözleyecek ve bunları hayatımızı kolaylaştırmak adına hepimizi buna gönüllü kılacaktır ve halihazırda kılmaktadır da (URL-3).

Bazı uzmanlar, dijital mahremiyetimizi savunma savaşının çoktan kaybedildiğini düşünmektedir. Facebook, Google, Microsoft gibi küresel teknoloji devleri sahip olduğumuz tüm verileri geri dönülemez bir şekilde zaten ele geçirmiş durumdadır. Kendimizi ve çocuklarımızı akıllı kol saatlerine, navigasyon uygulamaları ile gittiğimiz her yerin kayıt altına alınmasına, yaptığımız online alışverişler ile tüketim alışkanlıklarımıza dair verilerin paylaşılmasına, e-postalarımızda uygulanmasını istediğimiz filtreleme özellikleri ile e-postalarımızın içeriklerinin görülmesine çoktan izin vermiş durumdayız. Bu verilerin aleyhimizde

³ Nesnelerin İnterneti (IoT), fiziksel nesnelerin internet üzerinden birbirleriyle ve diğer bilgisayarlarla iletişim kurabilme yeteneği olarak tanımlanır. Bu nesnelere, sensörler, yazılım, veri depolama ve ağ bağlantısı gibi teknolojileri kullanarak bilgi toplayabilir, işleyebilir ve paylaşabilirler. Bu sayede fiziksel nesnelere, düşük maliyetli hesaplama, bulut teknolojileri, büyük veri, analitik ve mobil teknolojiler aracılığıyla verileri minimum insan müdahalesiyle paylaşabilir ve toplayabilir.

kullanılmaması için yapabildiğimiz tek şey ise ihlaller gerçekleştiğinde şirketlerin karşılaşacağı yaptırımları ağırlaştırmak olmaktadır ki bunun da ne kadar çözüm üreteceği şüpheli gözükmektedir (Barkuş ve Koç, 2019: 39). Böyle bir ortamda duygusal, sosyal ve ekonomik durumlarımıza dair verilerimiz üzerindeki kontrolümüz her geçen gün kaybolmaktadır. Bu bağlamda bizlere tanınan hukuki haklar uygulamaların kullanımlarının başındaki verdiğimiz izinlerle giderek anlamını yitirmektedir.

Mahremiyet hakkının temel niteliği, kişilerin kendilerine dair bilgilerin dolaşımı üzerinde kontrol yeteneğine, kişisel özgürlükleri muhafaza etme imkanına sahip olmalarıdır. İnsanların, kendilerine ilişkin verileri üzerinde denetimi kaybetmeleri, verilerin başka şahıs, kurum ve şirketlerin kontrolü altına girme riskini de ortaya çıkarmaktadır. Bizlere dair toplanan veriler nicel olarak arttıkça ve YZ teknolojileri ile bunlar nitelikli veriler haline getirildikçe verilerimiz eskiden olduğu gibi parçalı olmaktan çıkmakta ve bizlere dair her türlü bilginin başkaları tarafından ulaşılabilir, yorumlanabilir, sistematik olarak dosyalanabilir hale gelmesine neden olmaktadır. Bu sistemler sayesinde kişisel bilgilerin mahremiyetini muhafaza etmek ve mevcut verilere eklemeler ve çıkarmalar yaparak verileri değiştirmek; bu verileri sosyal medya platformları eliyle çok geniş bir kitlelere iletmek mümkün hale gelmiştir. Verilerimizi tek elde toplayan; bu veriler arasında bizlerin görmekte ve kurmakta zorlanacağımız ilişkileri kurabilen ve yorumlayabilen günümüz yapay zekâ teknolojileri için, kişisel mahremiyet alanlarımızı muhafaza etmek imkansızlaşmaktadır (Yüksel, 2003: 80).

Tüm bu olumsuzluklara rağmen mahremiyet alanlarını korumak için birkaç yöntem geliştirilmiştir. Makine öğrenmesi gizlilik ihlalleri, genellikle kaydedilen farklı tür verilerimiz arasında aşırı uyum ve kullanılan veri mimarileri ile ilgili bazı sorunlarla karşı karşıyadır. Son araştırmalar, farklılaşan gizlilik mekanizmalarının bu sorunları çözme potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir. İlk olarak, bir modelde dengeyi korumak için eğitim verileri, farklılaşan gizlilik mekanizması kullanılarak veri evreninden yeni örnekler alınarak oluşturulabilmektedir. Buna ek olarak da gizliliği korumak için veri grubuna sahte veriler eklenebilmektedir. Bu tür yanıltıcı verilerin ortama eklenmesi ile oluşturulan modellere gürültülü öğrenme modelleri denmektedir. Gürültü eklenmiş modellerle oluşturulan öğrenme algoritmaları, veriler arasındaki aşırı benzerlikleri ortadan kaldırmak için yeni verilerle beslenerek algoritmaların kararlılıkları artırılabilir. Bu farklılaşan gizlilik uygulamaları, rastgeleleştirme, gizlilik koruma yeteneği ve algoritma kararlılığı gibi farklılaşan gizlilik özelliklerinden yararlanarak derin öğrenme ile ilgili sorunların çözülebileceğini göstermektedir (Zhu vd., 2022: 2825).

Sorunları azaltmanın bir başka yolu da bilgisayarlarımızı virüslerden koruyan programların bir benzerini YZ ile üretmek ya da bu tür programları mahremiyet problemlerinin oluşmasını engellemek için eğitmek olacaktır. Halihazırda mevcut tarayıcılarımız bilgisayarlarımızdaki olağan dışı durumlarda bizlere bildirim göndermekte, riskli sitelere ulaşmak istediğimizde bize engel olmakta ya da gerekli uyarıları yapmaktadır. Virüslere karşı geliştirilen bu önlemlerin benzerlerini derin öğrenme algoritmaları sayesinde kullanıcılar için kişi mahremiyet riski teşkil edecek durumları analiz etmek, bu noktada kullanıcıya gerekli uyarıları yapmak ve bu hususlarda YZ tabanlı teknolojileri kullanmak mümkündür. Derin öğrenme algoritmaları bizlerin takip etmekte zorlandıkları veri akışlarını, verilerin içeriklerini ve olası riskleri algılama bu riskleri analiz ederek kullanıcıları uyarma ve bu şekilde programlama potansiyelini barındırmaktadır. Bu algoritmaların eğitimlerinde kullanılacak verileri hazırlamak, kişilerin online ortamlarda hizmete ulaşmak için düşünmeden mahremiyet alanları ile ilgili verdikleri izinlerin ve gelecekte yaşayabilecekleri sıkıntılarının önüne geçmek mümkündür. Bu tür programların hazırlanması için oluşturulacak protokollerin interdisipliner bir bakış açısıyla hazırlanması problemlerin azaltılması ya da başka problemlerin ortaya çıkışının önlenmesi açısından önemlidir.

2.3. Mahremiyetle İlgili Yapılan Düzenlemeler

Modern topluma geçiş aşamalarında bireye verilen değerlerin öneminin artması bireysel hak ve özgürlüklerin de her geçen gün önem kazanmasına neden olmuştur. Başlarda bireylerin hakları kapsamında ele alınan mahremiyet hakkı, sonraki yıllarda özel bir hak kapsamına alınmış, ülkelerin anayasaları ve kanunları

tarafından düzenlenmiş, gittikçe globalleşen dünyada uluslararası düzenlemelerin konusu olmuştur (Yüksel, 2003: 186). İnsan Hakları Evrensel Beyanname'sinin 12. maddesinde "Hiç kimse özel hayatı, ailesi, meskeni veya yazışması hususlarında keyfi karışmalara, şeref ve şöhretine karşı tecavüzlere maruz bırakılamaz. Herkesin bu karışma ve tecavüzlere karşı kanun ile korunmaya hakkı vardır." (URL-4) şeklinde düzenlenmiştir. Ülkemizin 1954'te onaylayıp 1987'de de bireysel başvuru hakkını tanıdığı Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 8. Maddesi:

"Özel ve aile hayatına saygı hakkı 1. Herkes özel ve aile hayatına, konutuna ve yazışmasına saygı gösterilmesi hakkına sahiptir. 2. Bu hakkın kullanılmasına bir kamu makamının müdahalesi, ancak müdahalenin yasayla öngörülmüş ve demokratik bir toplumda ulusal güvenlik, kamu güvenliği, ülkenin ekonomik refahı, düzenin korunması, suç işlenmesinin önlenmesi, sağlığın veya ahlakın veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için gerekli bir tedbir olması durumunda söz konusu olabilir." (URL-5) demektedir.

Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı'nın 7-8. Maddelerinde:

"Özel ve aile yaşamına saygı: Madde 7: Herkes, özel ve aile yaşamına, konutuna ve haberleşmesine saygı gösterilmesini isteme hakkına sahiptir. Madde 8: Kişisel bilgilerin korunması 1. Herkes, kendisine ilişkin kişisel bilgilerin korunmasını isteme hakkına sahiptir. 2. Bu tür bilgiler, belirtilen amaçlar için ve ilgili kişinin muvafakatine veya yasanın öngörülen başka meşru temele dayalı olarak adil şekilde kullanılmalıdır. Herkes, kendisi hakkında toplanmış olan bilgilere erişme ve bunlarda düzeltme yaptırma hakkına sahiptir. 3. Bu kurallara uyulması, bağımsız bir makam tarafından denetlenecektir." (URL-6)

ifadeleri yer almaktadır. Benzer bir şekilde Türkiye Cumhuriyeti Anayasası 17., 20. ve 22. Maddelerinde: *"Herkes, yaşama, maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir. Tıbbi zorunluluklar ve kanunda yazılı haller dışında, kişinin vücut bütünlüğüne dokunulamaz; rızası olmadan bilimsel ve tıbbi deneylere tabi tutulamaz..(Madde 17) Herkes, kendisiyle ilgili kişisel verilerin korunmasını isteme hakkına sahiptir. Bu hak; kişinin kendisiyle ilgili kişisel veriler hakkında bilgilendirilme, bu verilere erişme, bunların düzeltilmesini veya silinmesini talep etme ve amaçları doğrultusunda kullanılıp kullanılmadığını öğrenmeyi de kapsar. Kişisel veriler, ancak kanunda öngörülen hallerde veya kişinin açık rızasıyla işlenebilir. Kişisel verilerin korunmasına ilişkin esas ve usuller kanunla düzenlenir. (Madde 20) Herkes, haberleşme hürriyetine sahiptir. Haberleşmenin gizliliği esastır."* (Madde 22) (URL-7) denilmektedir.

Kişisel bilgilere çeşitli şekillerde ulaşma ihtiyacı tarihin her döneminde olmuştur. Eskiyle kıyaslandığında bireylere dair her türlü bilgiye ulaşmak her geçen gün daha kolay hale gelmektedir. Kişisel bilgileri toplamak teknolojinin de gelişimiyle daha da artmıştır. Dolayısıyla kişisel veriye olan ihtiyaç gelişen teknolojinin hem en büyük gereksinimi hem de en çok istismara açık alanı haline gelmiştir. İnsanlara dair verilerin korunması, özel hayatın gizliliğinin muhafazası kapsamında her geçen gün yeni bir düzenlemeye ihtiyaç duyulmaktadır. Devletlerin vatandaşlarının güvenliği için bireyleri gözetleme, onlara dair verileri kaydetme yetkisi, bireylere ait mahremiyet haklarının ihlal edilmeden gerçekleşmesi için gerek uluslararası alanda gerekse ülkemizde görüldüğü gibi pek çok düzenleme yapılmıştır. Diğer ülkelerle kıyaslandığında bu düzenlemeler ülkemizde göreceli olarak biraz daha geç gerçekleşmiştir. Zira teknolojinin gelişmesi ile birlikte bu alan dinamik bir şekilde yeni düzenlemeler gerektirmektedir. Ülkemizdeki son düzenleme 2016 yılında 6698 sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu ile yapılmıştır (Yavuz, 2022: 65-67).

Dijitalleşmenin toplumun her noktasına ulaşması ve yapay zekâ tabanlı teknolojilerin her geçen gün bireysel kullanımda yaygınlaşması, mahremiyet problemlerini doğurmakta ve devletlerin bu noktada hukuki düzenlemeler yapmasına yol açmaktadır. Ancak yapay zekânın hızlı dönüşümü ve teorik de olsa gelecekte sahip olması beklenen muhtemel nitelikleri göz önüne alındığından teorik ve hukuksal düzenlemeler ne kadar kapsamlı şekilde düzenlenmiş olursa olsun her daim yeni düzenlemelere ihtiyaç olacak gibi gözükmektedir. Bu durumda mahremiyet haklarının korunması noktasında toplumları tatmin edecek düzenlemelerin problemler çıkmadan gerçekleştirilmesi, bunun için de yapay zekâ geliştirme süreçlerinin düzenlenmesi ve denetim mekanizmalarının buradan başlanarak yapılması büyük önem arz etmektedir.

Sonuç

Günümüz ve yakın gelecek için hala birçok soru ve sorun bulunmaktadır. Yapılan literatür taramasında öne çıkan ve üzerinde yeterli tartışma yapılmadığı düşünülen bazı sorular şunlardır: “Mevcut yasalar altında YZ geliştirilmesine devam edilmeli midir yoksa gerekli düzenlemeler daha etkili hale getirilmeye mi çalışılmalıdır? Bireyler hem kolaylık hem de gizlilik talep ettiğinde firmalar nasıl veri teknolojisi ve veri politikası seçmelidirler? YZ tabanlı uygulamaların mahremiyet ve veri güvenliği açısından getirdiği riskleri nasıl dengelenecektir? Yasama organlarına bu süreçler için sahada karşılaşılan problemler sonrasında mı gerekli düzenlemeler için baskı yapılmalı yoksa problemlerin çıkmasını beklemeden ülke çapında yasaklanması için mi harekete geçilmelidir? Herhangi bir ulusal yasaklama ülkemizin küresel teknoloji geliştirme rekabetinde geri kalmasına neden olmayacak mıdır?” Bu sorular, ekonomi, bilgisayar bilimi, bilgi bilimi, istatistik, pazarlama ve hukuk gibi birçok disiplinden araştırmacıların interdisipliner bir bakış açısıyla yapmaları gereken çalışmaları her geçen gün daha da önemli hale getirmektedir ve bu türden çalışmaların sayısı ve niteliği artırılmalıdır.

Bireyler dahil oldukları dijital dünyada teknolojinin imkanlarından koşulsuz ve sınırsız faydalanabilmek için mahremiyet haklarından gönüllü olarak vazgeçebilmektedirler. Onlara dijital dünyada bir başına olmadıkları, bir Panoptikon’un içinde olduklarının sık sık hatırlatılması gerekmektedir. Bireylere veri güvenliği ve yapay zekâ teknolojilerinin sahip olduğu niteliklerle ilgili farkındalıklarının artırılması için nitelikli ve bilinçlendirici eğitimler verilmesi, okullarda ders olarak okutulması, bireysel farkındalık oluşturacak etkinliklerin geliştirilmesi gelecekte oluşabilecek problemlerin azaltılmasında etkili olacaktır.

Hükümetlere karşı şeffaflık ve sorumluluk konusunda genellikle bir güven eksikliği söz konusudur. Mahremiyetle ilgili yaşanabilecek problemlerin herhangi bir denetim mekanizmasından uzak oluşu ayrıca YZ teknolojilerinin geliştirilme süreçlerinin ticari sır kapsamında ele alınması ve yine hükümetlerin ve şirketlerin bu tür programları genellikle gizli yürütüyor olmaları karşımızda bir problem alanı olarak hep var olacaktır. Firmaların kişisel verilerin gizliliği ve veri güvenliği konusunda taşıdıkları risk için tam olarak sorumlu tutulması gerekmektedir. Bunun için de öncelikli olarak firmaların veri toplama, veri depolama ve veri kullanma mekanizmalarına yönelik denetim mekanizmaları kurulmalı, veri toplayan ve saklayan mekanizmalar süreklilik esasıyla bağımsız kurumlarca denetlenmelidir.

Güvenlik, etik ve mahremiyet ihlali ile ilgili tehditler konusundaki endişelere rağmen, YZ’nin bu konularda yapılacak çalışmalarda güvenlik sağlamaya yardımcı olabileceği değerlendirilmektedir. Yapay zekâ teknolojilerinin avantajlarından yararlanılarak, dijital ortam için güvenlik ve mahremiyet korumasının artırılması ve bu yönde teknolojiler geliştirmesi de mümkün olabilecektir. Bu kapsamda devlet eliyle araştırmacıların desteklenmesi bu süreçlerin devletin himayesinde ve teşviği ile devam etmesi de ayrıca önemlidir. Gerekli düzenlemeler yapılırsa YZ’nin mahremiyetle ilgili problemlerin azaltılması konusunda fayda sağlama potansiyelinin de yüksek olduğu gözden kaçmamalıdır.

KAYNAKÇA

- Ağırılan, Erkan (2015). Bilgi Güvenliği, Kişisel Verilerin Korunması ve Mahremiyet Etki Değerlendirmesi. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü.
- Akçalar, Aslıhan (2020). Dijital Mahremiyet : 21. Yüzyıl Bilgi Profesyonellerinin Yetkinlikleri. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Barkuş, Fatma ve Koç, Mustafa M. K. (2019). "Dijital Mahremiyet Kavramı ve İlgili Çalışmalar Üzerine Bir Derleme". Bilim, Eğitim, Sanat ve Teknoloji Dergisi, 3(1): 35-44.
- Barrat, James (2020). Yapay Zekâ ve İnsanlık Çağının Sonu Son İcadımız. İstanbul: Pegasus Yayınları.
- Bentham, Jeremy (2020). The panopticon writings. Verso Books
- Boden, Margaret (2016). ARTIFICIAL INTELLIGENCE A Very Short Introduction. New York: Oxford University Press.
- Bostorn, Nick (2020). Süper Zekâ. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Breckenridge, Adam Carlyle (1970). The Right to Privacy. Lincoln: University of Nebraska Press.
- Budak, Hatice (2018). "Sosyal Medya İletişiminde Mahremiyetin Serüveni". İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 7(1), 146-170.
- Büyüksulu, Ali Rıza (2020). Koronavirüs Sonrası Yeni Dünya Düzeni Ekonomi Devket Yapay Zekâ. İstanbul: Der Yayınları.
- Coşkun, Osman ve Kuşçu, Ertan (2021). "Artificial Intelligence's Pupil Natural Language Processing". Turkophone, 8(3): 116-129.
- Curzon, James vd. (2021). "Privacy and artificial intelligence". IEEE Transactions on Artificial Intelligence, 2(2): 96-108.
- Çakır, Pervin ve Temir, Erkam (2022). "Sosyal Medyada Benlik Sunumu ve Mahremiyet Kavramı ile İlişkisi: Nicel Bir Araştırma". Yeni Medya, 13: 205-228.
- Dawoud, Muhammed (2017). Privacy Preserving Search and Data Retrieval From Data Clouds. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Demir, Ozan (2019). "Sürdürülebilir Kalkınma İçin Yapay Zekâ". Yapay Zekâ ve Gelecek. Ed. Gonca Telli. İstanbul: Doğu Kitap Evi, 44-63.
- Diffie, Whitfield, and Landau, Susan (1998). Privacy on the Line: The Politics of Wiretapping and Encryption. Cambridge: The MIT Press.
- Gelbal Odabaş, Özlem (2019). Ergenler İçin Sosyal Medya Mahremiyeti Koruma Becerileri Ölçeği. Yüksek Lisans Tezi. Tokat: Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Gündoğan, Ali Osman (2019). "Başlangıçtan Günümüze Mahremiyetin İdrak Edilişi". Mahremiyet Hayatın Sırları ve Sınırları. Ed. Nazife Şişman. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Hughes-Roberts, Thomas, & Kani-Zabihi, Elahe (2014). "On-line privacy behavior: Using user interfaces for salient factors". Journal of Computer and Communications, 2: 220-231.
- İzgi, M. Cumhur (2009). Etik Açısından Yaşlı Mahremiyeti: Huzurevi Öğrneğinde Hizmet Alanlar ve Verenler Açısından Bir Değerlendirme. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- İzgi, M. Cumhur (2014). "Mahremiyet kavramı bağlamında kişisel sağlık verileri". Türkiye Biyoetik Dergisi, 1(1): 25-37.
- Jin, Ginger Zihe (2017). "Artificial Intelligence and Consumer Privacy". The Economics of Artificial Intelligence: An Agenda. University of Chicago Press, 439-462.
- Kutlusoy, Zekiye (2019). "Felsefe Açısından Yapay Zekâ". Yapay Zekâ ve Gelecek. Ed. Gonca Telli. İstanbul: Doğu Kitap Evi, 25-43
- Kütükoğlu, Elif (2021). Kuşaklar Bağlamında Sosyal Medya ve Mahremiyet. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Li, Xiuquan, and Zhang, Tao (2017). "An exploration on artificial intelligence application: From security, privacy and ethic perspective". 2017 IEEE 2nd International Conference on Cloud Computing and Big Data Analysis (28-30 April 2017). IEEE: 416-420
- Mazurek, Grzegorz and Małagocka, Karolina (2019). "Perception of Privacy and Data Protection in The Context of The Development of Artificial Intelligence". Journal of Management Analytics, 6(4): 344-364.
- McCarthy, John vd. (2006). "A Proposal for the Dartmouth Summer Research Project on Artificial Intelligence". AI Magazine, 27(4): 12-14.

McGraw, Deven (2013). "Policy Frameworks to Enable Big Health Data". On Tuesday, September 10th, 2013, the Future of Privacy Forum joined with the Center for Internet and Society at Stanford Law School to present a full-day workshop on questions surrounding Big Data and Privacy, 90-93

Oseni, Ayodeji (2021). "Security and privacy for artificial intelligence: Opportunities and challenges". J.ACM, 37(4): 111-146.

Peppet, Scott R. (2013). "Sensor Privacy as One Realistic & Reasonable Means to Begin Regulating Big Data". On Tuesday, September 10th, 2013, the Future of Privacy Forum joined with the Center for Internet and Society at Stanford Law School to present a full-day workshop on questions surrounding Big Data and Privacy: 98-101.

Reese, Byron (2018). Yapay Zekâ Çağı. İstanbul: Say Yayınları.

Sönmez, Onur (2020). Ulusal Güvenlikte Yapay Zekâ Kullanımı ABD ve Çin Örnekleri. Ankara: Nobel Bilimsel Eserler.

Tegmark, Max (2019). Yaşam 3.0 Yapay Zekâ Çağında İnsan Olmak. İstanbul: Pegasus Yayınları.

Topal, Çağatay (2017). "Alan Turing'in Toplumbilimsel Düşünü: Toplumsal Bir Düş Olarak Yapay Zekâ". DTCF Dergisi, 57(2): 1340-1364.

Tucker, Catherine (2019). "Privacy, Algorithms, and Artificial Intelligence". The Economics of Artificial Intelligence: An Agenda. University of Chicago Press: 423 – 437

Turing, Alan Mathison (1936). "On computable numbers, with an application to the Entscheidungsproblem". Proceedings of the London: 345-363.

Turing, Alan Mathison (1950). "Computing Machinery and Intelligence". Mind.49: 433-460.

Türkoğlu, Hülya Semiz (2018). "Sosyal Medya Üzerinden Mahremiyet Farkındalığı ve Değişimin Ölçülmesine Yönelik Bir Araştırma". Connectist: Istanbul University Journal of Communication Sciences, 54: 163-189.

Walsh, Toby (2020). 2062: Yapay Zekâ Dünyası. İstanbul: Say Yayınları.

Yavuz, Baturalp (2022). "Gözetim ve Mahremiyet Toplumu". Yaşar Hukuk Dergisi, 4(2): 60-82.

Yılmaz, Mustafa K. ve İyigün, N. Öykü (2020). Oyun Değiştiren Güç: Yapay Zekâ. İstanbul: Beta Kitap.

Yılmaz, Mustafa K. ve İyigün, N. Öykü (2020). YAPAY ZEKÂ: Güncel Yaklaşımlar ve Uygulamalar. İstanbul: Beta Kitap.

Yüksel, Mehmet (2003). "Mahremiyet Hakkı ve Sosyo-Tarihsel Gelişimi". Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 58(1): 183-212.

Yüksel, H. (2021). "Sosyal Medya Ortamında Mahremiyet Sorunu: Facebook ve WhatsApp Platformları". Kastamonu İletişim Araştırmaları Dergisi, 7: 86-108.

Yüksel, Mehmet (2003). "Modernleşme ve Mahremiyet". Kültür ve İletişim, 6(1) (11): 75-108.

Zhu, Tianqing vd. (2020). "More than privacy: Applying differential privacy in key areas of artificial intelligence". IEEE Transactions on Knowledge and Data Engineering, 34(6): 2824-2843.

İnternet Kaynakları:

URL-1: "What is artificial intelligence". <https://www-formal.stanford.edu/jmc/whatisai.pdf>. (Erişim: 08.09.2023)

URL-2: "Yapay Zeka Zaman Çizelgesi". <https://turkiye.ai/kaynaklar/yapay-zeka-zaman-cizelgesi>. (Erişim: 08.09.2023)

URL-3: "Robot Süpürge". <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/robot-supurgenin-cektigi-mahrem-goruntuler-facebook-dustu-buyuk-skandal-infiale-neden-oldu-42191686>. (Erişim: 21.07.2023)

URL-4: "İnsan Hakları Evrensel Beyanname". <https://hsk.gov.tr/Eklentiler/Dosyalar/9a3bfe74-cdc4-4ae4-b876-8cb1d7eeae05.pdf>. (Erişim: 08.09.2023)

URL-5: "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi". <https://hsk.gov.tr/Eklentiler/Dosyalar/3fdd972e-8566-4b8a-9ffe-d9205f4e51cd.pdf>. (Erişim: 08.09.2023)

URL-6: "Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı". http://www.ceidizleme.org/ekutuphaneresim/dosya/687_1.pdf. (Erişim: 08.09.2023)

URL-7: "Anayasa". <https://www.mevzuat.gov.tr/#anayasa>. (Erişim: 08.09.2023)

BEDEN SANATI ÇERÇEVESİNDE ACININ DİLİ OLAN BEDEN**In The Context Of Symbolic Expression Saha Location Isiah Sun Welcome Day****Mutlu ASLANTÜRK¹****Aysun ALTUNÖZ²****Öz**

20. yüzyılın ikinci yarısında bilindik kurallara karşı çıkan ve aynı zamanda toplumsal kabulleri de sorgulayan böylece sanatın sınırlarını ortadan kaldırmayı amaçlayan sanatçılar, sanat eserlerinde yeni ve alternatif yöntem ve teknikler geliştirmeye başlamışlardır. Beden sanatı da bu süreçte ortaya çıkan alışılmışın dışında beliren bir ifade biçimidir. Bu noktada beden hem hükmeden hem de hükmedilen konumda sanatsal anlatılarda yeni yerini almıştır. 1960'lı yıllarda başlayan ilk hareketler günümüzde çoğu sanatsal eylemlerde yoğunlukla bedenin kendisini ve bedene yüklenen değerleri etik, estetik ve form olarak kullanmayı alışkanlık haline getirmiştir. Medyanın ve medyatik olan her şeyin ifade aracı olarak kullanıldığı günümüzde, tüm sanat dallarında bedeni araç, zaman zaman da amaç olarak görmek olası bir hal almıştır. Öyle ki insan bedenine yüklenen anlamlar bütünüün metalaştırılması ile de son yıllarda sıkça karşılaşılmakta hatta bu konu polemik haline getirilmektedir. Şiddetin, acının, psikolojik baskının (mobbing); beden, özellikle kadın bedeni üzerinden medyatik bir hale büründürülmesinin yanı sıra sanatsal ifade biçimi olarak da kullanıldığı sanat tarihinden örneklerle sabitlenmiştir. Bu çalışmada beden genelinde, kadın özelinde bedenin sanat nesnesi olarak kullanıldığı alanlar, temsilcileri ve yarattığı etki ele alınıp, güncel sanattan alınan çeşitli görseller üzerinden acıya dair okumalar gerçekleştirilecektir.

Anahtar kelimeler: Body art, beden sanatı, acı, beden, sanatçı

Abstract

In the second half of the 20th century, artists who opposed known rules and at the same time questioned social acceptance and thus aimed to eliminate the boundaries of art began to develop new and alternative methods and techniques in their works of art. Body art is also an unusual form of expression that emerges in this process. At this point, the body has taken its new place in artistic narratives, both in a dominant and dominated position. The first movements that started in the 1960s have made it a habit to use the body itself and the values attached to the body as ethics, aesthetics and form in most artistic actions today. Nowadays, when media and everything mediatic is used as a means of expression, it has become possible to see the body as a tool and sometimes as a goal in all branches of art. So much so that in recent years, the commodification of all the meanings attributed to the human body has been frequently encountered and even this issue has been turned into a polemic. Violence, pain, psychological pressure (mobbing); The body is fixed with examples from the history of art, where it is not only mediaized through the female body, but also used as a form of artistic expression. In this study, the areas where the body is used as an art object, its representatives and the impact it creates, in general and specifically for women, will be discussed, and readings about pain will be made through various images taken from contemporary art.

Keywords: Body art, pain, art, artist.

¹ Hacı Bayram Veli Üniversitesi Birleşik Sanatlar Anasanat Dalı Sanatta Yeterlilik Öğrencisi, faslanturk@hotmail.com / ORCID: 0000-0001-6863-6150

² Prof. Dr. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Heykel Bölümü, Heykel Anabilim Dalı, aysun.altunoz@hbu.edu.tr / ORCID: 0000-0003-3857-3704.

Giriş

Performans sanatları içinde türlü tekniklerden özellikle de fotoğraftan istifade ederek geliştirilen yeni bir eğilim ile Vücut Sanatı (Body Art) adı ile de anılmaya başlayan beden sanatı kavramsal sanatın seyirci üzerindeki etkisine benzer bir etkiyi amaçlar. Bu çalışma geleneksel yaklaşımın ötesinde düşünüp sanatçının alışlagelmışin dışında kendisini ifade etmeye çalıştığı beden sanatının doğuşunu ve gelişimini etki uyandıran örnekler üzerinden anlatmak için literatür taramasındaki bulguların betimsel yöntem kullanılarak makaleye dönüştürülmesi şeklinde yapılmıştır.

Beden sanatı ya da body art, genel anlamda insanların bedeni üzerine ya da bedeninin kendisi kullanılarak yapılan sanatsal eylemler bütünü olarak kabul görür. Sanatçıların kendi bedenlerini kullanma fikri 1960'lı yıllarda ortaya çıkmıştır. Bu disiplinde sanatçı kendi bedenini ya da başka bir kişinin bedenini sanat nesnesi ve ifade aracı olarak seçer ve kullanır. İnsan bedenini sanatın malzemesi yapma fikri sanatçıların kendi bedenlerinin sınırlarını zorlama isteğinden ve bu deneyim vesilesiyle kendilerini anlatmak gayesinden ortaya çıkmıştır. Bu sanat disiplinde Arı'nında belirttiği özel durumlarda "sanatçılar bedenlerine bilinçli olarak zarar vermiş ve iradelerinin son noktalarına kadar sürdürebilme kararlılığı ile aratma arzusunun eşinde gitmiş" olabilir (Arı, 2020: 7).

Beden sanatında sanat nesnesinin metalaştırılmasına yönelik bir başkaldırı olduğu kadar biçimciliğe yönelik de benzer bir karşı duruşun olduğu da söylenebilir. Bu alanda eser meydana getiren sanatçılar kendilerinden önceki sanat anlayışları üzerinde bir sorgulama sürecine girmişler ve söz konusu anlayışların sınırlarını ortadan kaldırmayı amaçlamışlardır. Bu amaç doğrultusunda farklı yöntem ve tekniklere yönelmişler, insan bedeni de dâhil olmak üzere her türlü nesneyi sanatın malzemesi haline getirmişlerdir. Böylelikle sanat nesne diyaloguna yönelik yenilikçi duruşuyla klasik sanatın dışına çıkmışlardır. "Bedeni sanat nesnesi olarak kullanan sanatçılar, izleyiciye canlı olarak eylemler sunmuşlardır. Bunu yaparken izledikleri yollar farklı ve agresif bir hal almıştır. Çünkü yaptıkları bir bakıma bir ifşa, bir saldırı, dışa vurum, iğneleme ve başkaldırı olmuştur" (Hakan Verdu Martinez, 2014, s:180).

Antmen, (Antmen, 2008, s:223) insan bedeninin ilk kez bu sanat disipliniyle tiyatro sahnesindeki kullanımının dışına çıktığını ifade etmiştir. Bu bakış açısıyla değerlendirildiğinde bu sanat alanına temel malzemenin insan bedeni olduğu söylenebilir. İnsan bedeni beden sanatında bir tuval olarak tasavvur edilmiştir.

Türk sanatçısının bedenini keşfedişi ve ilk otoportre örnekleri üzerinde durularak modern Türk sanatında beden sanatı performanslarının gelişimine örnekler verilmiş olan makale ile elde edilen bulguların alanda bilinen yanlışlara ve eksiklere örnekler ile açıklık getirmesi ve beden sanatının anlaşılmasına ve bilinirliğinin artmasına katkıda bulunması beklenmektedir.

Sanat Nesnesi Olarak Beden

Birey ve toplum tanımlarını yeniden kurgulamak adına sansasyonel eylemlere ev sahipliği yapan 1960'lı yıllarda kendinden söz ettiren beden sanatı; sanat nesnesinin meta olarak alınıp satılmasına ve bu bağlamda değerlendirilmesine karşı duruşun önemli bir göstergesi olmuştur. Eylemcilerin amaçları diğer avangard sanatçılarla eşgüdümlü, metalaştırılabilir tüm sanat pratiklerini reddetmek temeli üzerine kurgulanmıştır. Performans sanatının öncülerinden Fluxus ile benzerlikler gösteren akımın genel göstergeleri arasında, bilinen okumalara ve anlatılara nispet bir karşı duruşu beden aracılığı ile anlatmayı tercih etmesi gösterilebilir. Öyle ki nesne yerine geçen öznenin kendisi zaman zaman izleyiciyi de eyleme ortak etmekte kendi bağımlılıklarından kurtarıp sürecin bir parçası haline dönüştürmektedir. Beden sanatçıları genellikle insan bedenini; güzellik algısı, şiddet, cinsel kimlik, etnik köken, kadın-erkek eşitliği, bazı sosyal problemler ile politik sorunlar gibi konuları etrafında merkeze almışlardır. Sanatçıların daima toplumsal mesajlar verme kaygısı içerisinde oldukları açıktır.

Beden sanatı performansları ile artık sanatın sürecine etki eden izleyici de bir sanat nesnesi olarak varlık gösteren beden de kendi misyonlarından kurtulup farklı görevlerde vücut bulmaktadır. “Dada ile kristalleşen kuralsız-melez sanat anlayışı, modern sanatın mihenk taşı olan “biricik- özgün” yapıt anlayışında kırılmalar yaratmıştır. Bu kırılmayla birlikte geleneksel sanat anlayışı ters yüz edilmiş; sanat, Kantçı yüce estetiğin katı kurallarından arındırılarak, hayat ile sınırları tartışmaya açılmıştır. Sanatçının yapıt üzerindeki mutlak iktidarının sorgulandığı postmodern dönemle birlikte eyleyen konuma erişen ve bu bağlamda sanatsal üretimin kimi zaman doğrudan ortağı haline gelen izleyicinin söz konusu konumu 1990’larda başlı başına bir sanat biçimine dönüşmüştür” (Koşar, 2020, s: 180). Umutsuzca bir şeyler, bir duygunun en zorlu hali, son kertesinin anlatılmak istendiği bu performanslar ile amaç seyirciyi savunmaya çekildiği ilgisizlik ortamından kopartmaktır.

Dünyada beden sanatının ilk örneklerinden biri, Fransız ressam Yves Klein’in insan bedenini, boyayı tuvale aktarmada bir araç olarak kullandığı çalışmalarıdır. Resim 1’de görüldüğü üzere Yves Klein, 1960’ta sergilediği gösteride mavi boyaya boyanmış çıplak modellere kendi bestesi olan tek notalık” Monoton Senfoni” eşliğinde sergilediği bir dizi hareketle tuval üzerinde bedensel izler bırakmıştır. Yves Klein seyirciler huzurunda gerçekleştirdiği ve “Anthropometrie” adını verdiği bu performansıyla literatürde önemli bir örnek oluşturmuştur.(URL1)

Görsel 1: Anthropometrie

Yves Klein ile aynı dönemde Avrupa’da çalışmalar yürüten 1943 İtalya doğumlu Gilbert Prousch ve 1942 İngiltere doğumlu George Passmore çifti bilinen kalıpları yıkan performanslarında inanç, cinsellik ve toplumsal içerikli tüm kalıplaşmış olguları eleştiren eylemlerini “yaşam için sanat, herkes için sanat” mottosunda üretmeyi tercih etmiştir. (URL.2)

Görsel 2: 1 Numaralı Çalılıklar ve 2 Numaralı Çalılıklar ile Şarkı Söyleyen Heykel

Gilbert ve George, 1 Numaralı Çalılıklar ve 2 Numaralı Çalılıklar ile Şarkı Söyleyen Heykel isimli performanslarında (Görsel 2) birbiriyle uyumlu takım elbiseler giymiş ve yüzleri, boyunları ve elleri bronz metalik boya ile boyanmış iki sanatçıdır. Bir platform üzerinde, “Underneath the Arches” şarkısının kaydına eşlik ederler. Şarkı günde 112 kez tekrarlanırken her seferinde aynı hareketleri tekrarlayarak şarkıyı birlikte söylerler.

Gilbert ve George’un sanatlarının ilham kaynağı, yaklaşık elli yıldır yaşadıkları Londra’nın Doğu Yakasıdır. Sokak tabelalarından ağaçlara, kaldırımlardaki sakız izlerinden kentin gösterişli ve çarpık manzaralarına kadar, her şey sanata konu ve malzeme iken çalışmaları da hem bir şehrin devam eden bir portresi hem de insanlık durumunun bir yansımasıdır. Gilbert ve George cinsellik, din, yolsuzluk, şiddet, umut, korku, ırksal gerilim, vatanseverlik, bağımlılık ve ölüm gibi varoluşun birçok temel sorunuyla yüzleşmişlerdir. Gilbert ve George’a göre “Konumuz dünyadır. Acıdır. Sadece dünyanın döndüğünü duymak acı değil mi? Tamamen, her gün, her saniye. İlham kaynağımız, bugün gezegende, çölde, ormanda, şehirlerde yaşayan tüm o insanlardır. Biz insanın kendisiyle ve onun hayatının karmaşıklığıyla ilgileniyoruz.”

Avrupa’da Fransız ve İtalyan sanatçılar beden sanatı performanslarının örneklerini verirken Amerika’da da sanatçı Matthew Barney beden sanatı için önemli bir isim olmuştur. Sanatçı beş ayrı filmde dokuz saate varan Cremaster Cycle isimli eserinde doğal olandan tamamıyla uzaklaşmış yapay bedenler üretmiştir. Bu bedenler hayvan-insan karışımı bir yapıya yahut mitolojik bir karaktere ve tarihe mal olmuş bir heykele benzetilmiş böylelikle insan bedeni algısı genişletilmiştir.(URL-3)

Görsel 3: Cremaster Cycle – Matthew Barney

Beden sanatı performanslarında sanatçılar yaşadıkları hayatın inançları dahil bütün detaylarını sanatlarına malzeme yapmışlardır. II. Dünya Savaşı sırasında gönüllü olarak Alman Hava Kuvvetleri'ne katılan Nazi savaş plotu Joseph Beuys, 16 Mayıs 1944'te Kırım üzerinde uçarken uçağı düşürülmüş ve ağır yaralanmıştır. Ölmek üzere olan Beuys'un hayatını uçağının düştüğü yerde yaşayan göçebe Tatarlar kurtarmıştır. İyileşme sürecinde yaşadıklarını daha sonra eylemlerinde ve yapıtlarında kullanan avangard sanatçı bu sürece anlam veren bedeni kadar ruhunu da kurtaran yağ ve keçe gibi malzemeleri yoğunlukta kullanır.

Beuys birçok işinde Hıristiyan ikonografisini benimser. 1964 yılında, Aachen'de düzenlenen Fluxus festivalindeki gösterisine saldıran bir öğrenciden yediği yumruk üzerine, kanlar içindeki burnuyla bir eliyle Nazi selamı verirken, bir eliyle de haç gösterir. Gene "Haç İsa'nın muzaffer olacağı mesajını verir. Sonunda kanlar içindeki sanatçıda vücut bulan kurban üstün gelecektir." 1976'daki performansı "Yaralarını Göster", İsa'nın Mesih olarak dirilişine referanstır. "Yaralarını göstermeye yetkisi olan bir kişi olabilir, o da Mesih'in kendisidir." (whitecube, 2022) Toplumsal meselelere sıra dışı performanslarıyla dikkat çeken Beuys, bu yolla hatalı ve eksik bulduğu iradeyi protesto etmiştir. (URL. 4)

Görsel 4: Yaralarını Göster

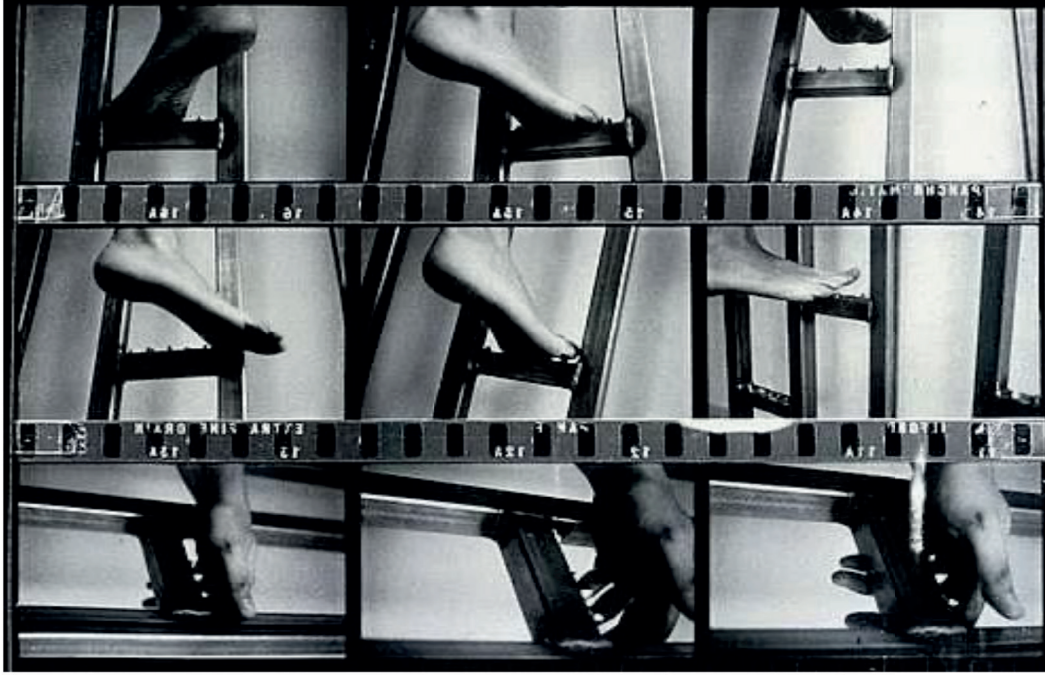
Acının Dili Olan Beden

1939 doğumlu İtalyan kökenli Fransız feminist sanatçı Gina Pane de kendi bedenini yakmak, parçalamak, damarlarını kesmek gibi eylemler gerçekleştirerek beden sanatı üzerine ilgi çekici performansları olan sanatçılardandır. Performanslarında “Bedeni psikolojik, dinsel, biyolojik ve özellikle toplumsalın oluşturduğu bir araç olarak gördüğünden, sanatın nesnesi olarak kendi bedenini kullanır. Onun sanatında resmin aksine bedenin derinliktekilerini yüzeye çıkararak akıtarak ve bedenin performatif haliyle karşılaşılması değerlidir” (Akkol, 2018: 1231). Gina Pane’in kendi canına kıymasındaki maksat, toplumsal kabullere karşı gelmek ve tüm dünyaya egemen olan şiddeti ifşa etmektir. Aydemir (Aydemir, 2018) Gina Pane’nin gösterisini şu sözlerle anlatmıştır: “Bedensel bütünlüğün, özellikle kadın söz konusu olduğunda toplumlarımızın dokunulmaz bir değeri olduğunu bilen sanatçı, tenine zarar vererek, kanını akıtarak toplumsal düşleri derinlemesine sarsar ve insanların düşünmesini, yani kendilerine dönmelerini sağlamaya çalışır. Yaralanan bir bedenden fışkıran kanlar dehşet uyandırır. Seyirci için fiziki bir acıyı seyretmek hiçte kolay ve dayanılır değildir.” Seyircinin sanatın bir parçası ve emekçisi kılınması bu yolla sağlanır. (URL 5)

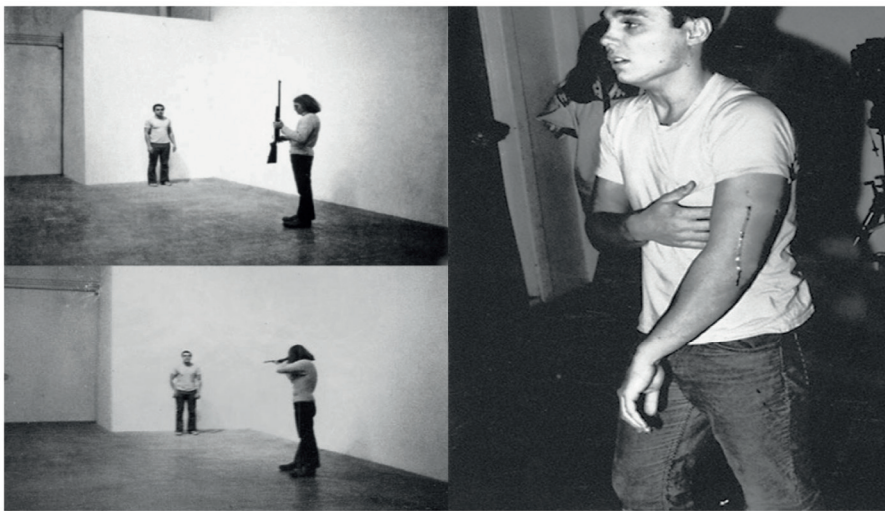
Görsel 5: Duygusal Eylem

Gina Pane, geleneksel sanatın görsel nesnesi olmaktan sıyrıldığı bedenine çağdaş sanatta yeni bir anlam yüklemeye çalıştığı “Unanestetized Escalation” isimli performansında, elleri ayakları çıplak bir halde keskin kenarlı bir merdivene dayanamadığı basamağa kadar tırmanmıştır. Pane, performansında Vietnam’da baş gösteren şiddeti vurgulamak için bu metal merdiveni kullanmıştır. Gina sanatın her dönemde kendi ifade biçimini konu ve teknik bağlamda dönüştürmesi sürecinde bir sanatçı olarak kendisine düşen sorumluluğu toplumsal bir probleme kendi kendisine acı çekterek yerine getirmeyi amaçlamıştır. (URL 6)

Görsel 6: Unanestized Escalation

Çağdaş sanat yaklaşımının kavramsal sanat dalında gelişen beden Sanatı üzerine en sansasyonel olan performanslardan birini de 1971 yılında “ateş et” (vur) ismiyle Amerika’lı performans sanatçısı Chris Burden gerçekleştirmiştir. Burden, Amerika’nın insan hakları ihlallerine dikkat çekmek için kendisini asistanına vurdurmuştur. Sanatçı “Vur” üzerinde açıklama yaparken bu performansın zihinsel bir deneyim olduğunu savunmuş kolundan silahla yaralanmasına aldırmayarak, aklının bu durumla nasıl baş edeceği merakıyla bu performansı yaptığını söylemiştir: “Örneğin, saat yedi buçukta bir odaya gireceksin ve karşıdaki adam seni vuracak: bunu bilmenin insana yaşattığı zihinsel deneyimden söz ediyorum. Bu tür performansları kurgulama sürecimde sonradan caymamak için önceden birkaç kişiye söyledim. Kontrollü bir biçimde kendi yazgını oluşturmak gibi bir şeydi bu. İşin şiddet boyutu o kadar önemli değildi, sözünü ettiğim o zihinsel süreci başlatan bir şeydi, o kadar.”(URL 6)

Görsel 7: Ateş et

1997 yılında, Yugoslavya’da doğan Alman performans sanatçısı Marina Abramović, performans sanatlarının ikonası hatta ilahı olarak tanımlanabilecek beden sanatı performansında; Balkanlardaki yaşanan iç savaşa karşı tepkisini belli etmek amacıyla 1500 adet kemiğin üzerinde oturarak bir performans sergilemiştir. Abramović bu çalışmasında 5 gün 6 saat boyunca, kemikleri tek tek temizlemiş bu sırada da çocukluğunu hatırlatan türküler söylemiştir. İnsani tüm sınırların zorlandığı mantıksal ve duygusal tüm gerçekliklerin sorgulandığı süreçte sanatçı, balkanlardaki savaş özelinde, dünya genelinde yaşanan toplumsal acılara vurgu yapar. (URL 7)

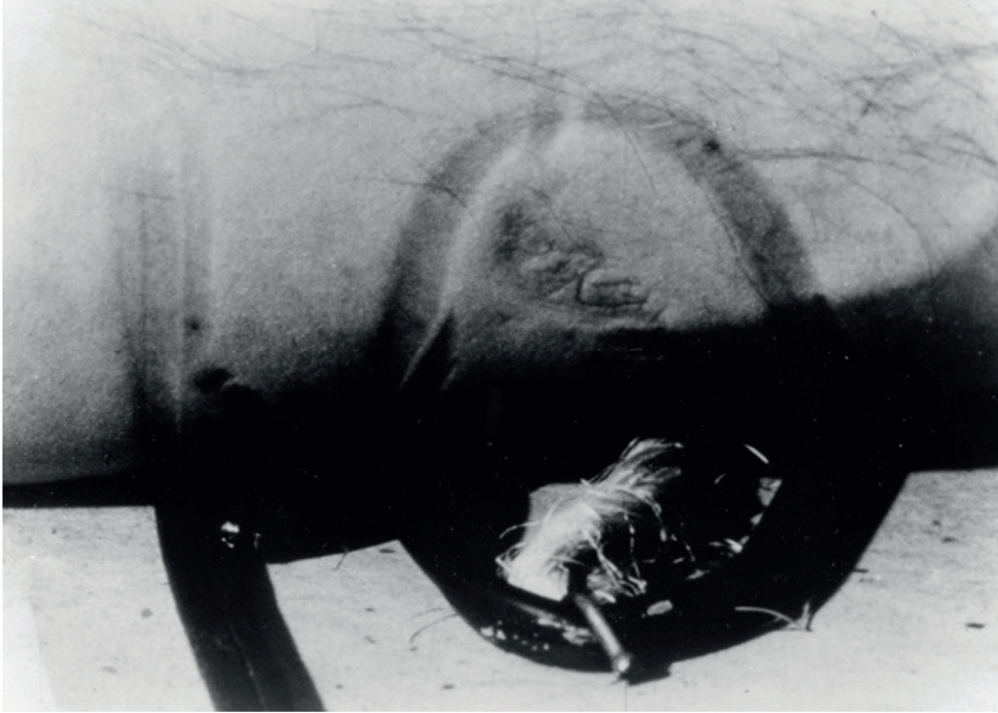
Görsel 8: Balkan Barok

Görsel 9: Rhythm

(1974) için (aralarında bıçak, silah, kurşun, makas gibi ölümcül hasar verebilecek) üzerinde 72 farklı nesnenin bulunduğu masanın önünde, altı saat boyunca hiçbir yönlendirme ve fiili müdahalede bulunmadan izleyici ile buluşur. Performansın boyutu ve yönelişi tamamen izleyici ile masa üzerindeki nesnelere arasında kurulan diyaloga ve koordinasyonuna bırakılmıştır. Seçilen nesnelere genel özellikleri acı veren ve sadist güdülerini ateşleyen nitelikte olmasıdır. İzleyici bu nesnelere ile boş bir kâğıt gibi düşündüğü Abramovic'e müdahale etti. Abramovic izleyicide ortaya çıkan en iyi ve en kötü tepkilere sessizce dayandı. Bu duygusal iş Abramovic'in inancını, konsantrasyonunu ve azmini test ederken normalde pasif olan sanat izleyicisinin yüzeyin altında saklı, hem destekçi hem de kindar doğasını ortaya çıkardı. Beden sanatı izleyicileri savaş, hüznün, aşk ve aldatma acısı, pişmanlık gibi duygularını sanatçı ile işteş şekilde yaşayarak hayatın zorlukları karşısında güçlü bir duruş sergilemeyi başarmaya çalışırlar. (URL 7)

İranlı sanatçı Majid Ziaee, Naori sahillerinde gerçekleştirdiği performansında misinin bedeninde bıraktığı izle doğanın bir parçası olduğunu kanıtlar. Varlık ve düşünce ile doğa ve ruh'un gerçekliğine diğer pencereden bakar. Misinin bedende bıraktığı izin acısını hissettirir adeta. Gören ve görünenin oluşturduğu iki doğrunun kesiştiği noktadır aslında asıl gerçeklik. Bir başka pencereden bakıldığında ise, 1969 tarihli Ophenheim'in "Arm&Wire" görselinde 8 dakika boyunca elektrik kablosu ve çivinin kolunda bıraktığı iz (Görsel 10) ile Ziaee'nin misinin parmağında bıraktığı iz (Görsel 11) arasında kurulan ilişki akla gelecektir. Unutulmamalıdır ki bu benzerlik mekanik bir ilişkiden, zorlamadan ileri gidemeyecektir. Her ne kadar görsel, "bedene ait olan ruh"un acısını hissettirse de Ophenheim'a göre yeryüzü ile özdeş gördüğü beden, sanat yapıtına zemin görevini görür. Oysa doğaya eklenmiş gibi görünen Ziaee de doğaya olan aidiyetine vurgu yapar. (Altunöz, 2020: s. 23)

Görsel 10: Dennis Oppenheim, 'Arm&Wire'

Görsel 11: Majid Ziaee, "effect of fishingline"

Çevre sorunlarına duyarlılık gösteren beden sanatçıları bedenlerinde bıraktıkları izler ile doğanın bir parçası olduğunu kanıtlarlar. Bu denemeler doğa ile barışık ve uyumlu yaşamaya dikkat çekmek yanında varoluşun sorgulandığı felsefi bir yaklaşımı da beslemektedirler. (URL 9)

Fransa'nın sanayi kenti St.Etienne'de dünyaya gelen multimedya sanatçısı Orlan ise daha çok 1990'lı yıllarda yaptığı plastik cerrahi alanındaki çalışmalarıyla tanınmıştır. Orlan "Carnal Art" adını verdiği ve "Operasyon Tiyatrosu" olarak da bilinen performanslarında kendi bedenini adeta bir tuval olarak kullanmıştır. Estetik cerrahi onun için sanatsal bir araçtır. Farklı kimlikleri deneyimlemek için bedenini cerrahi yollar ile değiştirir. Bu bağlamda 1990-1995 yılları arasında yaptırdığı dokuz adet estetik ameliyatı müzelerde canlı olarak yayınlamıştır. Daha sonra ise kendi bedeni üzerinde denediği ilginç birtakım değişimleri fotoğraflandırmıştır. Orlan ayrıca bu değişimlerin bir kısmını videolar yoluyla insanlara sunmuştur.

Görsel 12: Bir Yalan Olarak Sanat: Gerçeklik, Hakikat ve Yalan

Akman'a göre sanatı sanat olmayandan ayıran iki önemli kriter olan kasıtlılık ve dönüşüm Orlan'ın Carnal Art isimli performansında bir arada sunulur. Onun aykırı çalışmaları bizi sanatı sanat olmayandan ve normallığı delilikten ayıran sınırları yeniden düşünmeye zorlayan, patolojik davranışlardan çok estetik hareketlerdir. Ameliyathane Orlan'ın stüdyosudur ve bedeni yalnızca işi için kullandığı bir araç ve materyal değil, aynı zamanda işinin ta kendisi ve estetik otoritelerin stereotiplerine karşı direnişine hizmet eden bir metaforudur. Orlan'ın sanatı yukarıda adı geçen Yves Klein, Chris Burden ve Marina Abramovic gibi diğer performans sanatçılarıyla olan benzerlikleriyle birlikte de analiz edilebilir. Fakat o, iki önemli nokta ile diğerlerinden ayrılmaktadır. Bunlardan ilki acı hissidir. Diğer performans sanatçıları acıyı kendi istekleriyle, mazoistçe arzularlar. Oysa Orlan, anestezi sayesinde hiç acı çekmemektedir. Orlan'ın sanatını diğerlerinden tamamı ile ayıran ikinci özelliği ise sanatının bütünlüğü ve derinlemesine düşünülmüş, ayarlanmış, düzenlenmiş olmanın ve denenmişliğin ona kattığı konuya hâkimiyet ve uygunluk özellikleridir. O, sanatını yaşamının bütününe yayarak icra etmiştir. (İzinsiz Gösteri, 2022)

Türk Sanatında Sanat Nesnesi Olarak Beden Kullanımı

Türk sanatında sanat nesnesi olarak beden, otoportre örneklerinde sanatçının bedeniyle kurduğu ilişkinin mahcup şekli olarak ortaya çıkmıştır. Türk resim sanatında kendi bedenini kullanan ilk sanatçılar; Şeker Ahmet Paşa, Osman Hamdi Bey, Halil Paşa, Şehzade Abdülmecit Efendi olarak sayılabilir. Bu alanda kendi suretini kullanan sanatçılar 80'li yıllardan itibaren daha da artmıştır. Otoportreler, ayna ya da fotoğraf yardımıyla tuvale aktarılan suretler olmanın bir adım ötesine geçerek taşıdıkları imgelemlerle sanatçılara kendi efsanelerini yazma, kendi mitlerini oluşturma fırsatı sunmuştur.

Çağdaş Türk sanatında; Balkan Naci İslimyeli, İpek Aksüğüdür Duben, Nezaket Ekici, Şükran Moral, Taner Ceylan ve Canan gibi isimler bedenini sanatının nesnesi kılarak performans yapmışlar ya da resim, video, fotoğraf gibi farklı malzemelerde kendi bedenlerini performatif bir üslupla kullanmış sanatçılar arasından öne çıkanlar olarak sayılabilir. Üretimlerini belli bir süreklilik ile gerçekleştiren ve ortaya koyduğu işlerinin felsefi alt yapısını temellendiren bu sanatçılar, Özge Yılmaz'ın Işık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 2011 yılında hazırladığı "Türk Çağdaş Sanatında Sanat Nesnesi Olarak Beden Kullanımı" isimli yüksek lisans tezinde tanıtılmışlardır.

Kadın bedeni ve kadın sorunları üzerinde durarak feminist yapıtlar ortaya koyan Canan, sanatını icra ederken geçmişle yakın bağlar kurarak kaynağını tarihten almıştır. Feminist bir bakış açısına sahip olan Şükran Moral'ın çalışmaları ise toplumsal, kültürel ve dini gelenekleri hedef almıştır. Moral, kadın ve eşcinsel bedenler üzerindeki baskıların altını çizmiştir. Taner Ceylan, eşcinsel kimliğini konu edinmektedir. Cinsel kimliğine dikkat çeken Ceylan, hiperrealist üslup benimsemiştir. İpek Duben'in çalışmaları incelendiğinde bilinçli bir şekilde cinsel ya da politik kimliklerden uzak durmaya çalıştığı görülür. Nezaket Ekici, performanslarında kadın bedeni ve toplumsal cinsiyete dair doneler kullanmaktadır. Ekici, bedeninin fiziksel sınırlarını zorladığı performanslar sergilemiştir. Balkan Naci İslimyeli'nin çalışmalarına bakıldığında sanatçının kadın bedeni üzerindeki baskılara dair işler de üretmiş olduğu görülür. Eserlerinde kendi bedenini, şiirler ve metinlerle de zenginleştirerek bütünsel bir sanat yapıtı ortaya koymuştur.

Sonuç

1964 yılında ortaya çıkan beden sanatı, kişinin kendi bedeni üzerine veya bedenin kendisi kullanılarak yapılan sanatsal eylemler bütününe karşılık gelen bir ifadedir. Beden sanatında sanatçılar sanat nesnesi olarak insan bedenini kullanır. Bu çalışma için yapılan araştırmalarda dokuz performans ele alınmıştır. Bu performanslar benzerlerine göre daha geniş bir nüfus popülasyonunda paylaşılabilir ve görece toplumsal normları daha az zorlayan çalışmalardan seçilmiştir. Tespit edilen dokuz performansın yedisinin kadın bedeni kullanılarak yapıldığı görülmektedir. Bu örneklerde şiddetin, acının, psikolojik baskının; beden, özellikle de kadın bedeni üzerinden medyatik bir hale büründüğü yanı sıra sanatsal ifade biçimi olarak da kullanıldığı açıktır. Buradan yola çıkarak kadına yüklenen anlamlar bütününe kadın bedeni üzerinden metalaştırıldığı hatta polemik haline getirildiğini söylemek mümkündür.

Beden sanatı disiplininin çıkış noktası sanatçıların kendi bedenlerinin sınırlarını zorlama isteği ve bu deneyim vesilesiyle kendilerini anlatmak gayesidir. Ayrıca beden sanatının bu sanatı icra edenlerin büyük çoğunluğu tarafından toplumsal bir eleştiri maksadıyla yapıldığı belirtmek gerekir. Özellikle dil, din, ırk ve cinsiyet gibi toplumsal ön yargılar ile şiddet, zorbalık, güzellik algısı ve otorite baskısı gibi kabullere karşı geliş birçok çalışmada açıkça ifade edilmiştir.

Farklı ortamlarda ve dans, müzik, tiyatro, şiir, video ve plastik sanatlar gibi pek çok farklı sanat alanında sanatçıların bedenlerini kullanarak icra ettikleri performanslar, verilmek istenen mesajların büyük kitlelere ulaştırılmasında önemli rol üstlenmiştir. Özellikle modern dönemde meydana gelen teknolojik gelişmeler ve video, fotoğraf, ses kaydı gibi olanaklar beden sanatı alanının genişlemesine imkân sağlamıştır. Tüm bu yönleriyle beden sanatının modern dönemin sanat anlayışını biçimlendiren bir etkiye sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Birey üzerinde kurulan tahakküm ağı genişlediğinde, sanatçı kendini baskı ve denetim altında hisseder. Dünyanın her yerinde olduğu gibi modern Türk sanatçıları da zaman zaman kimliğini ortaya koyup kendini ifade etmek için “kendi” olma bilinçlerini bedenlerinin altını çizerek de ortaya koymuşlardır. Zaman zaman modern Türk sanatçıları resim, performans ya da video gibi medyumlar aracılığıyla baskın güce “Ben varım ve buradayım!” demişlerdir. Onlar, bireyin varoluşu için kendilerini çarmıha gerip kurban olmaktan çekinmeyen yalvaçlar olmaya çalışırlar.

Kaynakça

- Akkol, Nuray (2018). “Acıyı Deneyimleme: Gina Pane Performansları”. İdil, 1229-1233.
- Altunöz, Aysun (2020). “Bir Doğru Üzerinde İki Zıt Yön”. Akdeniz Sanat Dergisi, 1307 - 9700.
- Antmen, Ahu (2008). 20. Yüzyıl Batı Sanatında Akımlar. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Arı, Bahar Başak (2020). “Güncel Sanatta Beden ve Acı”, Sanat ve İnsan Dergisi, 7-18.
- Aydemir, Sümeyye (2018). “Gina Pane’nin Performanslarında Nesneleşen Acı”, Tykhe Sanat ve Tasarım Dergisi, 295-307.
- Çarmıklı, Banu (2015). Herkes İçin Sanat: Gilbert & George - Yazan: Banu Çarmıklı. Art Tv.
- Emre, Oktay (2015). “Tuvalden Fırlayan Performans Sanatçıları: Viyana Aksiyonistleri”, Görünüm, 1: 14-19.
- Hakan Verdu Martinez, Ezgi (2014). “20. ve 21. Yüzyılda Sanatta Malzeme Olarak Beden; Performans Sanatı”, Sanat ve Tasarım Dergisi, 180-201 .
- İşleyen, Fatih ve Avşar Karabaş, Pelin (2016). “Performans Sanatının Doğuşu ve Günümüze Yansımaları”, Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 340-350.
- Koşar, Özüm (2020). “İzleyicinin Değişen Konumu: Katılımcı Sanat Pratikleri ve İktidarın Paylaşımı”, GSED, 170-180.
- Yılmaz Özge, (2011). “Türk Çağdaş Sanatında Sanat Nesnesi Olarak Beden Kullanımı”, Yüksek Lisans Tezi, Işık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- URL-1: <https://www.sothebys.com/en/articles/the-radical-nudes-of-yves-kleins-anthropometries> (Erişim Tarihi: 5-10-2023)
- URL-2: <https://peteandkaldor.wordpress.com/about/gilbert-george/>(Erişim Tarihi: 5-10-2023)
- URL-3: <https://esikdergi.bilgi.org.tr/?p=14863> (Erişim Tarihi: 5-10-2023)
- URL-4: <https://www.e-skop.com/skopbulten/joseph-beuys-saman-mi-sarlatan-mi/2677> (Erişim Tarihi: 5-10-2023)
- URL-5: <https://florilegesjournal.com/2021/03/13/gina-pane-et-francoise-masson-une-collaboration-entre-performances-et-photographies-autour-de-lexemple-dazione-sentimentale/>(Erişim Tarihi: 5-10-2023)
- URL-6: <http://sanatokuma.blogspot.com/p/vucut-sanat-govde-sanat-body-art.html> (Erişim Tarihi: 5-10-2023)
- URL-7: <https://locchiodelproperzio.wordpress.com/2018/01/27/parole-vs-immagini-limmagine-che-ha-vinto-balkan-baroque-di-marina-abramovic/>(Erişim Tarihi: 5-10-2023)
- URL-8: <https://saltonline.org/tr/738/rhythm-0-marina-abramovic> (Erişim Tarihi: 5-10-2023)
- URL-9: Kaynak: <https://www.dreamideamachine.com/en/?p=22319>, (Erişim Tarihi: 5-10-2023)
- URL-10: <http://yatooi.com/61146?ckattempt=1> (Erişim Tarihi: 05-10-2023)
- URL-11: https://www.izinsizgosteri.net/asalsayi37/Kubilay.Akman_37.html (Erişim Tarihi: 5-10-2023)

TİCARETİN FIKRALARA YANSIYAN YÖNLERİ ÜZERİNE TİCARETİN FIKRALARA YANSIYAN YÖNLERİ ÜZERİNE On Aspects Of Trade Reflected In Figures

Sema BAYRAM¹

Öz

Halk edebiyatı anlatı türlerinden biri olan fıkra, insanları eğlendirirken aynı zamanda düşündürmeye de sevk eder. Fıkralar az sözle çok şey anlatıp, okuyucuya verilecek mesajı en kısa yoldan vermeye çalıştıklarından kısa ve yoğun bir anlatım gücüne sahiptir. Bu yönüyle fıkralar karşıdaki insana ders verme, eğitme, bilinçlendirme ve yanlışlıklardan alıkoyma gibi vasıflara sahiptir. Fıkralarda toplumdaki her türlü aksaklık ve bozukluklar belli fıkra tipleri etrafında verilerek, bu kişiler toplumun sözcüsü konumuna getirilir. Toplumdaki her türlü aksaklık aslında mizahi bir anlatımla eleştirilerek kıssadan hisse çıkarma hedeflenir.

Fıkralardaki konu her ne olursa olsun amaç okuyucuyu düşündürmek ve ders çıkarmasını sağlamaktır. Ticaret konulu fıkralarda da diğer fıkralarda olduğu gibi amaç güldürürken bir taraftan da düşündürmektir. Ancak bununla birlikte belli bir bölge veya yöreye ait insanların ticaret hakkındaki tutumu da gözler önüne serilmiştir. Fıkralarda ticari zekâ ve bunun nasıl işlediği ve işlevleri üzerinde durularak okuyucuya belli mesajlar vermek hedeflenmiştir. Bu araştırma, Kayseri ve Karadeniz fıkra örnekleri esas alınarak oluşturulmuş ve fıkra metinleri üzerinden ticaretin hayatımıza yansıyan yönleri hakkında bir değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır. Sözlü anlatım ürünleri olan fıkraları yorumlamak ve fıkra metinleri ile örnekler sunmak adına örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Seçilen fıkra metinleriyle ticaretin fıkralara yansıyan yönleri değerlendirilerek bir sonuca ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Fıkra, Ticaret, İnce Hesap, Kurnazlık.

Abstract

Anecdotes, one of the folk narrative genres, make people think while having fun with literature. For this reason, the definition of laugh-out-loud was used for the paragraphs. Anecdotes tell a lot with few words, and the message to be given to the reader has a shorter and more intense narrative power than the shortest works. In this respect, jokes have qualities such as teaching the other person a lesson, educating them, raising awareness and preventing them from making mistakes. In the jokes, all kinds of problems and disorders in society are depicted around certain types of jokes, and these people are made the spokespersons of the society. In fact, all kinds of problems in society are criticized with a humorous expression, with the aim of making sense of the story.

Whatever the subject of the jokes, the aim is to make the reader think and learn a lesson. In jokes about trade, as in other jokes, the aim is to make you laugh while also making you think. However, the attitude of people belonging to a certain region or region towards trade is also revealed. The anecdotes aim to give certain messages to the reader by focusing on commercial intelligence and how it works and its functions. This research was created based on Kayseri and Black Sea anecdote examples and an attempt was made to make an evaluation about the aspects of trade reflected in our lives through the anecdote texts. The sampling method was used to interpret the jokes, which are products of oral expression, and to present examples with joke texts. A conclusion was reached by evaluating the aspects of trade reflected in the jokes with the selected joke texts.

Key Words: Joke, Commerce, Fine Calculation, Cunning.

¹Bilim Uzmanı, Fırat Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı ABD Türk Halk Edebiyatı BD, semabayram2323@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3264-7250.

Giriş

Halk edebiyatı ürünlerinden biri olan fıkralar okuyucuyu veya dinleyiciyi güldürürken aynı zamanda düşündürmeye de sevk eder. İnce bir mizah ürünü olan fıkralar, her ne kadar güldürü unsuru olarak ele alınıp bilirse de amaç belli konuları belli tipler çerçevesinde oluşturmak insanları ele alınan konu üzerine düşündürmeye sevk ederek mizahi bir yolla aksaklıkları tenkit etmektir. “Toplumda beğenilmeyen, yanlış olan, düzeni bozan, huzuru kaçıran, sözün kısası tenkide dair her şey fıkralarla mizah örtüsü altında dile getirilir. Bir nevi, ‘güleryüzle tokat atmak’ şeklinde nitelendirilen fıkraların temelinde ‘ince bir mizah, hikmetli bir söz’ gizlidir.” (Şenocak, 2017a: 9).

Fıkra ile ilgili birçok çalışma ve açıklama yapılmış, fıkraların edebiyatımızdaki yeri ve işlevi hakkında birçok görüş ortaya konulmuştur. Türk fıkralarının ilk derleyicilerinden Çaylak Tevfik, fıkranın “mesele-i hikmet” ve “müessir bir mesele-i ibret” olduğunu kaydeder. (Yıldırım, 2016: 34). Cumhuriyetten önce fıkra edebiyatla uğraşanların dikkatini sadece eğitici ve eğlendirici karakteri ile çekebilmiştir. (Yıldırım, 2016: 35). Daha sonra yapılan çalışmalar ve derlemeler ile birlikte fıkra kavramı belli bir açıklığa kavuşabilmiştir. Bu konuda Dursun Yıldırım fıkrayı şöyle tarif eder: *Fıkra, hikaye çekirdeğini hayattan alınmış bir vak’a veya tam bir fikrin teşkil ettiği kısa ve yoğun anlatımlı beşeri kusurlarla içtimai ve gündelik hayatta ortaya çıkan kötü ve gülünç hadiseleri, çarpıklıkları, zıddiyetleri, eski ve yeni arasındaki çatışmaları sağduyuya dayalı ince bir mizah, hikmetli bir söz, keskin bir istihza yoluyla yansıtan; umumiyetle bir fıkra tipine bağlı olarak nesir diliyle yaratılmış, sözlü edebiyatın müstakil şekillerinden ibaret yaygın epik-dram türündeki realist hikayelerden her birine verilen isimdir.* (2016: 35-36).

Esmâ Şimşek’in konu ile ilgili tanımı şu şekildedir: “Genellikle konusunu yaşanan hayattan alan; temelinde hiciv, alay ve mizahın birlikte yer aldığı, herhangi bir olayı açıklamak, eleştirmek, birilerine ders vermek ya da imada bulunmak amacıyla anlatılan kısa ve yoğun bir anlatım gücüne sahip mensur metinlerdir.” (2015: 198).

“Fıkralar, içinde yaşatıldığı toplumun kültürü, dünya görüşü, aklı, zekâsı, mizah anlayışı olup, insanın toplumsal duyarlılığını, kolektif bilincini yansıtan, gelenekle iç içe yoğrulmuş anlatımlardır.” (Şenocak, 2017a: 36).

“Fıkra, yaşama dair her şeyi konu edinebilen, yoğun bir anlatım gücüne sahip olan, tez ve anti-tez üzerine kurulu kısa, mensur bir anlatı türüdür. İnsanların yaşamları boyunca karşılaştıkları garip ve gülünç olaylar, toplumsal çarpıklıklar, günlük yaşam içerisinde insanların uğradıkları haksızlıklar, adaletsizliğe dayalı tutum ve davranışlar gibi pek çok şey fıkralarda yer bulmaktadır. Bu yönüyle bakıldığında, fıkra insana özgürleşme ve kendi öz benliğini ön plana çıkarma imkânı sunan bir halk edebiyatı ürünüdür.” (Tarhan, 2020: 58).

“Günlük hayatta yaşanan çeşitli olayları veya karşılaşılan durumları ince bir mizah yoluyla tenkit eden ve bir fıkra tipine bağlı olarak nesir şeklinde anlatılan, kendine has yapısı olan müstakil bir sözlü anlatım türüdür” (Gökşen, 2002: 419).

Tanımlar göz önüne alındığında fıkranın yaşanmış bir olaydan yani gerçek hayattan yola çıkarak insanları güldürürken aynı zamanda bu yaşanmışlıklar içerisindeki aksaklıkları ve bozuklukları tenkit ettiği ifade edilebilir. Fıkralarda amaç eğlendirirken aynı zamanda düşündürmektir. Yani doğrudan ifade edilemeyen duygu ve düşüncelerin mizahi bir yolla karşı tarafa iletilmesidir. Bu nedenle fıkralarda öğreticilik ve az sözle çok şey anlatma ön plandadır.

Fıkralar konularını gerçek hayattan alır bu nedenle hemen hemen her konu fıkralarda işlenmiştir. Hayatımıza giren yenilikler veya teknolojik gelişmelerle birlikte fıkraların konusu da genişlemiş ve bu yenilikler de fıkralarda yer edinmiştir. Sosyal hayat, siyasi olaylar, toplumsal eleştiri hep fıkraların konusu olmuş ve

fıkra tipleri toplumdaki olayların dışı vurumu olarak fıkralarda yer edinmiştir. Olaylarda halk, direkt idarecilerin karşısına çıkmaz kendisine sözcü olarak belirlediği bir tip üzerinden duygu ve düşüncelerini ifade eder. Yani toplumdaki her türlü düzensizlik, adaletsizlik, eşitsizlik vb. durumlar fıkralarda eleştirilir.

Konular içerisinde ele alınan ticaret konusunun toplumda neyi ifade ettiği, insanların veya toplumların bünyesinde nasıl kabul gördüğü üzerine tespitler yapılmaya çalışılmıştır. Ticaret, “kazanç amacıyla yürütülen alım satım etkinliği” demektir. (Türkçe Sözlük 2005: 1981). Biz burada ticarete kurnazlık, zekilik, aldatma, hile vb. olayları fıkra örnekleri ile vermeye çalışarak bunların vermek istediği mesajlar üzerinden yorumlarda bulunacağız. Ele alınan bu temalar, kara mizahın birer yansıması olarak düşünülebilir. Kara mizah, “Yaşamın çirkinliğini sert, acı kimi kez de umut kıran bir dille haykıran mizahıdır. Ölümün acı gülüşü ile gülen mizahıdır. Bizi çevreleyen ahmaklıklara karşı bilinçli bir başkaldırıdır.” (Kabacalı, 1991: 41). Fıkralarda yer alan fıkra tipleri ya da olaylara dahil olan birinci derecedeki kahramanlar, hayatın adaletsiz ve acımasız şartlarıyla mücadele ederken içine düşürüldüğü durum neticesinde bu durumdan kurtulabilmeyi arzular ve içine düşürüldüğü durumdan kurtulabilmek için aklını kullanarak kurnazlık, hile, aldatma vb. yollara başvurur. Fıkraların toplumun ekonomik ve ticari hayatına yansıyan yönleri mizahi bir dille ele alınırken okuyucuya belli mesajlar vermek ihmal edilmemiştir.

1. Ticarete Kurnazlık / Açıkgozlük / Hile

Kişinin kendi çıkarlarını da gözeterik duruma uygun davranması veya karşısındaki olaylara ve kişilere haddini bildirmesi şeklinde açıklayabileceğimiz kurnazlık aslında “cingöz” terimi ile ortaktır. Türkçe sözlükte kurnaz ve kurnazlık kavramları “kolay kanmayan, başkalarını kandırmasını ve ufak tefek oyunlarla amacına erişmesini beceren, açıkgoz; kurnaz olma durumu veya kurnazca iş” anlamlarındadır. (Türkçe Sözlük 2005: 1260).

Bizler ticarete kurnazlık diyebileceğimiz fıkra örneklerini bu başlık altında vermeye çalışarak konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamayı düşünüyoruz. Hiç şüphesiz toplum içerisinde yer alan insanların daima bir alışveriş telaşı içerisinde olduğu dikkat çekmektedir. Özellikle belli bir kazanç sağlamak amacıyla yürütülen bu iş, göz önüne alındığında buna hem kurnazlık hem de hile karışacaktır. Kurnaz, başkalarını kandırmasını beceren kimse demektir. Ticarete bu tür insanlar oldukça fazla yer almaktadır. Özellikle Kayseri fıkralarında bunun örneklerine yer verilmiştir. “Ben Aradan Çekilirim” fıkrasında “Kayserili, Kürt Memo’ya on beş lira borçludur ve Kürt Hasso’dan da on beş lira alacaktır. Bir gün Memo, Kayseriliden borcunu istemiş ancak Kayserili buna sinirlenerek adamı kovmuş. Memo soluğu Kayserilinin oğlunun yanında almış. Yarın ahrette yakasına yapışacağım demiş. Oğlu akşam eve gelince babasına, adama neden parasını vermediğini sormuş. Nükteli konuşmayı seven Kayserili oğluna:

- Sen hiç merak etme oğlum. Hasso’dan on beş lira alacağım var, Memo’ya da on beş lira borcum. Yarın o kürdün elini o kürdün eline verir ben aradan çekilirim demiş.” (Çerçi, 2000a: 19-20). Fıkroda işin içinden çıkamayan Kayserilinin bulduğu yöntem, alacaklı olduğu ile verecekli olduğu kişiyi karşı karşıya getirerek aradan sıvışmaktır.

“Ben de Bilmiyorum” adlı fıkrada da yine kurnazlığını devreye sokan tipik bir Kayserili ile karşılaşırız. “Bir zoolog ile tanışan Kayserili, zooloğa hiç bilmediği hayvan olup olmadığını sorar. Zoolog bilmediği hiçbir hayvan olmadığını iddia eder. Bunun üzerine iddiaya tutuşurlar. Kayserili, Zooloğa: “Ben sana bir soru sorayım bilersen on lira vereceğim, bilmezsen yüz lirayı alırım; sen de bana bir soru soracaksın bilersen yüz lirayı, bilmezsem on lirayı veririm.” Bu duruma sinirlenen zoolog, kabul ediyorum sor der. Kayserili, “uçayaklı hayvan nerede yaşar?” der. Zoolog düşünür taşınır bilemedim der. Kayserili, bilemediğine göre ver yüz liramı der. Zoolog yüz lirayı çıkarıp verir. Hemen ardından “Siz söyleyiniz uçayaklı hayvan nerde yaşar?” der. Kayserili düşünmeden paranın on lirasını zooloğa uzatarak, al şu on lirayı ben de bilmiyorum der.” (Çerçi, 2000a: 20-21). Kayserili durumu çok iyi kullanan açıkgozlu bir tiptir. Kazancını düşünerek iddiaya tutuşur ve sonucunu bildiği için hemen cevabı yapıştırır. Aslında verilen mesaj da manidardır: İnsanların bir işin sonucunun nereye varacağını düşünmeden hareket etmesi ile başlarına gelebilecekler

fıkra yoluyla bildirilmiştir.

“Delikleri Nerede” fıkrası alacağı şapkanın fiyatını öğrenen Kayserilinin vermiş olduğu tepkiyle ilgilidir. Burada da Kayserili oldukça açıkgozlü bir tiptir. “Kayserili bir dükkâna girip tezgâhtara iyi bir şapka almak istediğini söyler. Tezgâhtar bir şapka çıkarıp adama uzatır. Bu size çok yakışacak, hem rengi hem biçimi tam size göre, fiyatı da üç bin beş yüz lira. Kayserili, fena değil diyerek şapkayı eline almış ve iyi ama delikleri nerede demiş. Tezgâhtar: Ne delikleri? Kayserili, ne delikleri olacak bu şapkaya üç bin beş yüz lira verecek eşeğin kulaklarının geçeceği delikler.” (Çerçi, 2000a: 37). Burada bir ironi vardır. Kayserili şapkaya bunca fiyat verenin eşek olabileceğini ima ederek, şapkaya o kadar para verilmeyeceğini belirtir. Buna kanmaması ise onun mizacıyla ilgilidir. Çünkü o kurnazlığı, hazırcevaplığı ve nüktedanlığı ile durumdan sıyrılmayı bilir.

“Görünen Bu Yılın Karı” adlı fıkra Kayserilinin birinin bir Yahudi’ye borçlanması ile ilgilidir. “Aralarındaki anlaşmaya göre Kayserili borcunu Erciyes’in karının eridiği gün ödeyecektir. Ancak Yahudi, ağustos ayında bile gelir kar erimemiştir. İşin kötüye gittiğini anlar ve düşünmeye başlar. Yanına yaklaşan bir çocuk, Yahudi’nin derdini sorar. Yahudi sızlanarak yakınıdır. Çocuk, parasını kurtarabileceğini ancak bir ondalık istediğini söyler. Yahudi, çocuğa çıkarıp ondalığı verir ve çocuktan şu akli alır: Alacağın olana diyeceksin ki, geçen yılın karı eridi de altına aktı bu görünen bu yılın karı.” (Çerçi, 2000a: 44-45). Fıkra başını ve sonunu düşünemeyen bir Yahudi yer alır. Kayserilinin biri onu kandırmakla yetinmeyip bir çocuk bile onu kandırır. Açıkgozlülükleriyle her şeyi kılıfına uyduran Kayserililerin tavrı fıkra da işlenir.

“İşte Böyle Boyanır” fıkrasında ayakkabısını boyatmak isteyen bir adamın, Kayserili bir çocukla gırgır geçmek istemesi üzerine çocuğun adama ağzını payını vermesi ile ilgilidir. “...Oğlum siz Kayserililer eşeği boyayıp babanıza satarmışsınız, nasıl yaparsınız bu işi? Çocuk başını kaldırmadan, hem adamın ayakkabılarına fırça sallar hem de cevap verir: İşte der, eşeği biz böyle boyarız. Dikkat et de öğrenirsin.” (Çerçi, 2000a: 53). Fıkra, Kayserili çocuğun adama haddini bildirmesi ile ilgilidir. Kayserili ile dalga geçmek isteyen adam ağır bir hakarete uğrar. Ayakkabıları boyayan Kayserili, laf arasında adama eşek demekten çekinmez. Böylece adama kendince bir ders vermiş olur.

“Kayseri Külâhı” adlı fıkra bir kurnazlık örneğidir. “Kandırıldığının farkına varan Kayserili ortaklarına haddini bildirmek ister. Ortaklıktan ayrıldığını bildirerek bir sonraki gün ortaklarının kendisine misafir olmalarını ister. Kayserili onlarla gezerken başına çeşitli renklerden yapılmış bir külâh geçirir ve nereye giderlerse aldıklarının karşılığında hiç para ödmeden çıkarlar. Kayserili külâhın sihirli bir külâh olduğunu ve başına giyenden kimsenin para istemeyeceğini anlatır. İyi bir kâr buldukları sanan eski ortakları Kayseriliye ana sermayenin birkaç mislini ödeyerek külâhı satın alırlar.” (Çerçi, 2000a: 55-56). Kandırıldığının farkına varan Kayserilinin, aynı şekilde cevap verdiği görülür. Kayserili, kurnazlığı sayesinde başındaki külâhla onları alt edip yine ana sermayeden pay kazanmasını bilir.

“Kayserili ve Papa” fıkrasında Kayserilinin papaya pabuç bırakmadığı ve açıkgozlülüğü ile altınlara sahip olduğu görülür. “Papa Roma’da cenneti satmaktadır. Ancak Kayserili cehennemi satın almak ister ve giriştiği pazarlıkta cehennemi satın alır. Kayserili papadan cenneti satın almaya gelenlere de ben cehennemi satın aldım, cennetten alacağınız yerin yarı parasına cehenneme kabul edilmeyeceğinize dair belge satıyorum der. Bunun üzerine kısa sürede zengin olur. Papa müşterilerinin azaldığını görünce Kayseriliyi çağırarak tekrar pazarlığa oturur. Cehennemi almak istediğini söyler, ancak Kayserili cehennemi zengin Hristiyanlara sattığını geri almak için çok para vermesi gerektiğini söyler. Bunu üzerine papa iki heybe dolusu altın vererek cehennemi tekrar satın alır.” (Çerçi, 2000a: 62-64). Kurnazlığı ve zekiliği ile papayı alt eden ve kısa zamanda zenginleşen Kayserili, papaya haddini bildirir. Aslında verilmek istenen mesaj, o güne dek kimsenin bunu akıl edememesi ve dini duyguların nasıl istismar edildiği ile ilgilidir. Kayserili, cingözlüğü sayesinde durumu fark eder ve bunu çıkar haline getirir. Kayserili, kısa yoldan kazanç sağlamanın yolunu bulan ve insanları kandırarak onların parasına konan papaya aynı şekilde muamele ederek onun parasına konmayı bilir.

“Pazarlığa Göre” isimli fıkra Kayserilinin kurnazlığı ve sinsiliği ile ilgilidir. “Kayserilinin biri eşyalarını

taşımak için bir kayıkçı ile yirmi liraya anlaşır. Kayserili eşyalarının yatak matak, karyola maryola, ve sepet mepet olduğunu söyler. Karşıya geçince Kayserili on lira çıkarıp kayıkçıya verir. Bunun üzerine kayıkçı yirmi liraya anlaştıklarını dile getirir. Ancak Kayserili yatağı, karyolayı ve sepeti getirdiğini matak, maryola ve mepetin orda kaldığını bildirir. Yani eşyaların yarısı gelmiş yarısı kalmış o yüzden ben de paranın yarısını veriyorum der. Kayıkçı bunu üzerine afallayarak mecburen bu durumu kabullenmiştir.” (Çerçi, 2000a: 86-87). Fıkıradaki ticarete her zaman pazarlık eden ve en uygun fiyata alım yapan tipik bir Kayserili örneği vardır. O, laf ebeliği ile anlaştığı fiyatın yarısını vererek kâr elde eder. Kayserilinin hileye de başvurduğu söylenebilir. Çünkü kayıkçıyı ayakta uyutur.

“Pazarlık” fıkrasında da Kayserilinin işin içinden çıkamayacağını anlayınca nasıl işi kurnazlığa bağladığı görülür. “Kayserili elli liraya eşeğini satışa sunar. Ancak her gelen on lira kaldırılması şartıyla eşeği alacağını bildirir. Bunun üzerine Kayserili her elini sıkınca on lira fiyat düşüğünü belirterek kabul eder. Böyle dört kişi ile el sıkışır. En son beşinci de on lira kaldırtmak için Kayserilinin koluna yapışır. Kayserili ise son on lirayı da senin için kaldırıyorum ama eşeği vermem der.” (Çerçi, 2000a: 87). Eşeğinin yok pahasına gideceğini anlayan Kayserili, hiç cambazlara pabuç bırakır mı? O, aklını kullanarak eşeğini de kendisini de kurtarır. Böylece zarar etmeden işin içinden sıyrılır.

Kayseri fıkraları böyle birçok örnek ile doludur. Kayserililer, ticaret konusunda özellikle de cingözlük konusunda ustadır. Kimseye göz açtırmazlar. Verilen örnekler dışında aynı kitap içerisinde “Senin Eşekliğinle Bunun” (92), “Senin Şahını Seveyim” (95), “Şu Eski Seccadeyi Kaldır” (106), “Toptan” (109), “Uzay” (110), “Kayserili ve Ardahanlı” (111) gibi örnekler de Kayserililerin bu konudaki hünerleri ile doludur.

Karadeniz fıkraları içerisinde yer alan “Pahalı Sözcük” adlı fıkra ise Temel’in oğlunun yaptığı kurnazlık ile ilgilidir. “Temel’in oğlunu ninesi yanına çağırarak, cel puraya pir daha o pis çelimeyi ağzuna almamaya söz verirken sağa pin lira var. Temel’in oğlu gülümseyerek, nineciğim pir çelime daha pileyrum ama o en azundan on pin lira eder.” (Çerçi, 2000b: 28). Nine, pis kelimeler söyleyen torununa kelimeyi unutturmak için kendince bir çözüm yolu bulur. Ancak çocuğun bunu ticarete dökmesi dikkat çeker. Çocuk söyleyeceği kelime ile on bin lira kazanç elde etmeyi düşünür. Çocuğun açığözlüğü ve ticari zekâsı ninesinin söylediklerinin ters istikametindedir.

“Ödeme” adlı fıkra Nasreddin Hoca’nın esnafı nasıl kandırmak istediğiyle veya bunu nasıl kurnazlığa döktüğü ile ilgilidir. “Hoca’nın bir esnafa borcu vardır. Adam ikide bir bunu ister. Bir gün yine böyle yapınca Hoca ne kadar borcu olduğunu sorar. Adam otuz bir akçe der. Ya imamın der, Hoca. Onunkisi yirmi altı. Güzel, imamla benim aramda su sızmaz. O yirmi altı akçeyi mutlak öderiz. O yirmi altı akçe ödenince geriye kalır beş akçe. O beş akçeyi de bana verirsin. Böylelikle ortalıkta borç diye bir şey kalmaz.” (Şenocak, 2017a: 221). Fıkıradaki açığözlüğün yanında bir aldatma söz konusu vardır. Esasında Hoca ile imamın esnafa toplam borcu elli yedi liradır. Ancak Hoca, bunu bir gibi kabul ederek esnafı kandırmayı bu yetmezmiş gibi kalan beş liranın da kendisine verilmesini ister. Burada tek başına kurnazlık değil o kurnazlık ile karşıdakini aldatma söz konusudur. Tabii yine işin düğüm noktası cingözlük ile ilgilidir. “Peşin Parayı Görünce” (Şenocak, 2017a: 224) fıkrası da bu fıkraya benzemektedir. Aslında Hoca karşıdaki alacaklısını bir yolunu bulup kandırır. Parayı vermemenin veya uzun yıllar borçtan kurtulmanın derindedir. Alacaklısına türlü bahaneler sunan Hoca onu başından savuşturmak ister.

“İncili Tahran’da” (Turan, 2008: 128) fıkrasında İncili Çavuş’un, bir Acem’i açığözlüğü sayesinde dolandırması ve elde edilen paraya konması anlatılır. Burada İncili’nin cingözlüğü sayesinde paralara konduğu ve kâr elde ettiği dile getirilir.

Bektaşî fıkraları içerisinde anlatılan “Ondan Al Buna Ver” (Yıldırım, 2016: 129-130) adlı fıkra daha çok Bektaşî’nin yalan söylemesi üzerine kuruludur. Ancak yine de Bektaşî, açığözlüğünü konuşarak işin içinden sıyrılmasını bilir.

“Düşünen Hindi” fıkrası hem kurnazlık hem de zekilik olarak düşünülebilir. “Hoca bir papağanın on beş altına satıldığını görünce neden hindisinin yirmi altına satılamayacağını düşünür. Hindiye alıp pazara götürür. Görenler, Hoca bir hindinin yirmi altın ettiği yerde görülmüş diye sorar. Hoca kuşun bile on beş altına satıldığını söyler. Oradakiler ama o papağandı derler. Tıpkı insanlar gibi konuşuyor o. Hoca da olsun demiş, o konuşursa bu da düşünür.” (Efe, 2004: 58). Hoca, devreye zekâsını koyarak bir kuşun on beş altın edeceği biliniyorsa hindinin de yirmi altın edeceğini düşünür. Bu durumu da düşünür diyerek daha cazip kılar. Çünkü Hoca’ya göre bir kuş için on beş altın çok paradır.

Kurnazlık veya cingözlük ticaretin olmazsa olmazıdır. Fıkralar üzerinden insanın ticarete mağdur duruma düştüğü durumlar dile getirilmiş ve insanın bu durumlarda neler yapabileceği fıkra tipleri üzerinden aktarılmaya çalışılmıştır. Fıkralarda yer alan olaylar, her ne kadar karşıdaki insanı aldatmak/alt etmek gibi görünse de amaç olaylardan ders alarak aynı duruma düşmemeyi sağlamaktır.

Birini kandırmak veya aldatmak için başvurulan yol ve yöntem diyebileceğimiz hile, ticarete aldatmaya zemin hazırlar. İnsanlar hileye başvurarak karşıdaki insanı aldatmayı başarır. Yani ticarete hile aldatmanın bir alt dalı olarak da düşünülebilir. Türkçe Sözlükte hile “1. Birini aldatmak, yanıltmak için yapılan düzen, dolap, oyun, desise, entrika, 2. Çıkar sağlamak için bir şeye değersiz bir şey katma” ve hile yapmak “1. Aldatmak, 2. Çıkar sağlamak amacıyla bir şeyin saflığını bozmak, değersiz bir şey karıştırmak.” anlamlarındadır. (Türkçe Sözlük, 2005: 891). Hileye başvurmak esasında birini aldatmak için ön koşul sayılabilir. Yani birbirlerini tamamlayan iki kelimedir. Bu hem anlam olarak böyledir hem de işleme aktarıldığında durum aynıdır.

“Etiketler” isimli fıkra bir manavın başvurduğu hileye kendince bir kılıf uydurması ile ilgilidir. “Temel meyve ve sebze almak için manava girer. Etiketleri kuşukulu gözlerle izler ve manava şöyle söyler: Nedur pu rezalet? Fiyatlarda hiç pir değışiçilik olmamış. Oysa gazateler pir ucuzluğun olacağını yazıyordu. Manav, mümçündür efendum ama ne yaparsınız pen hiç gazete okumayrum.” (Çerçi, 2000b: 117). Yaptığını haklı göstermenin başka yolu olmadığını bilen manav, bunu bir bahane olarak öne sürer. Manavın amacı hileye başvurarak insanları aldatmaktır.

“Yok Devenin Başı” adlı fıkra bizlere bu deyim hatırlatmaktadır. Genellikle bu deyim, gerçekleşmesi mümkün olmayan durumlar veya durumun abartılı olduğunu ifade etmek için kullanılır. Fıkroda da bu durum özetlenmiştir. “Hoca karısının eğirdiği ipleri pazara götürüp satmaktadır. Ancak iplikler yok pahasına satılmaktadır. Hoca bu duruma dayanamayarak size bir oyun edeyim de görün der. Bir deve başına iplikleri sararak pazara götürür. Kocaman yumağı gören iplikçi kuşukulanarak bunun içinde başka bir şey olmasın der. Hoca, yok devenin başı diye cevap verir. İplikçi akçeleri verip yumağı satın alır. İçinden deve başı çıktığını görünce ertesi gün Hoca’ya, hile yapıp yalan söylemeye utanmaz mısın demiş. Hoca diklenmiş, sorduğun zaman yok devenin başı demedim mi demiş.” (Şenocak, 2017a: 231). Malının ucuza gittiğini anlayan Hoca, hileye başvurmak zorunda kalır. Hoca haksızlığa gelemeyen ve hakkını isteyen biridir. Ürüne gereken değer biçilmeyince o da işi kılıfına uydurarak karşı tarafı alt etmesini bilir. “Ürünü gerçek fiyata pazarlayabilmek için en büyük yardımcı akıldır. Nasreddin Hoca bu deyim kullanırken söz ve iş arasında cinas bir bağlantı kurar ve yok pahasına satılan ürünün acısını, satıcıya ironik bir mesaj vererek ödetirken, “Dinsizin hakkından imansız gelir.” demek ister.” (Şenocak, 2017b: 227).

Hile genellikle kendini haklamak amacıyla başvurulan yöntemlerden biridir. Ancak bununla birlikte çoğu zaman istenmedik durum ve davranışlara da sebep olabilir.

2. Ticarete Aldatma

Bu terimi bir kişinin dalgınlığından veya herhangi bir konudaki bilgi eksikliğinden faydalanarak onu yanıltmak şeklinde ifade edebiliriz. Durumdan/olaydan haklı çıkmayı başaran kimse, aldatan da odur ve bunun için bir önceki maddede ifade ettiğimiz cingöz olma durumu da vardır. Çünkü karşıdaki insanı aldatmayı başaran bunu açık gözlülüğü sayesinde elde etmiştir. Türkçe sözlükte aldatma “aldatmak işi”

şeklinde geçmektedir. Aldatmak terimi ise “1. Beklenmedik bir davranışla yanılmak, 2. Karşısındakinin dikkatsizliğinden, ilgisizliğinden yararlanarak onun üzerinden kazanç sağlamak, 3. Birine verilen sözü tutmamak, yalan söylemek, 4. Bir şeyin görünürdeki durumu, o şeyin niteliği bakımından yanlış bir kanı vermek.” (Türkçe Sözlük 2005: 69) anlamlarında verilmektedir. Biz de ticaret konulu fıkralardaki bu tür durumlara örnekler üzerinden yaklaşmaya çalışacağız.

“Desen ki Cerekle Teptin” (Çerçi, 2000a: 38) fıkrasında eşeğini satmaya çalışan bir adamın oğlu, eşeği hiç umulmadık birine satar ve eve gelince babası, bu durum için desene cerekle boka teptin ifadesini kullanır. Fıkra da Kunduracı Hayık’ın oğlu aldatılır. Çünkü eşeği verdiği Bokçu Veli’dir, ona kefil olanlar ise Cambaz Kör Şih ve Efendi Ağa’dır. Fıkra da yer alan Bokçu Veli’ye kefil olan arkadaşları için “bozacının şahidi şıracı” sözü yerindedir. Baba, oğlunun kandırıldığını bildiği için oğluna tepki gösterir. Mizah unsuru özel adlar ve söylenen söz üzerinden görünür kılınmıştır.

“Benim de Verdiğim Paralar” fıkrasında da bir önceki örnekte olduğu gibi eşeğini satmak isteyen bir adam vardır. Bu fıkra da eşeği satacak olan bir Yahudi’dir. Alacaklı ise Kayserilidir. “Yahudi anadan doğma topal olan eşeğinin ayağına çivi çakar ve eşeği satmak için pazara götürür. Kayserilinin biri de eşeğe müşteri olur. Parasını alan Yahudi, Kayseriliye bir de kurnazdın diye takılır. Kayserili ise ben işimi bilirim der. Yahudi durumu anlatır ve onu aldatıldığını söyler. Kayserili ise her şeyi inceden inceye hesaplamıştır. Bıyık altından güler, ziyarı yok benim de paralar kâğıttı der.” (Çerçi, 2000a: 25). Fıkra da kurnazlığı ile bilinen Kayserilinin bu duruma nasıl düştüğü dile getirilirken aslında Kayserilinin saman altından su yürüttüğü görülür. Yani Yahudi değil, asıl onu aldatan Kayserilidir. Kayserili işi kılıfına uydurmasını her zaman bilir. “Defa Pekmez Sokumu” fıkrasında marangoz ile pazarlık yapan bir Kayserili dikkat çeker. “Eve gelen marangoz ile pazarlık yapılır ve ne kadar para ödeneceği buna göre belirlenir. Bir haftada marangoz işini bitirir ve ücretini ister. Marangoz ücretini alacakken bir de üstüne borçlu çıkar. Buna itiraz edecek olur ancak ev sahibi hesabı çıkarır, marangozun yediği yemekler alacağı paradan çıkarılır. Birinci gün, ikinci gün, üçüncü gün derken ev sahibi listeyi çıkarmaya devam eder. Şunu yedin defa pekmez sokum defa pekmez sokum.” (Çerçi, 2000a: 35-36). İş kılıfına uyduran bir Kayserili ile karşılaşırız. Marangoz, fena halde aldatılır, bu yetmezmiş gibi bir de borçlu kılınır. Marangoz üzerinden verilen mesaj, bir iş yapmadan önce bütün yönleriyle onu hesap etmek/ona göre çalışmaya karar vermek gerektiği ile ilgilidir.

“Sen Eşekliğinle Bunun” fıkrasında yine cin gibi bir Kayserili vardır. “Altın bir çekecekle oynayan bir çocuğa Yahudi’nin biri yaklaşarak altın çekeceği ister. Kendince çocuğu kandırıp aldatacağını düşünür. Çocuk, bunun için para değil söylediklerinin yapılmasını ister. Çocuk, Yahudi’ye hem anırmasını hem de koşmasını söyler. Yahudi bunları yaptıktan sonra çekeceği ister. Çocuk ise sen eşekliğinle bu altın çekeceğin değerini biliyorsun da ben insanlığımınla bilmez miyim der. Kayserililerin çocukları böyle ise büyüklerinin nasıl olduğunu düşünen Yahudi burada kendisine ekmek olmadığını anlar.” (Çerçi, 2000a: 92). Aldatılacağını anlayan Kayserili buna kanar mı hemen kendince olacağını hesap eder ve Yahudi’ye ayar çeker. Bir başkasının malı alınırken ona gerektiği ölçüde değer biçilmeli, insanlar kandırılmamalıdır. “Giysi” adlı fıkra da bir tezgâhtarın Temel’i aldatmaya meylettmesi dile getirilir. “Temel bir takım elbise almak ister. Bir giysiyi beğenir ve kaç para fiyatı diye sorar. Tezgâhtar beş yüz bin lira diye yanıt verir. Temel taksitle olmaz mı diye sorunca, olur efendim yanıtını alır. O zaman altı yüz bin lira olur fiyatı. Beş yüz bibi peşin kalanı da taksitle der.” (Çerçi, 2000b: 75). Tezgâhtarın yaptığı hile ve Temel’i kandırmaya çalışması bariz ortadadır. Temel, hem peşin fiyatı verecek üstüne eklenen yüz bin lirayı da taksitle ödeyecektir. Tezgâhtar karşısındakinin aldatılmaktan ziyade onunla dalga geçmektedir. Çevremizde de bu tür insanlar oldukça fazladır. Onlar, kendi söyledikleri şeylerin daima kabul görmesini ve karşıdaki insanların her söylediklerine inanmalarını bekler.

“Kumar” adlı fıkra da kumar borcu olan Temel’in bulduğu yöntem veya kendisini avutma şekli ile karşılaşırız. “Kumar borcu olan Temel paltosunu bırakarak borcunu öder. Paltonun içi yüz pin liradan fazla edemeyeceğini oysa paltosunu verip peş yüz pin liralık borcunu ödediğini dile getirir.” (Çerçi, 2000b: 97). Temel, aldatılmadığını üstüne kendisinin onları aldatıp kâr elde ettiğini dile getirir. İronik açıdan bakıldığında kötü alışkanlıkların hayatımızdaki her şeyi elimizden aldığımız gibi bir çıkarımda bulunabiliriz.

“Faiz” adlı fıkrada faizin işletilmesi ve bunu yapan insanların, insanı aldatmakla kalmayıp Allah’ı bile aldatacağını düşünmesi ifade edilir. Zaten insanları kandırmasını bilen onları aldatarak kâr elde etmeye çalışan insanlar bir nevi Allah’ı da kandırmış olur. “Herkesin yüzde altı faiz alırken Zafer’in yüzde dokuz faiz işletmesi çok bulunur. Ondan borç alan kişi Allah’tan korkmadığını sorar. Zafer ise korkayrum korkmasına da Allah yukardan paktuğu zaman tokuzu altı çörür nasıl olsa der.” (Çerçi, 2000b: 106). Karadenizli taşı gediğine koyduğunu ve karşısındaki insanı, Allah’ı işin içine katarak aldatacağını düşünür. Dokuz ve altı rakamları da oldukça manidardır. Ters görüntüsü ile dokuz, altı gibi altı ise dokuz gibi görünür. Kayserili yaptığı işi başından düşünür ve bir kılıf uydurur.

“Bakkalda” fıkrasında aldatıldığını fark eden Temel’in aynı şekilde bakkala ders vermesi ile ilgilidir. “Sabun almaya giden Temel, bakkalın sabunu eksik tarttığını ancak paranın tamamını aldığını söyler. Bakkal taşırken hafif olacağı için zorluk çekmeyeceğini Temel’e bildirir. Bakkalın bu sözleri üzerine Temel cebinden bir miktar para çıkarıp tezgâhın üzerine koyar. Bakkal itiraz eder. Temel gülerek, pak hemşerum der sağa az para veriyorum çi saymakta zorluk çekmeyesun.” (Çerçi, 2000b: 21-22). Temel, kendisine yapılanın aynısını karşısındakine yapar. Her ne kadar Temel’in bakkalı aldattığı düşünülse de haklı bir sebebi vardır. Temel, bakkalın anladığı dilden konuşarak ona dersini verir.

“Ondan Al Ötekine Ver” fıkrası aldatmalar silsilesidir. “Peynir almak isteyen İncili bir bakkala girerek bir akçeye peynir alır ancak iki akçesi vardır ve oda bunu uzatır. Bakkal parayı alır ancak üstünü vermez. İncili bunu anlar ama parasını alamaz, çaresiz bakkaldan çıkar. Daha sonra bir akçeye ekme almaya gider, ekmeği alır ancak parasını vermez. Oradan ayrılan İncili şöyle söyler: Yarabbi bilirsin ki bakkal benden bir akçe fazla aldı. Ekmeği de parasını hiç alamadı. Artık ahrette sen bakkaldan al ekmeğe ver. Bende hakkı kalmasın.” (Turan, 2008: 66-67). Kısasa kısas vardır. İncili, aldatılınca işin içinden çıkmak için bir başkasını aldatır. Bu durumda zarar etmez çünkü iki akçeye hem peynir hem de ekme alır. En zararlı çıkan ekmeği olur. Hem ekmeği gider hem de parasını alamaz. Yine aynı kitapta “Sen De İnsaf Et Çıplak Mıydım?” (148-149), “Altın Doğuran Yumurta” (161-163) adlı fıkralarda aldatmak ile ilgilidir.

“Ya Secdeye Kapanıverirse” adlı fıkra Bektaşî’yi aldatmaya çalışan bir ev sahibi ile ilgilidir. “Bektaşî’nin biri ev kiralayacaktır ancak ev o kadar harap bir binadır ki gezerken sallanmaya başlar. Ev sahibi durumu kurtarmak ister ve evin sahibinin bir evliya zat olduğunu, ara sura vecde geldiği zaman evin sallandığını bildirir. Bektaşî durumu hiç bozmadan evin korkulacak bir ciheti olmadığını ancak ev sahibinin secde-i Rahman’a uyarsa halinin nice olacağını bildirir.” (Yıldırım, 2016: 174). Bektaşî’yi aldatarak evi satmaya çalışan ev sahibi, Bektaşî’nin bu söylediklerine inanmasını bekler. Ancak Bektaşî, ev sahibini kırmadan onun söyledikleri ile bağlantılı olarak ona cevabını verir. Evin zaten harabe olduğunu bilen ev sahibi, bunu bir zata bağlayarak durumu kurtarmaya çalışır, Bektaşî de korktuğu durumu zata bağlar. Böylece aldatılmaktan kurtulur.

“Hepsini Birer Kere Aldattım” (Yıldırım, 2016: 175-176) fıkrası da Bektaşî’nin adak adamamak istemesi ile ilgilidir. Adak adayınca parasının gideceğini bilen Bektaşî, adak adadığı zaman bilen adağı yerine getirmez. Bu nedenle hepsini birer kere aldattım diyerek artık kimsenin kalmadığını bildirir.

“Renk İnsanı Değiştirir” adlı fıkrada bir zencinin arkadaşını aldatarak parasına konduğu ve daha sonra onu dışladığı görülür. “Amerika’da bir fuar açılır. Fuarda zencileri beyaza dönüştüren bir makine tanıtılır. Denemek yirmi dolardır. İki zenci fuarı gezerken makineyi görürler ve denemek isterler. Birinin on bir doları diğerinin ise dokuz doları vardır. Dokuz doları olan arkadaşına dönüp sen on bir dolarını bana ver gidip birlikte beyaz olalım der. Arkadaşı ise dur önce ben gideyim, deneyeyim eğer memnun kalırsam sana yüz dolar veririm sen de beyaz olursun der. Anlaştılar zenci gidip makineye girdi ve bir süre sonra beyaz olarak çıktı. Dışarıda kalan zenci duruma çok sevinerek hemen arkadaşının yanına gitti. Hadi dedi yüz doları ver, ben de beyaz olayım. Diğer hadi oradan pis zenci dedi.” (Rüzgar, 2003: 61). Aldatılan zenci, daha sonrasında da arkadaşını tarafından dışlanır. Zencinin makineden çıkınca beyazlamasına ironik bir şekilde de yaklaşılabilir. Zencilerin dışlanmışlığı üzerinden diğer insanlara bir uyarı niteliği taşıyabilir. Aynı kitap içerisinde yer alan “Bize de mi Lolo?” (Rüzgar, 2003: 99-100) adlı fıkrada da benzer bir durum

söz konusudur. Bir sanığı kurtarmaya çalışan avukatın ona verdiği akıl ile kendisinin de kandırılması işlenir. Mahkemeyi kandırarak sanıktan oldukça yüklü bir miktar kazanç sağlamayı hedefleyen avukatın kazdığı çukura kendi düşmesi mizahi daha da canlı kılmaktadır. Başkalarını aldatarak yapılan herhangi bir iş, fayda sağlamaktan ziyade zarar verir.

Ticaretin fıkralara yansıyan birçok örneğinde aldatma söz konusudur. Genellikle alacak verecek davalarında alacaklının aldatılması söz konusudur. Buldukları durumu hesaba katmayan alacaklılar genellikle zarara uğrar. Karşıdaki insan bir yolunu bulup hesaptan kurtulur. Genel olarak “ticari zekâ bunu gerektirir” ifadesine uygun tavırlar sergilenir.

3. Ticarete Akıllılık / Zekilik

Akıllı veya zeki olarak adlandırılan insanlar; bulunduğu durumdan en az zararlı çıkmasını bilen, durumu iyi kavrayan, bir sonraki adımını bulunduğu duruma göre atan insanlar demektir. Bu tür insanlar, gerçeği bilip görendir. Türkçe Sözlükte akıllı “1. Gerçeği iyi gören ve ona göre davranan, akil, 2. Karşısındakinin düşüncesizliğini belirtmek için söylenen uyarma sözü.” akıllılık ise “akıllı olma durumu, uyanıklık” anlamlarındadır. (Türkçe Sözlük 2005: 52). Zeki ise “1. Anlama, kavrama yeteneği olan, zekâsı olan, 2. Çabuk ve kolay kavrayan, 3. Zekâ varlığı gösteren” anlamlarındadır. (Türkçe Sözlük 2005: 2228). Fıkralarda nadir de olsa bu tür insanlar da vardır. Bu durum kurnazlık ile de açıklanabilir. Çünkü daha çok açıkgozlu insanlar uğradıkları haksızlıklara ses çıkarabilmiş veya buna engel olabilmıştır.

“İçini Ye Dışını Sat” adlı fıkra Kayserili bir çocuğun zeki ve uyanıklığı ile ilgilidir. “Kayseri’ye gelen bir Yahudi, bir çocuğa şunu sorar. Söyle bakayım bana beş parayla alayım on parayla satayım, üstüne de karnımı doyurayım. Kayserili çocuk şöyle cevap verir: Mezbahaya gidersin beş paraya işkembe alırsın içini yer, dışını da temizce yıkar on paraya satarsın.” (Çerçi, 2000a: 50). Verdiği akıl sayesinde Yahudi’ye yardımcı olur. Ticarete bunun nasıl kâra bağlanacağı çocuk sayesinde dile getirilir. “Akıl akıldan üstündür” mesajı, çocuk-yetişkin zıtlığı üzerinden mizahi bir dille aktarılır.

“Köpek” adlı fıkra köpeğin sadık olması üzerinden elde edilen kazançta bir göndermedir. “Bir adam Dursunların evine gelerek köpeğini satın almak ister. Köpeğin sadık olup olmadığını sorar. Dursun, köpeğinin başını okşayarak çok sadıktır benim çöpeğim. Bundan önce tam peş kez sattım peşunde de eve ceri döndü der.” (Çerçi, 2000b: 34). Dursun hem köpeği satıp kazanç elde eder hem de köpeğin sadık oluşuna güvenerek onu satmaktan vazgeçemez. Her ne kadar akıllılık gibi görünse de işin içinde kurnazlık, aldatma ve hile de bulunmaktadır. Çünkü Dursun, insanları kandırarak kazanç elde eder.

“Çiçek Pasajı” fıkrasında da Temel ve Rıza Reis’in garsona akıllarınca ders vermesi yer alır. “Temel ve Rıza Reis İstanbul’a her geldiklerinde Çiçek Pasajı’na uğrayarak bira içerlermiş. Yine böyle bir gün Temel garsona şöyle der: Garson günde kaç fiçı pira sataysun? Garson dört fiçı der. Temel peş fiçı satmak ister misun der. Garsonun gözleri parlar, istemez olur muyum der. Temel, öyleyse pardakları tam toldurmalısun der.” (Çerçi, 2000b: 109-110). Bardaklara az bira konulduğunu gören Temel duruma el atar. Daha çok satmanın yolunun ise bardakları tam doldurmak olduğunu bildirerek garsonun bardakları azar azar doldurduğu için fazla satış yapamadığını belirtir. Temel, durumu kendi lehine kullanmak ve verdiği parayla daha çok bira içmek ister.

Hem doğruluk hem de akıllılık içerisinde değerlendirilebilecek olan “Al Hiç’ini Git” adlı fıkra Hoca’nın davacıya haddini bildirmesi ile ilgilidir. Fıkra gerçekten de bir hiç uğruna düşülen durumu dile getirir. “Odun taşıyan bir adama yardım eden davacı bunu karşılığında kendisine hiç verileceğini bildirir. Ama hakkı olan hiçi alamadığı için Hoca’ya başvurur. Davacıya haddini bildirmek isteyen Hoca, davacının oturduğu minderin üzerindeki seccadeyi göstererek, kaldır bakalım altında ne var diye sorar. Şikâyetçi seccadeyi yavaşça kaldırır ve ‘hiç Hocam hiç’ der. Hoca davayı karara bağlar: Bak hakkın olan hiç orada duruyor, al hiçini ve git der.” (Sakaoğlu, 2018: 35). Her şeyin bir bedeli olduğuna inanan davacı, hakkı olan hiçi almak ister. Hoca ise davayı doğru olana yardımda bulunarak sonuçlandırır. Fıkroda davacı,

hakkını ister ve hakkını alamazsa karşısındaki insana yaptırım uygulanmasını düşünerek Hoca'ya başvurur. "Ödüllendirme ve cezalandırma olmak üzere iki farklı boyutu bulunan yaptırımlar, sosyal özelliklerle donatılan insan için sosyal baskı veya sosyal ödül içermesi sebebiyle vazgeçilmezdir." (Öğüt Eker, 2017: 52).

Hazırcevaplığı ve nüktedanlığı ile bilinen Nasreddin Hoca, "Borç Para İsteme" adlı fıkrada da yine zekâsını kullanarak durumdan sıyrılmasını bilir. "Hoca'nın arkadaşlarından biri bir gün yolda hocanın yanına gelir. Bu adam, aldığı geri vermeyen biridir. Hoca'dan bir istekte bulunmak ister. Nasreddin Hoca, adamın niyetini anlar ve benim de senden bir isteğim var, gel sen onu yerine getir sonra ben seninkini dinleyeyim der. Adam kabul eder. Hoca: Nolursun benden yine borç para isteme der." (Sakaoğlu, 2018: 46). Adamın niyetini anlayan Hoca duruma hemen el koyar. Bu durumdan her türlü zararlı çıkacağını bilen Hoca, borcuna sadık olmayan bu adama şartını söyleyerek onu engeller. Fıkra, ekmek elden su gölden anlayışına bağlı bir yaşam tarzından kaçınılmalı, tanıdığımız insanları bu denli sıkboğaz etmemeliyiz mesajını verir.

Haksızlığa uğrayan Nasreddin Hoca, "Tokadın Bedeli" adlı fıkrada bulunduğu pozisyondan akıllılığı sayesinde kurtulur. "Kendisine tokat atan adamı tutarak Kadı'nın huzuruna çıkaran Nasreddin Hoca şikâyetçi olur. Tokadı atan Kadı Efendi'nin bir tanıdığıdır. Kadı kararını verir: 'Tokat atmanın cezası bir akçedir; ver kurtul.' Adam bir akçeyi getirmeye gider. Hoca da adamı beklemeye başlar. Ama ne bekleme adamın geleceği yoktur. Hoca yerinden kalkar ve Kadı'nın yanına giderek onun ensesine bir tokat aşk eyler. Kadı Efendi, adamın parayı falan getireceği yok. Getirirse de benim sana attığım tokadın cezası olarak alıverirsin demiş." (Sakaoğlu, 2018: 107-108). Nasreddin Hoca, Kadı'nın kendi tanıdığını kayırdığını görünce ona aynı şekilde ders vermek ister. Verilen kararlar kim olursa olsun adil olmalıdır. Bir başkasının hakkı diğerine geçmemelidir. Hoca, durumu kısasa kısas bağlamında çözer. Maddi olarak bir çıkardan söz edilmese bile Hoca, doğru bildiğini yapar ve kendini haklamasını bilir.

"Bedava Maaş" (Turan, 2008: 112) fıkrasında İncili, Yeniçerilere maaş bağlatılmasına vesile olur. 2.Selim onlara cülus bahşisi vermezken İncili'nin söyledikleri padişahın hoşuna gider ve padişah bahşişin verilmesini emreder. Aslında akıllılık bir yana söyledikleri ile yani nüktedanlığı ile hoşnutluk kazanan İncili'nin durumu kurtarması söz konusudur. Doğrudan bir ticaretten bahsedilmese bile maaş alan diğer insanlara rağmen Yeniçerilerin maaş almaması sorgulanır ve böylece durum çözüme kavuşur.

"Kahveye Zam" fıkrasında kahveci ile Bektaşî'nin atışmasına yer verilir. "Kahvecinin beş paraya verdiği okkalı kahvenin fiyatı yükselir ve beş para idare etmemeye başlar. Meseleyi tek tek herkese anlatmak istemeyen kahveci, şöyle bir kâğıt yazarak çekmecenin üzerine yapıştırır:

'Kahve Yemen'den gelir, yollar ırak
Beş para idare etmiyor, on para bırak.'
Bunu gören Bektaşî'nin biri hemen şu cevabı yazıp altına yapıştırmış:
Kahve Yemen'den gelir yollar sapa

Beş para idare etmiyorsa teres, kahveyi kapa." (Yıldırım, 2016: 289) Kahveye zam geldiğini bu yolla ahaliye bildiren kahveciye aynı yöntemle Bektaşî de cevap verir. Bektaşî, paranın idare etmeyeceği biliniyorsa kahvenin kapatılması taraftarıdır. Kahvecinin yazdığından aklın yolu birdir ibaresine başvuran Bektaşî durumu bu şekilde kurtarır. "Duası Makbul Değil" (Yıldırım, 2016: 169-170) fıkrası da akıllılığı veya o güne kadar kimsenin düşünmediklerini dile getirmesi ile durumdan kurtulan Bektaşî ile ilgilidir. Dini, ticarete dökken ve insanların dini duygularını istismar eden din tüccarlarına aklı ile karşı koyması ve bu tür insanların duayı önce kendileri için yapması gerektiğini dile getirmesi manidardır.

"Horoz" adlı fıkrada Hoca, kandırıldığını ve bütün hamam parasının kendisine yıkılacağını anlar. "...Hoca horoz gibi ötmeye başlar. Eşraf, Hoca ne yapıyorsun diye sorar. Hoca bu kadar tavuğa bir horoz lazım değil mi? yanıtını verir." (Rüzgar, 2003: 8-9). Hoca, durumdan zekâsını kullanarak sıyrılmasını bilir. Orada bulunanlar, Hoca'yı kandırıp onun parasına konacaklardır, Hoca da aklını kullanarak bunca tavuğa bir de

horoz lazım deyip en kârlı çıkan kişi olur.

Akıl şüphesiz insanı diğer varlıklardan ayıran en önemli özelliktir. Ticarete de akıllılık veya zekilik olarak nitelendirebileceğimiz durumlar söz konusudur. Genellikle aldatıldığını, bulunduğu durumdan zararlı çıkacağını kestirebilen tipler zekâlarını kullanarak içinde buldukları durumdan sıyrılmalarını bilmişlerdir. Bu tür durumlarda karşıdaki insana da belli bir mesaj verme söz konusudur. Her ne kadar bizi kandırmaya yeltenenler olsa da bizler, bize bahşedilen akıl ile onların kazdıkları çukurlara düşmekten kurtulabilir, kendimizi koruyabiliriz.

4. Ticarete İnce Hesap

Bu durum en ufak şeyden bile çıkar elde etmek, kâr sağlamak şeklinde düşünülebilir. En ufak bir şeyin bile hesabı yapılır, durumdan kazanç elde etmek asıl amaçtır.

Her şeyi paraya bağlayan ve hayatlarında pazarlığın önemli bir rolü olan Kayserililer her şeyi en ince ayrıntısına kadar düşünür. “Tren” adlı fıkrada, “Trenle bir Kayserili yolculuk eder. Bu esnada Eskişehirli bir yolcu kriz geçirerek ölür. Yolcular telaşlanır. Herkes bir akıl verir. Kayserili ise düşünmeye başlar. Telaşlı yolculardan biri Kayseriliye çıkar. Ne düşünüyorsun bir akıl da sen ver der. Kayserili, nasıl düşünülmez be birader, şimdi bu ölen adamın tren bileti ne olacak.” (Çerçi 2000a: 51-52). Adam ölmüştür ancak Kayserili biletin derindedir. Fıkra da ölen bir kimsenin arkasından mallarının hesabının yapılması, gereksiz miras davalarının ve kavgalarının yaşanması mizahi bir dille ifade edilir.

“Keyif” adlı fıkrada “Kayserilinin biri oldukça keyiflidir. Bir arkadaşı bu neşeli halinin nedenini sorar. Kayserili de terziden geldiğini bildirir. Arkadaşı da elbise mi diktirdiğini merak eder. Kayserili, terziye geçen yıldan kalan bin lira borcunu ödemek için gittiğini söyler. Arkadaşı bütün bu neşesinin nedeninin bu mu olduğunu sorar. O da tabii bu der. Çünkü terziyi bulamadım ve parayı vermedim.” (Çerçi, 2000a: 64-65). Aldığı borcu veremediği için sevinen ve paranın kendisinde kaldığı için mutlu olan bir Kayserili vardır. Kayserili onun hesabını bile tutar.

“Pazarlığa Girişebilir Miyim?” Kayserililerin pazarlığa olan düşkünlüğü ile ilgilidir. Öyle ki Kayseri’deki çocuklar bile inceden inceye hesap görür. “Kayseri’deki bir ilkokulun bahçesinde iki çocuk konuşur: Beş kere beşin yirmi beş olduğunu biliyorsun da neden öğretmene yirmi sekiz dedin? İkinci çocuk: Evet biliyordum. Öğretmenimle pazarlığa girişebilir miyim diye aksi cevap verdim.” (Çerçi, 2000a: 86). Soruya yanlış cevap veren Kayserili çocuk, durumu ticarete dökerek pazarlık payı olup olmayacağını anlamak ister. Tamamen çıkar üzerine kurulu bir yaşam şeklidir. Aynı kitap içerisinde “Senden Para Pul” (94), “Yahudi ve İşkembe” (113), “Yahudi ve Karpuz” (113-114) fıkralarında da ince hesap yapan tipler görülür. “Kefen Parası” fıkrasında Bektaşî’nin para bulmak için başvurduğu yöntem yer alır. “Bir eve misafir olan Bektaşî ev sahibine eğer ben ölürsem ne yaparsın deyince ev sahibi: Erenler, hürmetle kefenler defnederim. Bektaşî öyle ise beni ölmüş farz ederek şu kefen parasını himmet etseniz fena olmaz der. Ve parayı alıp rakı getirip demlenir.” (Yıldırım, 2016: 273). Bektaşî, kefen parasının bile hesabını yapar. Bu para onun için önemlidir çünkü o bira alacaktır. Birayı alabilmek için kendisini öldürtür, üstüne de kefen parası alır. “Yüz Altın” fıkrasında “Hoca’ya rüyasında doksan dokuz altın verirler. Hoca da yüz altın olmazsa almayacağını bildirir. Uyandığında bir bakar ki elinde hiçbir şey yok. Hemen gözlerini kapatıp tekrar yatağa yatar. Tamam tamam doksan dokuz altın olsun kabul ediyorum der.” (Rüzgar, 2003: 11) Doksan dokuz altını beğenmeyip bir altının hesabını yapan Hoca elindeki altınları da bulamayınca pişmanlık duyar. Fıkra, “ancak rüyanda görürsün” tabirinin çok güzel bir örneğidir. Fıkra, ince hesaplar yapan birçok insan elindeki varlıktan da olur ve hayat, ekmek elden su gölden yaşanmaz, mesajını işler.

“Beş Milyon Lira” fıkrasında da önceki fıkraya benzer bir durum söz konusudur. “Küçük bir çocuk yolun ortasında hüngür hüngür ağlamaktadır. Yaşlı bir kadın durumu anlamak için çocuğun yanına gider. Çocuk beş milyon lirasını düşürdüğü için ağladığını söyler. Bunu üzerine kadın, çocuğa beş milyon lira verir ve yürümeye başlar. Çocuk yine ağlamaya başlar. Kadın dönüp şimdi neden ağladığını sorunca; çocuk, beş milyonumu düşürmeseydim şimdi on milyonum olacaktı cevabını verir.” (Rüzgar, 2003: 69). Doğrudan

ticaretten bahsetmek belki mümkün olmayabilir ancak çocuğun bu derece ince hesap ve çıkarıcı olması dikkat çekicidir. Ayrıca insanın ne olursa olsun her durumda memnuniyetsizliği gözler önüne serilmektedir. İnsanoğlu, hep daha fazlasını istemekte aza kanaat etmeyi bilmemektedir.

“Kâr” adlı fıkrada borcuna sadık olmayan bir adamın yakınından borç istemesi ancak vereceğinin güzel bir hesap yapıp daha fazla borç vermemesi üzerine kuruludur. “Borcuna sadık olmayan bir yakını Musa amcaya gelerek; ‘Bana yüz lira ver, şuradan müşterisi hazır olan bir mal alıp yüz yirmi liraya satacağım. Sonra sana olan borcumu ödeyip yirmi lira kâr etmiş olacağım.’ demiş. Yüz lirası tehlikeye giren Musa amca, biraz düşündükten sonra yakınına yirmi lira uzatıp; ‘Al şunu sen yirmi lira kar et, ben de seksen lira’ demiş.” (Köksal, 2006: 53). Parasının gideceğine kanaat getiren Musa amca, hesabını sıkı tutarak işin içinden çıkmasını bilir. Çünkü hiç yoktan yüz lirası gidecektir. Ancak yakınına vereceği yirmi lira ile seksen lirasını kurtarır. Fıkroda Musa amcanın ince hesap yapması ve zekâsını kullanma kabiliyeti dikkate şayandır.

Sonuç

Ticaretin yapılış amacı göz önüne alındığında aslında tamamıyla kazanç sağlamak üzerine kurulu olduğu söylenebilir. Kazanç sağlanırken ticaretin içerisine hile, aldatma ve kurnazlık karışmakta ve insanlar ticaretin asıl amacının dışına çıkarak açgözlülük etmekte ve en iyisi, en fazlası benim olsun yarışına girmektedir. Rekabet ortamının yaratılması bir fayda sağlamadığı gibi kazanç da sağlamamaktadır.

Unutulmamalıdır ki doğru yapılan alım ve satımlarda ne bir başkası aldatılmış olacak ne mağdur edilecek ne de bizler için bir kayıp olacaktır. Herkes payına düşenle yetinebilse, hakkıyla ve alınının teriyle kazancını sağlayabilse tüm olumsuzluklar ortadan kaldırılmış olacaktır.

Fıkralar mizahi bir dille kıssadan hisse çıkarmayı ve ders vermeyi amaçlar. Şüphesiz ticaretin fıkralara yansımaları da bu amaç doğrultusundadır. İnsanlara belli mesajlar vererek onları doğru olana ulaştırmak temel hedeflerden biridir. Fıkralarda söylenilmek ve verilmek istenen mesaj, doğrudan iletilir. Yani bizler, bize verilmek istenen mesajlara uyarak doğru ve haklı olanı yapmalı, ölçüde hata etmemeli, kimseyi kandırmamalı ve hak yememeliyiz. Aza kanaat ederek elimizdeki değerini bilmeliyiz.

Kaynakça

- Çerçi, Mehmet (2000a). En Güzel Kayseri Fıkraları. Yayına Hazırlayan: Mustafa Türkmenoğlu. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Çerçi, Mehmet (2000b). En Güzel Karadeniz Fıkraları. Yayına Hazırlayan: Mustafa Türkmenoğlu. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Efe, Ahmet (2004). Dünyayı Güldüren ve Düşündüren Adam Nasreddin Hoca. İstanbul: Eskişehir Odunpazarı Belediyesi Kültür Yay.
- Gökşen, Cengiz (2002). Temel Fıkraları Üzerine Bir Araştırma. Doktora Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kabacalı, Alpay (1991). Bütün Yönleriyle Nasreddin Hoca Hayatı Kişiliği Fıkraları. İstanbul: Özgür Yayın Dağıtım.
- Köksal, Gökmen (2006). Hazır Cevaplar. İstanbul: Timaş Yay.
- Öğüt Eker, Gülin (2017). “Mizah Tanrı’dan Bir Armağan mı Yoksa Şeytanın Getirdiği Bir Ceza Yöntemi mi? Sosyal Normların Cezalandırma Yaptırımı Boyutunda ‘Sosyal Ceza Olarak Gülme’”. Folklor Edebiyat Dergisi. 23(92): 49-62.
- Rüzgar, Uğur (2003). En Güzel Fıkralar. İstanbul: Kahraman Yay.
- Sakaoğlu, Saim (2018). Nasreddin Hoca Fıkralarından Seçmeler. Ankara: Akçağ Yay.
- Şenocak, Ebru (2017a). İronik Yaşamda Sonsuza Yürüyen Kahraman Nasreddin Hoca. Ankara: Akçağ Yay.
- Şenocak, Ebru (2017b). “Türkiye’de Satış, Pazarlama ve Reklam Sektörü Açısından Nasreddin Hoca Fıkraları”. Journal of Turkish Language and Literature, 3(4): 218-236.
- Şimşek, Esmâ (2015). “Türk Halk Edebiyatı Anlatı Türleri İçerisinde Fıkraların Yeri”. Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi, 3(6): 195-234.
- Tarhan, Esra (2020). Adana’da Anlatılan Fıkraların Mizah Teorileri, Bağlam, İşlev ve Yapı Açısından İncelenmesi. Doktora Tezi. Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Turan, Fatma Ahsen (2008). Türk Kültürünün Mizah Burcu İncili Çavuş. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Türkçe Sözlük (2005). Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Yıldırım, Dursun (2016). Türk Edebiyatında Bektaşî Fıkraları. Ankara: Akçağ Yay.

GELENEKSEL ÇOCUK OYUNLARINI ETKİLEŞİMLİ ÖĞRENME SÜRECİ ETWINNING PROJESİ ÖRNEĞİ

Interactive Learning Process With Traditional Children's Games Etwinning Project Example

Ayşegül GÖKÇER*

Öz

Bireyin kendini ifade edebilme, duygularını yansıtma sosyalleşme ve bazı durumlar karşısında kararlar alabilme gibi kişisel ihtiyaçları akranları ile bir arada oldukları ortamlarda kendini gösterir ve gelişir. Bu ihtiyaçlarının giderildiği ortamlardan bir tanesi oyun ortamlarıdır. Geleneksel çocuk oyunları da bu bağlamda bireyin akranları ile bir arada oldukları oyun ortamı çeşitlerinden biridir. Çocuk oyunları bireyin hem fiziksel hem ruhsal gelişimini olumlu etkileyen bir işlevselliğe sahiptir.

Bu çalışmada unutulmaya yüz tutmuş geleneksel çocuk oyunlarının ortaöğretim programı içerisinde yer alan etwinning projesinde etkileşimli öğrenme süreciyle yeniden gündeme getirilmesi ele alınmış ve farklı ülkelerdeki akranları ile sosyalleşen öğrencilerin kültürel etkileşime yönelik farkındalıklarının neler olduğu tespit edilerek sunulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda kültürel aktarımın okul ortamında da devam edebileceğine dikkat çekilmek istenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çocuk oyunları, etkileşimli öğrenme, kültür aktarımı, etwinning projeleri.

Abstract

An individual's personal needs, such as being able to express himself, reflect his emotions, socialize and make decisions in certain situations, manifest themselves and develop in environments where they are together with their peers. One of the environments where these needs are met is game environments. In this context, traditional children's games are one of the types of play environments in which individuals get together with their peers. Children's games have a functionality that positively affects both the physical and spiritual development of the individual.

In this study, the reintroduction of traditional children's games, which have been forgotten, through the interactive learning process in the eTwinning project within the secondary education program, was discussed and the awareness of students socializing with their peers in different countries regarding cultural interaction was tried to be determined and presented. In this context, it was intended to draw attention to the fact that cultural transfer can continue in the school environment.

Keywords: Children's games, interactive learning, cultural transfer, etwinning projects

Giriş

Bireyin çocukluk dönemindeki sosyalleşme, karar alabilme, öğrenme merakı gibi ihtiyaçlarını giderebileceği ortamlardan biri akranları ile bir arada oldukları ortamlardır. Çocukların akranları ile bir araya gelme istekleri yetişkinlerle bir araya gelmem isteğinden daha önceliklidir. Bu konuda Özdemir, çocukluk döneminde sosyalleşme, kararlar alabilme gibi ihtiyaçlarının giderildiği ortamların akranlarıyla bir araya geldikleri ortamlar olduğunu belirtir (Özdemir, 2015: 642). Bunda eğlenme duygusunun ağır basmasının ilgisi olduğu söylenebilir. Akranlarla bir araya geldiği ortamlarından biri de çocuk oyun ortamlarıdır.

*Özel Türk Koleji Marmaris Anadolu Lisesi/ Muğla, aysegulcelik80@hotmail.com / ORCID: 0000-0003-3966-3613.

Bu ortamlarda eğlenirken öğrenme, sosyalleşme gibi beceriler önemli ölçüde etkilenmektedir. Eğlenirken öğrenme işlevini içinde barındırdığı düşünülen çocuk oyunlarının bu bağlamda kapsamlı bir aktivite olma özelliğine de sahip olduğu söylenebilir. Geleneksel çocuk oyunları da bu kapsamlı olgularının yanında kültürel olguları, değerleri de içerisinde barındırmaktadır. Bu oyunlar aracılığıyla çocuklar sosyalleşirken bireysel yeteneklerin ve dil becerilerini geliştirirler. Bununla birlikte olayları analiz edebilme, sorgulama, doğru olanı yapma seçimi gibi davranışsal olguları da gelişmektedir.

Kültürün bir parçası olan geleneksel çocuk oyunlarının teknolojinin gelişmesine bağlı olarak işlevselliğini yitirmemesi gerektiği düşünülmektedir. Her ne kadar teknoloji birçok alanda kolaylık sağlasa da teknolojik gelişmelerle değişen çocuk dünyası materyallerinin çocuğun erken yaş döneminde ihtiyaç duyduğu sosyalleşme isteğini karşılayamadığı düşünülmektedir. Işıkoğlu ve diğerleri yaptıkları araştırmalarda erken yaş dönemindeki çocukların dijital olan ve olmayan oyun tercihlerinde resim, boyama, satranç gibi etkinlikleri yapmayı da tercih ettiklerini belirtirler (Işıkoğlu vd., 2021: 167). Bu durumun fiziksel sosyalleşme ve etkileşmenin iç içe olmasından kaynaklandığı düşünülebilir.

Günümüzde bazı çocuk oyunları, bilgisayar oyunları ve bazı televizyon çocuk programları çocuğa şiddet vb faydalı olmayan bilgileri sunduğu görülmektedir ve bununla birlikte çocukların sanal oyun alanları içerisinde sürekli bir değişkenliğin etkisi ile sanal dünyanın bağımlısı haline geldiği de görülmektedir. Bu sanal ortamlar, çocuğu yalnız başına düşünmesini ve hareket etmesini destekleyen sanal bir dünyanın içine hapseder (Sümbüllü vd.,2016: 75). Bu bağlamda dijital oyunu tercih etseler dahi fiziksel olarak içinde buldukları oyunlara öncelik vermelerini sağlamak daha doğru bir yaklaşım olarak görülmektedir.

Oyunların çocukların belleğinde derin bir iz bırakması, oyun aracılığıyla bilgi edinmelerinin kolay olması oyunun eğitime özelliğine sahip olmasındandır. Oyunların eğitim aracı olabileceği anlamına da geldiği bilinmektedir (Erdal, 2019: 53). Çocukluk döneminde gerçekliği salt haliyle almayan çocuk zihninin oyun kanalı ile alması önemli bir noktadır. Bu nedenle sanal bir alanda oyun oynaması yerine akranları ile aynı ortamda fiziksel olarak buldukları oyunlarla iç içe olmalarının onlar için daha faydalı olabileceği düşünülmesi gereken önemli bir husustur ve yetişkinler tarafından desteklenmelidir.

Geleneksel çocuk oyunlarının kültürel bir unsur olarak bulunduğu toplum tarafından oluşturulması ve geliştirilmesi o toplumda yetişen bir nesil için önem arz etmektedir. Öğrenme çağındaki çocukların ve gençlerin bu oyunlarla iç içe olması geleneğin devamlılığı açısından dikkat edilmesi gereken bir noktadır.

Geleneksel Çocuk Oyunları

Çocukların sosyalleşmeye başladıkları alanlardan biri akranları ile bir araya geldikleri oyun alanlarıdır. Bu alanlar çocuğun kendisini en rahat hissettiği, kendini bir olgunun parçası olarak gördüğü, toplumsal kuralları oyun kuralları çerçevesinde yavaş yavaş öğrenmeye başladığı alanlardır. Oyunun çocuk için hayat ve gerçeklik olduğu bilinmelidir (Erdal, 2019: 53). Bu nedenle topluma dair ve hayata dair bilmesi gereken bazı değerler oyun gerçekliği içinde verilmektedir. Bu şekilde çocuk toplumsal değerleri oyunlaştırarak öğrenmekte ve aktarımına da katkı sağlamaktadır.

Geleneksel çocuk oyunları, çocukların sosyalleşirken bireysel yeteneklerini, dil becerilerini geliştirdikleri ve olayları analiz edebilme, sorgulama, doğru olanı yapma seçimi gibi davranışları da sergiledikleri kültürü ve değerlerini içselleştirdikleri alanlardandır. Özdemir oyun anlarını çocukların kendilerini en iyi ifade ettikleri ve kendilerini fark ettikleri en mutlu oldukları, yeteneklerini doğal bir şekilde ortaya koydukları anlar olarak niteler (Özdemir, 2015: 642). Araştırmalar karmaşık faaliyetlerde yani fiziksel ve zihinsel faaliyetlerin bir arada olduğu oyunları oynayan çocukların; sosyo-dramatik oyunlarla oynamayanlara göre daha fazla dil becerisine, sosyal faaliyetlere ve empati gibi değerlere sahip olduğunu gösterdiği bilinmektedir (Miller ve Almon, 2009: 7).

Çocuk gelişiminde oyunlaştırarak öğrenme ile kazanılan değerlerin içselleştirildiği ve unutulmadığı görülür. Ancak gelişen teknoloji ile birlikte akranlarıyla sanal ortamlarda bir araya gelen çocuklar için

bu durum tartışmalıdır. İnternet ortamlarında akranlarıyla bir araya gelen gençlerin kontrolsüz bir şekilde bu ortamlarda fazla zaman harcamalarının sağlıklarını ruhsal ve fiziksel açıdan olumsuz etkilediği düşünülmektedir. Pektaş, bu konuda her toplumun kendine özgü benimseyip oynadığı ve kültürel aktarım yoluyla süre gelmiş bir takım geleneksel oyunları mevcut olduğunu belirtir ancak teknolojinin gelişmesi ile değişen bilişsel yapının çocuk oyunlarının sokak vb. ortamlardan bilgisayar ortamına taşınmasına ve dijital platformlarda oyun alanlarının oluşmasına etken olduğunu vurgular (Pektaş, 2017: 478). Bu bağlamda Arslan, bilgisayar kullanımı ve internet ağına erişimin yaygınlaşması ile teknolojik araç-gereç ve ortamların bireylerde bağımlılık yaratmasının farklı düzey ve türlerde davranış bozukluklarına yol açtığını söyler (Arslan, 2020: 28). Geleneksel çocuk oyunlarının dijital oyunlarla yer değiştirmesi toplumun kültürel devamlılığını olumsuz etkileyebilir. Bu nedenle geleneksel çocuk oyunlarının devamlılığının korunmasının önemli bir husus olduğu bilinmelidir.

Geleneksel çocuk oyunları bu gelişmelere bağlı olarak unutulmaya yüz tutsa da sanal ortama göre akranlarıyla daha iç içe etkileşimin olduğu, dış mekân oyun çeşitleri ile temiz havanın alındığı, fiziksel aktivitelerin yapıldığı bir ortamdır ve herhangi bir yönlendiriciye ihtiyaç duymadan stratejik düşünmeyi, kuralara bağlı kalarak hedefe ulaşmayı amaçlayan bir oyun olma özelliğini de korumaktadır. Çocukların sokak, park, ev içi gibi alanlarda fiziksel olarak bir arada olmalarını gerektiren çocuk oyun alanlarında çocuklar; tüm algılarını açık tutarak hareket ettiği için aynı anda sosyal, zihinsel, fiziksel ve dil becerilerini kullanma gibi zorunluluk içerisine girerler. Bu da oyun oynarken çocuğun birçok alanda gelişimini olumlu yönde etkileyen bir etkinlik olarak karşımıza çıkar. Bu bağlamdan hareketle toplumun değerleri ile yoğrulmuş geleneksel çocuk oyunları aracılığıyla kültürel etkileşimin ve etkinin yayılımında çocukların da aktif olarak yer aldıkları düşünülmelidir. Bu nedenlerle de geleneksel çocuk oyunlarının dijital oyunlar tarafından yok edilmesine ya da ötelenmesine izin verilmemesi gerekmektedir.

Çocuklar, oyunları öncelikle anne ve babalarından sonra farklı aile bireylerinden öğrenirler ve akranları ile bunu paylaşarak yayılımına katkı sağlarlar. Bu noktada geleneksel çocuk oyunlarının işlevselliğinin yetişkinler tarafından bilinmesi ve bu işlevselliğinin korunması için özen gösterilmesi önemli bir görev olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte teknolojik gelişmelere bağlı olarak oluşturulan yeni ortam alanlarının da göz ardı edilmeden kontrollü bir şekilde kullanılması sağlanmalıdır. Emin, bu konuda günlük yaşamdan hareketle ortaya çıkan çocuk oyunlarının günümüzde teknolojik araçlarla ve iletişim araçları ile yayılmakta olduğunu belirtir (Emin, 2019). Bu, önüne geçilemez bir durum olmakla birlikte kontrolü de sağlanabilen durumdur.

eTwinning Projeleri ile Etkileşimli Öğrenme

2005 yılında Avrupa Komisyonunun öğrenme Programının ana hareketi olarak başlatılan etwinning projeleri, okul çağındaki öğrencileri farklı kültürdeki akranlarıyla bir araya getiren ve etkileşimli öğrenme süreci içerisinde farkındalıklarını ortaya çıkaran, sanal öğrenme alanları oluşturan bir platformdur. Ayrıca bu platform teknolojinin faydalarının sıklıkla görüldüğü bir alan olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Etwinning platformu, dijital eğitimin desteklendiği dönem içerisinde ilgi çeken ve sunmuş olduğu çeşitli web 02 araçları ile dijital ortama aşına olan öğrencilerin etkinlikleri rahatlıkla ve sıkılmadan yapmalarını sağlayan bir eğitim platform olmuştur. Böylece öğrencilerin ve öğretmenlerin eğitim alanında teknoloji becerilerini rahatlıkla ortaya koyma fırsatı bulmalarını sağlayan bir interaktif dijital platform olma özelliği de kazanmıştır.

Bu platform sayesinde öğrenciler Avrupa'nın birçok ülkesinde yaşayan akranlarıyla bir araya gelerek fikir alışverişinde bulunup aynı zamanda iletişim becerilerini de geliştirebilmektedirler. Web 02 araçları ile proje süresince çalışmalar yapan öğrencilerin etkileşimli olarak bazı becerilerini geliştirdikleri bilinmektedir. Bu konuda Peachey, web 02 araçlarının sosyalleşme, iş birliği, yaratıcılık, özgünlük ve paylaşım olan eğitimin beş faydalı yönünü iç içe barındırdığını belirtir (Peachey, 2009: 3). Bu bağlamda web 02 araçlarının etkin olduğu etwinning projeleri ile öğrenciler akranları ile birlikte proje içerisindeki sorumluluklarına bağlı kalarak özgün içerikler üretirken sosyalleşme ve sosyal becerilerini geliştirme fırsatı da bulmaktadır.

Kendi yaratıcılıklarına bağlı olarak ürettikleriyle öz güvenlerinin yanı sıra dil becerileri gibi alanlar da bu platform aracılığıyla gelişmektedir.

eTwinning Projesiyle Geleneksel Çocuk Oyunları

Oyun kavramının tarihçesine bakıldığında Huizinga bu konuda oyunun kültürden daha eski olduğunu ve oyunun işlevinin çocuk hayatında değil de kültürün içinde ele alınarak incelenmesi gerektiğini belirtir. Buna ek olarak kültürden önce olduğunu, kültürlerden çıkma ya da bir rastlantısal olmadığını, çeşitli kültür biçimlerinin doğuşunda başlıca etken olduğunu da söyler (Huizinga, 2006: 20). Teknolojinin getirdiği bazı gelişmelerden geleneksel çocuk oyunlarının olumsuz etkilenmesinin yanında bu oyunların gelişen teknoloji araçlarıyla daha geniş çaplı bir alana yayılmasının sağlanmasının yine teknoloji araçları ile olabileceğinin bilinmesi önemli bir husustur.

Geleneksel çocuk oyunlarının unutulmaya yüz tuttuğu, çocuklar arasındaki oyunların daha çok dijital kanallar aracılığıyla olduğu bir dönemde etwinning gibi projeler sayesinde kullanılan web 02 araçları teknolojinin eğitim alanında kullanılma fırsatını sunmuştur. Bu sayede geleneksel çocuk oyunların da yeniden gün yüzüne çıkarılması sağlanmış ve oyunların geniş bir alana yayılması, oyunların içeriğinin hatırlatılması bu platformun sunduğu teknolojik imkânlar neticesinde olmuştur.

Sunmuş olduğu imkânlarla 2021-2022 eğitim öğretim yılı içerisinde okulumuzca oluşturulan etwinning projesinde 10 yerli 2 yabancı proje ortakları ile geleneksel çocuk oyunlarına yeni neslin dikkatinin çekilmesi hedeflenmiştir. Yabancı ortaklar ile yapılan bu çalışmada öğrenciler etkileşimli bir öğrenme süreci içerisinde unutulmaya yüz tutmuş geleneksel çocuk oyunlarını araştırıp gün yüzüne çıkarılmasında aktif bir rol oynamıştır. Aynı zamanda öğrenciler bu proje ile oyunların birer kültür unsuru olduklarını öğrenme fırsatı yakalamışlardır.

Proje esnasında web 02 araçlarını kullanarak yerli ve yabancı akranlarıyla bir araya gelen öğrenciler, proje boyunca yapmış oldukları araştırmaları akranlarıyla paylaşmış ve bu oyunların farklı bölgelerde ya da kültürlerde hangi adlarla anıldığını öğrenerek oyunlar arası farklılıkları ve benzerlikleri deneyimleme fırsatı da yakalamışlardır. Bu uygulama ile etkileşimli bir öğrenme süreci içerisinde olan öğrenciler oyunlar üzerinden kültürler arası etkileşimin de var olabileceğinin farkındalığını kazanmışlardır.

Proje ortakları belirlenen geleneksel çocuk oyunları ile kendi bölgelerinde oynanan oyunları karşılaştırma fırsatı yakalamış ve benzerlikleri farklılıkları görerek özelliklerini analiz edebilmişlerdir. Buna ek olarak oyunlarda içinde var olan tekerleme vb. sayışmaları da öğrenmişlerdir.

Proje süresince öğrenciler belirlemiş oldukları geleneksel çocuk oyunlarına dair araştırmalar yapmış ve bulgulardan hareketle sunumlarını hazırlamışlardır. Sırası gelen her grup proje sunumlarını online bir ortamda akranlarına sunmuştur. Bu sanal ortamın sunduğu imkânlar ile bilgi aktarma tecrübesini yaşarken araştırma, araştırdığını sunma gibi etkin öğrenme sürecini de deneyimlemişlerdir. Bununla birlikte sunumlar esnasında dinleyici grubun geleneksel çocuk oyunları üzerine bilgileri tazelenmiş ve kendi yöresinde ya da ülkesinde oynanan haliyle geleneksel çocuk oyunlarının üzerinde analitik bir sentez yapabilme fırsatı yakalamışlardır. Bu bağlamda etwinning projesi aracılığıyla etkileşimli öğrenme süreci içinde olan öğrenciler geleneksel çocuk oyunları üzerine edindikleri bilgileri pekiştirmiş ve akranları ile bilgi paylaşımı yaparak kültür aktarımında etkin bir rol oynamışlardır.

Proje grup üyelerinin belirledikleri oyunları araştırmaları geleneksel çocuk oyunları içindeki kültürel dokuları da görebilme fırsatı yakalamaları projenin oluşum amacını da ortaya koymuştur. Çünkü bir toplum tarafından yaşatılan, paylaşılan ve geliştirilen gelenekler o toplumun kültürünü yansıtmaktadır (Esen, 2008: 360). Çocuk oyunları da kültürün bir parçasıdır ve yetiştiği, olduğu toplumun kültürel dokusunu barındırır bu dokuyu eğlenerek öğrenme işlevi ile aktarır. Bu konuda Esen, kültürel değerlerin yaşatılmasında en tabii ve etkili metodun eğlence unsuru olduğunu belirtir (Esen, 2008: 360).

Etwinning projelerinin sonunda yapılması zorunlu olan grup üyelerinin ortak bir ürün oluşturma aşamasında grup üyeleri ortak ürün olarak oyun tekerlemeleri oluşturma çalışmaları yapmışlardır. Tekermeler çeşitli halk edebiyatı ürünlerinde, çocuk oyunlarında söylenen yarı anlamlı yarı anlamsız sözlerdir (Duymaz, 2002: 26). Kurudayıoğlu vd., çocuk oyunlarının ve bu çocuk oyunlarında söylenen tekerlemelerin çocuğun sosyalleşmesinde önemli bir rol oynadığına dikkat çeker ve oyun sırasındaki diyaloglar ve tekerlemeler ile çocuğun konuşma yeteneğini geliştirdiğini ve diğer oyuncularla iletişim kurulmasıyla kelime dağarcığının zenginleştiğine vurgu yapar (Kurudayıoğlu ve Potur, 2015: 40). Bu bağlamda oyunlarda kullanılan tekerlemeleri etwinning platformu üzerinden öğrenme ve söyleme fırsatları yakalayan öğrencilerin aynı zamanda grup üyesi olarak birlikte yeni bir tekerleme oluşturma çalışmaları ile dil becerilerinin gelişiminde etkili öğrenme süreci ile iç içe olmuşlardır. Akranları ile işbirlikçi çalışmalarının sosyalleşme süreçlerine olumlu etki ettiği gözlemlenmiştir.

Sonuç

Teknolojinin gelişmesi ile birlikte değişen eğitim anlayışı dijital alanda eğitimi, dijital alanda etkileşimli öğrenmeyi de beraberinde getirmiştir. Teknolojinin gelişmesi hem bilgiye ulaşma zamanını hızlandırmış hem de bilgiye kolay erişimi sağlamıştır. Teknolojik gelişmelerin bir uzantısı olan etwinning portalı eğitim çağındaki akranları uzak mesafede de olsalar bir araya getirme olanağını sağlamıştır.

Etwinning kanalı ile hem öğretmenler hem öğrenciler bir araya gelerek farklı kültürlerdeki eğitim anlayışıyla karşı karşıya kalmış, bilgi paylaşımı ile eğitim alanında etkileşimli öğrenme sürecini deneyimlemişlerdir. Geleneksel çocuk oyunlarının bu platform üzerinden yeniden gündeme getirilmesiyle proje içinde yer alan öğrenciler etkileşimli bir öğrenme süreci içinde geleneğin korunmasında ve sürdürülmesinde görev almıştır. Yapılan bu çalışmayla geleneksel unsurların eğitim alanındaki etkileşimli proje portalında devamlılığının da sağlanabileceğine dikkat çekilmek istenmiştir. Proje aracılığıyla kültürel unsurun devamlılığı sağlanırken farklı kültürlerdeki bireylerle bir araya gelinerek kültür aktarımında etkileşimli bir rol de oynanmıştır. Proje ortamı sayesinde proje üyeleri olan öğrenciler ortak ürünü oluşturma çalışırken analitik düşünme yeteneklerini ve dil becerilerini geliştirmiş ve akranları ile işbirlikçi çalışmalar yaparak sosyal becerilerini, iletişim becerilerini desteklemişlerdir. Bu noktada sanal bir ortamda da olsa geleneksel çocuk oyunlarının işlevselliğinin koruduğu gözlemlenmiştir.

Akıncı, araştırmacı öğretmenlerin proje tabanlı etwinning portalını geleceğin kapılarını açan bir anahtar olarak gördüklerini belirtir ve bu projelerin dünyanın farklı yerlerinde, iletişimle eğitim- öğretim süreci yaşatarak teknolojiyle içi içe olan neslin eğitim alanında da etkin olmasını sağladığına vurgu yapar (Akıncı vd., 2019: 155). Kaçar da bilim ve teknolojiye hızla meydana gelen gelişmelerle geleneksel çocuk oyunlarının yaşatılacağı ortamların günden güne azaldığını ve yeni nesil gençlerin gelişen teknolojiyle kendini sokaklardan eve, geleneksel çocuk oyunlarından elektronik oyun alanlarına çektiğini belirtir (Kaçar, 2020: 2). Ancak bu durumun geleneksel çocuk oyunlarının unutulmasına neden olmaması gerekmektedir. Bu gibi proje platformları sayesinde geleneğe dair bulgular barındıran çok oyunlarının gelişen çağ ayak uydurarak geleneğin korunmasında varlığını sürdürebileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

Sanal ortamda oluşturulan etwinning gibi eğitim platformları ile kültüre dair tüm unsurların öğretilmesinde ve yayılmasında yeni neslin katkısının olabileceği fikri ile hareket edilmesi geleneğin ve kültürün korunmasında önemli bir etken olarak düşünülmektedir. Bu gibi etkileşimli öğrenme araçları aracılığıyla gelecek neslin kültür devamlılığına olumlu ve etken bir ol oynayabileceği düşüncesi ile hareket etmek araştırmacıların ve eğitimcilerin dikkatini çeken bir unsur olmalıdır. Bu çalışma ile yapılan bir projeden hareketle bu konuya dikkat çekilmek istenmiş, proje neticesinde elde edilen bulgular verilmeye çalışılmıştır. Bu gibi çalışmaların devamlılığının kültürün teknolojiyle sunulabileceği ve devamlılığının sağlanabileceği tespiti de ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Kaynakça

- Akıncı, Bilge ve Sağ, Ramazan (2019). "The Contribution Of Etwinning Project Practices On Students' English Learning Process". *Electronic Journal Of Education Sciences*, 8(16): 152-177.
- Arslan, Aysel (2020). "Üniversite Öğrencilerinin Dijital Bağımlılık Düzeylerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi". *International e-Journal of Educational Studies (IEJES)*, 4(7): 27-41.
- Duymaz, Ali (2002). İrfanı Arzulayan Sözler Tekerlemeler, Ankara: Akçağ yayınları.
- Emin, Osman (2019). "Geleneksel Çocuk Oyunlarının Çocukların Eğitimi Üzerindeki Etkisi". 24. Uluslararası Türk Kültürü Sempozyumu ve Karma Türk Sanatları Sergisi. Valandova / Makedonya
- Erdal, Kelime (2019) "Çocuk Oyunlarında Değerler Eğitimi". *International Journal of Humanities and Research*, 3(2): 53-59
- Esen, Minara Aliyeva (2008). "Geleneksel Çocuk Oyunlarının Eğitimsel Değeri ve Unutulmaya Yüz Tutmuş Ahıska Oyunları". *Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21 (2): 357-367.
- Huizinga, Johan (2006). *Homo Ludens*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Işıkoğlu, Nesrin vd. (2021). "Çocukların Dijital veya Dijital Olmayan Oyun Tercihleri ve Davranışları". *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 53: 150-174.
- Kaçar, Dilek (2020). *Geleneksel Çocuk Oyunlarının İnternet Bağımlılığı, Sosyal Beceri ve Stres Düzeyine Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimler Enstitüsü.
- Kurudayıoğlu, Mehmet ve Potur, Önder (2015) "Temel Dil Becerilerinin Kazandırılması Açısından Tekerlemeler". *Dil ve Edebiyat Eğitimi Dergisi* 15: 40-62.
- Miller, Edward ve Almond, Joan (2009). *Crisis in the Kindergarten: Why Children Need to Play in School?* College Park: Alliance for Childhood.
- Peachey, Nik (2009). *Web 2.0 Tools For Teachers*. Retrieved. URL-1: <https://tr.scribd.com/doc/19576895/Web-2-0-Tools-for-Teachers>. (Erişim: 10.10.2023).
- Özdemir, Mehmet (2015). "Balkan Savaşlarının Çocuk Oyunlarına Yansıması 'Çocuk Duygusu' Dergisi Örneği". *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 4(2): 634-657
- Pektaş Öz, Hatice (2017). "Geleneksel Çocuk Oyunlarının Modern Eğitimde Kullanılması". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(49): 478-490.
- Sümbüllü, Yusuf Ziya ve Altınışik, M. Emin (2016). "Geleneksel Çocuk Oyunlarının Değerler Eğitimi Açısından Önemi". *ETÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. I(2): 73-85.

MULTİSİPLİNER ÇALIŞMA ÖRNEĞİ OLARAK “KIRKYAMADA KIRK MARAŞ” PROJESİ

Kirk Maras Project In Kırkyama As A Multidiscipliner Working Example

Mutlu ASLANTÜRK*

Öz

Cumhuriyet tarihinde Olgunlaşma Enstitülerinin kurulması, birinci ve ikinci dünya savaşlarının etkisinin görüldüğü zorlu dönemler olan 1940’lı yıllara denk gelir. Bu dönemde kız enstitüleri ve akşam sanat kız okullarından mezun olanların kızların üretime katılmalarını sağlayacak eğitimler almaları için üst eğitim kurumu ihtiyacı doğmuştur. İlk Olgunlaşma Enstitüsü, 1945- 1946 eğitim-öğretim yılında Refia Övünç tarafından kurulmuştur. 2023-2024 öğretim yılı itibarı ile Milli Eğitim Bakanlığı Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğüne bağlı 29 olgunlaşma enstitüsü bulunmaktadır. Olgunlaşma Enstitüleri eğitim, araştırma geliştirme, tasarım ve üretim, tanıtım ve pazarlama olmak üzere dört ayrı bölümde faaliyet göstermektedir. Olgunlaşma enstitülerinden yirincisi Kahramanmaraş’ta kurulmuştur. Şehrin zengin tarihi, kültürel ve sanatsal birikiminin ülke genelinde ve uluslararası mecrada tanıtılmasında çok önemli bir sorumluluk üstlenen Kahramanmaraş Olgunlaşma Enstitüsü 2017’den beri bu mirası gelecek kuşaklara aktarmaktadır. Kurumun çalışmalarından multidisipliner (çok alanlı disiplin) yaklaşımı en iyi yansıtan örnek “Kırkyamada Kırk Maraş” projesidir. Dört yılda tamamlanan proje kapsamında Kahramanmaraş’ın tarihinin, kültürel değerlerinin, tarihi şahsiyetlerinin ve mekânlarının kırkyama dikiş tekniği ile anlatıldığı kırk adet tablo yapılmıştır. Bu makalede, Kahramanmaraş Olgunlaşma Enstitüsü el sanatları usta öğreticilerinin multidisipliner çalışma anlayışının Kahramanmaraş kültürünün tanıtılmasındaki rolü ele alınmaktadır. Koleksiyon kurumunun çalışma planı dahilinde bir turne planı ile ülkeyi gezerken Kahramanmaraş’lı ustaların üstün sanatsal kabiliyetlerini göstermesi yanında şehrin kadim kültürünü de tanıtip unutulmaya yüz tutmuş değerlerimizin genç kuşaklarımıza aktarılmasına katkıda bulunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Kahramanmaraş, eğitim, sanat, tasarım, Olgunlaşma Enstitüsü, Kırkyama

Abstract

The establishment of the Maturation Institutes in the history of the Republic coincides with the 1940s, which were difficult periods when the effects of the first and second world wars were seen. During this period, the need for higher education institutions arose for graduates of girls’ institutes and evening arts schools to receive training that would enable girls to participate in production. The First Maturation Institute was founded by Refia Övünç in the 1945-1946 academic year. As of the 2023-2024 academic year, there are 29 maturation institutes affiliated with the General Directorate of Lifelong Learning of the Ministry of National Education. Maturation Institutes operate in four separate departments: education, research and development, design and production, promotion and marketing. The 20th of the maturation institutes was established in Kahramanmaraş. Kahramanmaraş Maturation Institute, which has undertaken a very important responsibility in promoting the city’s rich historical, cultural and artistic heritage throughout the country and internationally, has been transferring this heritage to future generations since 2017. The example of the institution’s work that best reflects the multidisciplinary approach is the “Forty Maraş in Patchwork” project. Within the scope of the project, which was completed in four years, forty paintings were made depicting the history, cultural values, historical figures and places of Kahramanmaraş using the patchwork stitch technique. In this article, the role of the multidisciplinary working approach of Kahramanmaraş Maturation Institute handicraft master instructors in the promotion of Kahramanmaraş culture is discussed. While the collection tours the country with a tour plan within the scope of the institution’s work plan, it not only shows the superior artistic abilities of the masters of Kahramanmaraş, but also introduces the ancient

*Hacı Bayram Veli Üniversitesi Birleşik Sanatlar Anasanat Dalı Sanatta Yeterlilik Öğrencisi, faslanturk@hotmail.com / ORCID: 0000-0001-6863-6150.

culture of the city and contributes to the transfer of our almost forgotten values to our young generations.

Keywords: Kahramanmaraş, education, art, design, Olgunlaşma Institute, Kırkyama

Giriş

Türk eğitim tarihine bakıldığında mesleki eğitim sisteminin temellerinin ahilik ve ehli hıraf teşkilatlarına dayandığı görülür. Yıldız Teknik Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi Mustafa Gündüz, Eğitime Bakış Dergisi'nde yayınlanan Zorunlu ve Kesintisiz Eğitimin Kısa Tarihi isimli makalesinde Osmanlı Devleti'nde zorunlu eğitim ilk kez II. Mahmut'un padişahlığı döneminde başladığını ve II. Abdülhamit döneminde ise zorunlu eğitim meselesinin anayasaya eklendiğini ifade eder. (Gündüz, Mustafa 2011, s:3) 2019'da Prof. Dr. Mahmut Özer yürütücülüğünde yayınlanan, Geçmişten Günümüze Fotoğraflar ile Mesleki Teknik Eğitim isimli kitap mesleki ve teknik eğitim ve bu bağlamda değerlendirilebilecek olan kız çocuklarının eğitimi meselesinin Türk eğitim tarihindeki önemli yerine işaret eder. Buna göre mesleki ve teknik eğitimin hukuki yapılanmasının neredeyse 140 yıllık bir gelişme süreci vardır. "Osmanlı Devleti'nin tarihinde adından söz ettirecek düzeyde bir eğitim hamlesi, II. Abdülhamit döneminde atılmıştır denilmektedir. Cumhuriyet kurulduktan sonra böyle bir okullaşma düzeyine ancak 1950'li yıllarda ulaşılmıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti döneminde var olan Üsküdar Kız Sanayi Mektebi ile Çapa Kız Sanayi Mektebi gibi okullar, Cumhuriyet dönemine de taşınmıştır" cümleleri ile eğitim tarihimizi özetlemiştir. Yine Geçmişten Günümüze Fotoğraflar ile Mesleki Teknik Eğitim kitabında belirtildiği üzere Türkiye'de mesleki teknik eğitimin serencamı; sivil teknik eğitimin ortaya çıkması, ıslahhaneler, gelişimi ve modernleşmesi ise sanayi mektepleri sayesinde gerçekleşmiştir. 1923-1924 eğitim-öğretim yılında Türkiye Cumhuriyeti'ne, dördü kız sanayi mektebi olmak üzere, toplam kırk dört mesleki eğitim kurumu kazandırılmıştır. Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinin ilk meslek okulları olan bu okullar, mirasını erkek ve kız sanat okulları, biçki dikiş kursları, kız enstitüleri, halk eğitim merkezleri ve Olgunlaşma Enstitülerine aktarmış ve mesleki teknik eğitimin sürekliliği böylece sağlanmaya çalışılmıştır şeklinde anlatılmıştır. (Özer, 2019)

Aysun Altınöz "Tüm değerlerin hızla bozulduğu günümüz coğrafyasında durup bazen geçmişe bakmak belki ders almak, belki de nerede hata yapıldığını bulmak ilerlemenin ön koşullarından bir kaçını oluşturacaktır. Sanat eğitimcilerinin ve sanat öğrencilerinin yakın tarihlerini bilmeleri ve deneyimlemelerinin sanat alanına sağlayacağı katkı tartışılmaz kuşkusuz" (Altınöz Yonuk, 2016:57) diyerek geçmişin değerlerine sahip çıkma bilincinin sanat alanına sağlayacağı katkının altını çizmiştir.

Kahramanmaraş Olgunlaşma Enstitüsü, Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı resmi bir kurumdur. Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü bünyesinde hizmet veren Olgunlaşma Enstitüleri geleneksel kültür ve el sanatlarının geliştirilmesi ve gelecek kuşaklara aktarılması amacıyla araştırma geliştirme, arşivleme, değerlendirme ve üretim çalışmaları yapan farklı eğitim programları ile tüm vatandaşlarımıza eğitim imkânı da sunan, geçmişle gelecek arasındaki köprüleri kuran, sanatsal alanda vizyonunu ortaya koyan kurumlardandır. Türkiye genelinde 20. Olgunlaşma Enstitüsü olarak dönemin Kahramanmaraş Valisi Sayın Vahdettin ÖZKAN himayelerinde kurucu müdür Mutlu ASLANTÜRK ve ekibi tarafından açılan Kahramanmaraş Olgunlaşma Enstitüsü, 2017 yılından bu yana çalışmalarına devam etmektedir.

Kahramanmaraş bölgesi, kültürü ve geleneksel el sanatları konusunda araştırmalarda bulunan, ince işçilik, titiz ve koordineli çalışmalar ile ürün geliştiren, arşivleme çalışmaları yapan, yapılan çalışmaları ulusal ve uluslararası düzeyde duyurma çabası içinde olan Kahramanmaraş Olgunlaşma Enstitüsü, 2022 yılı Ekim ayı itibarı ile Türk Patent Enstitüsü Kurumu arşivinden edinilen bilgilere göre 1650 tescilli tasarıma imza atmıştır. Aynı yıl Youtube, Instagram ve Facebook hesapları ile yaklaşık 10.000 kişiye ulaşan kurumun hali hazırda beş büyük koleksiyonu bulunmaktadır.

Her yıl yapılan geleneksel tematik sergiler ilde ve bölgede oldukça ciddi bir izleyici sayısına ulaşmıştır. Şehre ait İstiklal Madalyasının kurumda icra edilen tüm sanat dallarında yorumlandığı ve 65 farklı boyut

ve teknikte yapıldığı ve sergi toplandıktan sonra içeriğin halka arzının devamını sağlayacak katalogun da tasarlandığı “Sonsuza Dek Kahraman Maraş” sergisi, ilk haftasında 5000 ziyaretçi olarak toplamda 12.000 izleyici ile bölgede alanında izleyici sayısında bir rekora imza atmıştır. İzleyici sayısı verilerine bakılınca şehirde sanatsal ve kültürel faaliyetlere ne denli ihtiyaç olduğu görülmektedir.

Görsel 1. Sonsuza Dek Kahraman Maraş Sergisi Afışı

Görsel 2. Sonsuza Dek Kahraman Maraş Sergisi

Görsel 3. Sonsuza Dek Kahraman Maraş Sergisi

Kahramanmaraş tarihinde ilk defa arkeoloji müze salonunda yapılan “Gemenicia’nın Ardından” sergisi de entelektüel çevrelerce iltifat görmüştür. Kurumun bütün koleksiyonlarında olduğu gibi bu çalışması da farklı alanlarda uzmanlaşmış ustaların eserlerde ortak performans sergilemeleri ile oluşmaktadır. Yoğunlukla mozaik sanat eserlerinden oluşan ancak mozaik ile süslenmiş birçok farklı objeden oluşan sergide kurumdaki tüm ustalar farklı maharetleri ile aktif olmuştur. Yerel ve ulusal basında adından övgüyle söz ettiren çalışmalar, TRT radyolarının da ilgisini çekmiş ve muhtelif programlarda yer verilmiştir.

Görsel 4. Gemenicia'nın Ardından Sergisi

Görsel 5. Gemenicia'nın Ardından Sergisi

Enstitünün 11-12-13 Şubat 2021’de yaptığı ve kurum tarafından ziyaretçi sayısına dair yapılan giriş bileti uygulamasından edinilen verilere göre açık kaldığı üç günde 1000 adet ziyaretçinin izlediği ve her ustanın eserlerin farklı üretim süreçlerinde maharetlerini eklediği Kurtuluşun Kahramanları sergisi de pandemi koşullarına rağmen güçlü bir ses getirmiştir.

Görsel 6. Kurtuluşun Kahramanları Sergi Afişi

Görsel 7. Kurtuluşun Kahramanları Sergisi

Görsel 8. Kurtuluşun Kahramanları Sergisi

Bütün objelerin yapımında enstitünün mevcut 15 atölyesinde farklı disiplinlerde ustalık belgesine sahip sanatçıların katkısı bulunan serginin eserleri: kitle karakterler, tuğralar, portreler, savaş dönemi günlük halk kıyafetleri olarak gruplandırılmıştır. Birinci bölüm eserler, araştırmacı yazar Serdar Yakar'ın 2014 de basılan “Maraş Milli Mücadelesinde Önden Gidenler” kitabında bahsi geçen Maraş sivil direnişinde kahramanca savaşan, istiklâlimizin timsali haline gelmiş yüz karakterden başlangıç olarak seçilen 12 mücahidin 70 cm boyunda tasarlanan kitle karakterleridir. İkinci bölümünde ise 12 kahramanın, zemini ebru sanatıyla hazırlanan minyatür tekniği ile yapılmış portreleri bulunmaktadır. Minyatür ve ebru sanatına derinlik katmak için bazı bölümlerinde üç boyutlu aksesuarlar eklenen portreler sanatseverlerin ilgi odağı olmuştur. Üçüncü bölüm ise kahramanlar için tasarlanan tuğralardan oluşmaktadır. (Kurtuluşun Kahramanları Sergi Kataloğu, 2022)

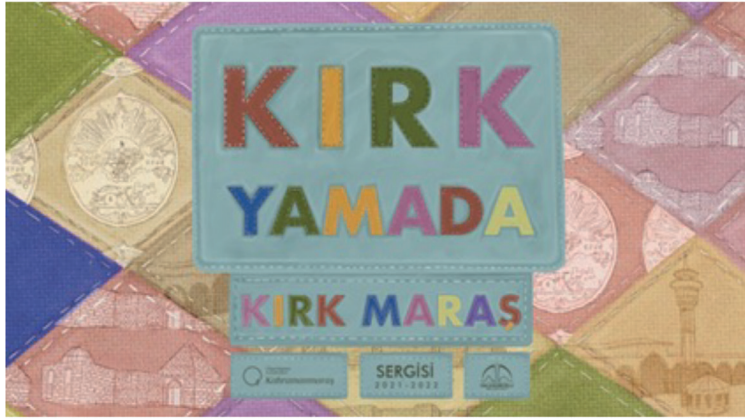
Görsel 9. Turgay Başyayla ile “Lezzet Yolculuğu”

Görsel 10. Turgay Başyayla ile "Lezzet Yolculuğu"

Şehrin tanıtımına önemli katkılar sağladığı muhakkak olan Dilek Hanif ile "Halkın Sanatı" ve Turgay Başyayla ile "Lezzet Yolculuğu" gibi ulusal kanalların programlarında da yer alan çalışmaların bu programlara seçilmesi çok çeşitli ustalıkların bir bütünlük içinde görsel bir şölene dönüşmesi ile açıklanabilir. Bir yemek programı için yapılan çekimlerin bakırcılık atölyesinde tezhip sanatçılarının çizdiği desenler ile dekore edilen kaplarda sunulması, sunumun kurumda yapılan eserlerin sergilendiği sergi salonunda yapılması, geleneksel işlemler ile süslenmiş kıyafetler ile tanıtım yapılması ancak multidisipliner bir yaklaşımın sonucu mümkündür.

Kırkyamada Kırk Maraş Projesi

Görsel 11. Sergi Davetiyesi ve Billboard Tasarımı

Yamalı bohça, kırk pare ve patchwork (yama işi) gibi adlarla bilinen savaş ve yokluk zamanlarının getirdiği bir psikoloji ve etkileşimle şekillenen, bugün dünyanın her köşesinde, yeni tekniklerle geliştirilip sanatsal bir hale bürünen uğraş, aynı zamanda üretildiği yerin kültürünü de yansıtır. "Geçmişten günümüze insanoğlu tekstil yüzeylerinde desen oluştururken sembolik anlamlar içeren motiflerden faydalanmıştır" (Metlioğlu, 2016:84). Türklerde kırkyamanın ilk örneği M.Ö.100-M.S.100 yılları arasında hüküm sürmüş İskitlere kadar görülmektedir. Bir İskit beyinin mezarından çıkan kırkyama, pek çok kaynağa göre bu alanda dünyada ilk sayılmaktadır. İpek Yolu ile Avrupa'ya göç eden insanlar aracılığıyla Amerika'ya kadar uzanan bu sanatın, Anadolu coğrafyasındaki en eski örneklerini Selçuklular döneminde görmek mümkündür. Bu dönemde kırkyama tekniği, künde-kârî sanatına da ilham olmuş, bu teknik ile üretilen şaheser niteliğinde ahşap geçirme kapı, minber ve tavanlar mekânları süslemiştir. Teknik, 14.yüzyıldan sonra da Osmanlı Sarayı'na girmiştir. Sarayda daha çok yorgan, yastık kılıfı olarak tasarlanmıştır. Osmanlı toprağı olan Bosna'nın Banja Luka şehri bu alandaki şöhretiyle tanınmaktadır. Banja Luka'da küçük ve

renkli kumaş parçalarının güneş, yıldız, çiçek gibi desenler şeklinde kesilerek yan yana dikilmesiyle sanat eserlerine dönüşen süslemeler yapılmıştır.

Her yıl bir tema ve bir sanat dalı üzerinden yola çıkarak büyük projeler yapan Kahramanmaraş Olgunlaşma Enstitüsü, açılış tarihi olan 2017’den bu yana Kahramanmaraş’ın Kurtuluş Bayramı etkinlikleri çerçevesinde bir etkinlik yapmaktadır. Çalışmalarına akademik destek alarak sağlam adımlar atan kurum, bu çalışmasında da Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Tarih Bölümü Başkanı Dr. Öğr. Üyesi Cengiz Şavkılı ile ana başlıkları belirlemiştir. Sergi dört ana bölümden oluşmaktadır:

- Maraş Milli Mücadelesi
- Kadim Meslekler
- Kültürel Varlıklar (Sanatsal Değeri Olan Mimari Eserler)
- Kültürel Değerler

Bu proje kurum nezdinde bir etkinliğin ötesinde şehrin kurtuluşunda önemli rol oynayan kahramanlara, şehrin manevi kimliğinin oluşmasında katkıları olan değerlere ve anlatmak istediği ecdadına saygı projesidir. Kahramanmaraş geleneksel el sanatlarının en yoğun yapıldığı şehirlerden biridir. Bu bakımdan sergi, şehrin Kapalı Çarşı’sında birkaç nasırlı elde devam eden kadim mesleklerin ustalarına da teşekkür mahiyetindedir. Şüphesiz böyle bir sergide şehirlerin önsözleri niteliğinde olan mekân ve yapılardan bahsetmeden geçilemez. Son bölüm ise her Maraşlının bildiği ve yaşadığı etnografik yapısını oluşturan değerlerden oluşmaktadır. Tabloların yapımında kullanılan desenler için Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Geleneksel Sanatlar Öğretim Görevlisi ve Minyatür Sanatçısı Ahmet Akkurt ile somut olamayan Kültürel Miras Taşıyıcısı Fikret Yılıdır’ın çalışmaları yanında kurumda çizilenlerin de bulunduğu koleksiyon için kurumda bulunan tüm atölyeler ve usta öğreticiler sanatlarını icra ederek katkıda bulunmuşlardır.

11-12-13 Şubat 2022 günleri arasında düşman işgaline karşı direniş ve çatışmaların en yoğun yaşandığı tarihi mahallelerden Kurtuluş Mahallesi’nin Bahtiyar Yokuşu’ndaki Küçükarkık Taziye Evi bahçesinde açılışı gerçekleşen sergi, halkın her yıl artan coşkuyla kutladığı Kurtuluş Bayramı’nda onlara eşlik etmek üzere Dulkadiroğlu Kaymakamlığı ve Dulkadiroğlu Belediyesi tarafından düzenlenen etkinliklere kurum tarafından sunulan bir katkıdır.

Ahır Dağı eteğinde kurulmuş Kahramanmaraş’ın tarihi mahalleleri, küçük tepelere inşa edilmiştir. Hal böyle olunca şehrin her yerinde dik rampalar ve zorlu yokuşlar bulunmaktadır. Dulkadiroğlu ilçesi Kurtuluş Mahallesi’nde yer alan Bahtiyar Yokuşu da bunlardan biridir. Dulkadiroğlu Belediyesi de 102 sene önce topyekûn ayağa kalkmış bir şehrin kahramanlığına dair izleri, yüzlerce yıl silinmeyecek hatıralar şeklinde, somut olarak yaşatmanın kararlılığı ile bu bölgede cephe güzelleştirme ve restorasyon çalışmaları yapmaktadır.

Şehrin işgal teşebbüsüne direnişinde Dulkadiroğlu ilçesi nabzın en yüksek attığı yer olmuştur. Sergi için seçilen bu mekânlar her köşesinde ecdadının parmak izlerini taşımaktadır. Bu izler Kahramanmaraş insanının ruh dünyasının şekillenmesinde bariz etken olmuştur. İşgale karşı mücadelenin en yoğun yaşandığı yer olması hasebi ile adına “Kurtuluş Mahallesi” denilen bir mevkiinin sergi mekânı olarak belirlenmesi etkisini güçlendirmiştir.

Kurum adına “Maraşta Haber” adlı site için verilen röportajda: “Kahramanmaraş’ın hem din hem mezhep hem de ırk olarak tam bir mozaik olan bu bölgesinde yüzyıllar boyunca tebaa huzur içinde yaşamıştır. Aynı mahallede hem cami hem kilise hem havra karşılıklı mevzilenmiş, hamamlar dahi insanların ihtiyaçlarına göre dizayn edilmiştir. Bu muhteşem ve hizmet temelli yönetim anlayışı ile kurulmuş toplumsal yapı yüzyıllar süren misyonerlik faaliyetleri ile bozulmaya çalışılmıştır. İşgal teşebbüsü de bu hassas stratejik konum nedeniyle bu mahallede yaşanmıştır. 1600’lü yıllarda yapılmış olan ve minaresinin bağrında acı bir hatıra olarak sakladığı, Abarabaşı Kilisesi’nden atılmış patlamamış top mermisiyle “Şeyhler Cami”, hemen karşısındaki kiliseden atılan top mermisi tarafından minaresi yıkılan “Nakıp Cami” ile Maraş

direnişinin en yoğun yaşandığı yer olarak geçmişin en acı tanığıdır bu mahalle. Bahtiyar Yokuşu ismini mahallede geçmiş dönemlerde yaşamış bir âlimden almaktadır. Yokuş, ziyaretçilerini her iki yakasında tarihe tanıklık eden evleri ile muhkem bir tepeye taşır. Ziyaretçiler bahtiyar olur. Dönemin sivil mimarisini muhafaza eden, Maraş'ın deli poyrazını evin içine yönlendiren zikzaklı cumbalı evleri, basık kemerli ve enikli kapıları, giyotin pencereleri ile bakanları adeta bugünden alarak geçmişe götürür. Geçmişî yâd etmek ve yaşatmak misyonunu yerine getirmek ve halkın Millî Mücadelenin kahramanlarına olan saygısını göstermek amacıyla bu kutlu zaferi tekrar tekrar yaşamak ve unutturmamak adına yola çıkan Kahramanmaraş Olgunlaşma Enstitüsü tüm Kahramanmaraş halkını sergide görmekten mutluluk ve onur duymuştur.” ifadelerine yer verilmiştir. (URL:7)

Büyük beğeni toplayan 40 büyük tablodan oluşan “Kırkyamada Kırk Maraş Sergisi” 14-20 Şubat 2022 tarihleri arasında Piazza AVM’de, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Niyazi Can’ın davetiyle 21-25 Şubat 2022 tarihleri arasında Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Yunus Emre Kongre Merkezi’nde sanatseverlerle buluşmuştur. Mart 2022’de Şanlıurfa Valiliği tarafından misafir edilen serginin Türkiye turnesi takvimi için çalışmalar devam etmektedir.

Görsel 12. Bölgede Kış Hazırlıkları ve Şıra Yapımı

Görsel 13. Afşin Eshab-ı Khef Külliyesi

Görsel 14. Kadim Meslekler Ahşap Oyma

Görsel 15. Bölgede Kış Hazırlıkları Kuru ve Salça Yapımı

Görsel 16. Kahramanmaraş Kapalı Çarşı

Görsel 17. Kadım Meslekler Yorgancılık

Görsel 18. Germanicia Antik Kenti Maraş Güzeli Mozaïği

Görsel 19. Sivil Direniş Destanından Atıfla Tamamen Sivil İmkânlar ile İnşa Edilmiş Abdulhamit Han Camii

Görsel 20. Maraş Ulu Camii

Sonuç

Kahramanmaraş Olgunlaşma Enstitüsünde yapılan çalışmalardan multidisipliner yaklaşımı en iyi yansıtan çalışma “Kırkyamada Kırk Maraş” projesidir. Çok zengin bir tarihi geçmişe sahip olan ve coğrafi konumu itibarıyla önemli bir noktada bulunan Kahramanmaraş’ta, Olgunlaşma Enstitüsü 1650 Türk Patent Enstitüsü’nden Tescilli tasarımı Kahramanmaraş’taki en büyük sergi salonu ve binlerce izleyiciye ulaşan önemli koleksiyonları ile dikkat çekmektedir. Şehrin sahip olduğu 9000 yıllık tarihi, kültürel ve sanatsal miras, Kahramanmaraş Olgunlaşma Enstitüsündeki tasarımlarla gelecek kuşaklara aktarılmaktadır. Ürün odaklı çalışan kurumda pek çok sanat disiplinine ait çalışmalar bir arada yer almakta böylelikle sanat yönü güçlü, kaliteli ve gerçekçi ürünler tasarlanmakta bu tasarımlar da kurumun bulunduğu bölgede öncü bir rol üstlenmesini sağlamaktadır.

Bugüne kadar iki defa Kırşehir ve bir defa Şanlıurfa’da izleyicileri ile buluşma daveti alan “Kırkyamada Kırk Maraş” koleksiyonu Türkiye çapında ciddi bir ilgiye mazhar olmuştur. Müzeler haftasında Şanlıurfa Arkeoloji Müzesinde, Ahilik Haftasında iki kez Kırşehir Ahi Şenliklerinde sanatseverlerle buluşmuş olan koleksiyon sürdürülebilirlik anlamında her yıl yeni temalarla yedi-sekiz tablo hazırlanarak canlı tutulmakta ve geliştirilmektedir.

Koleksiyon içeriğinden seçilen Bölgede Kış Hazırlıkları ve Şıra Yapımı, Afşin Eshab-ı Kehf Külliyesi, Kadim Meslekler Ahşap Oyma, Bölgede Kış Hazırlıkları Kuru ve Salça Yapımı, Kahramanmaraş Kapalı Çarşı, Kadim Meslekler Yorgancılık, Germanicia Antik Kenti Maraş Güzeli Mozaği, Sivil Direniş Destanından Atıfla Tamamen Sivil İmkânlar ile İnşa Edilmiş Abdulhamit Han Camii, Maraş Ulu Camii tablolarında el ve gönül birliği ile çalışan Maraşlı ustalar bölgenin köklü sanat geleneklerini birlikteliklerinin gücü ile parlatarak eserlerin daha çok insana ulaşmasını sağlamışlardır.

Kurulduğu günden bugüne Kahramanmaraş’ın tarihini ve kültürünü hem ülke geneline hem de tüm dünyaya tanıtmayı hedefleyen Kahramanmaraş Olgunlaşma Enstitüsü, bir yandan geçmişi yâd etmeyi sürdürürken öte yandan geleceğe ilham olmaya devam etmektedir. Bu ve benzeri projelerin farklı disiplinler tarafından desteklenmesi hem Kahramanmaraş Olgunlaşma Enstitüsüne hem de ülke tanıtımına önemli ölçüde katkı sağlayacak diğer yandan da alanda çalışma ve araştırma yapacaklara örnek teşkil edecektir.

Kaynakça

- Alkan, Cevat (1999). Türk Milli Eğitim Sisteminin Mesleki ve Teknik Boyutu. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Altınöz, Aysun (2016). “El Yazması Tezlerin Kataloglanması (1931-1947)”, Cumhuriyetin Işığında Yükseköğretimde Sanat Eğitimi Uluslararası Sempozyumu, (s. 56-67). Ankara.
- Çetin, Zeynep Merve (2019). “Tasarım Bölümünde Disipliner Yaklaşım”, Ankara: Tobb Ekonomi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Gündüz, Mustafa (2011)” Zorunlu ve Kesintisiz Eğitimin Kısa Tarihi”, Eğitime Bakış Dergisi, Yıl:7, Sayı:21
- İlçe, A. (2020). “Multidisipliner, İnterdisipliner, Transdisipliner Hangisi”. Yüksek Öğretim Dergisi. Ankara.
- Kurtuluşun Kahramanları Sergi Kataloğu, (2022). Kahramanmaraş Olgunlaşma Enstitüsü.
- Metlioğlu, Havva. (2016). “Dokuma Kumaş Tasarım Eğitiminde Tema-Tasarım Bağlamında. Cumhuriyetin Işığında Yükseköğretimde Sanat Eğitimi Uluslararası Sempozyumu, (s. 83-95): Ankara.
- Olgunlaşma Enstitüleri, Milli Eğitim Bakanlığı Hayat Boyu Öğrenme Kurumları Yönetmeliği- 28. Madde.
- Özer, Mahmut (2019) Geçmişten Günümüze Fotoğraflar İle Mesleki Teknik Eğitim, Ankara.
- Şimşek, Semra (2019). Türk İğnesinin Mucizesi: Olgunlaşma Enstitüleri. İstanbul: Meb Yayınları.
- URL 1: <https://www.youtube.com/watch?v=O8kXYUPqYzc>. Erişim Tarihi: 30.04.2022.
- URL 2: https://www.youtube.com/watch?v=SeEsKkJI_KA. Erişim Tarihi: 10.03.2022.
- U R L 3 : <https://www.youtube.com/watch?v=dLxHeTO6QSc&list=PLCEyS3kZa0JNeRWCqN2WkLXDm5U5MfID6&index=1>.Erişim Tarihi: 30.04.2022.
- URL 4: https://www.google.com/url?sa=i&url=https%3A%2F%2Fwww.youtube.com%2Fwatch%3Fv%3DYmSCXwq3ZK8&psig=AOvVaw1Afs42J_
- URL 5: <https://youtu.be/MBoJgrwsO5g>. Erişim Tarihi: 30.04.2022.
- URL 6: https://www.youtube.com/watch?v=RS_8BvEM-yE. Erişim Tarihi: 30.04.2022.
- URL 7: <https://marastahaber.com/ozel-haber/olgunlasma-enstitusu-muduru-aslanturke-roportaj-178087h.html>

AZERBAJCAN'IN ARAN KARABAĞ BÖLGESİNİN SÖZLÜ EDEBİYATINDA TOPRAK

Tamilla Aliyeva¹

Öz

Eski dönemlerden bu güne gibi ister edebiyatta, isterse onun temel taşı oluşturarak çok zengin sözlü edebiyatımızda toprakla ilgili çok ifadeler kullanılmıştır. Azerbaycan folkloru umum Türk folklorunun bir kolu olarak çok zengindir. Azerbaycan folklorunun zenginliğinin bir nedeni de onun çeşitli bölgelerinden toplanılan folklor örneklerinde farkı özellikler olmasıdır. Örneğin, Karabağ bölgesinde toplanılan folklor örnekleri Şirvan bölgesindeki örneklerden farklıdır. Ama ne kadar farklı olsa da aynı kaynaktan su içtiği için benzerlikler daha fazladır. Folklorumuzda sürekli ismi geçen doğanın annesi sayılan toprakla ilgili çok sayıda örnek vardır. Bu örnekler Azerbaycan'ın Aran Karabağ bölgesinde de rastlanmaktadır. Sözlü edebiyatın çeşitli türlerinden olan masal, halk hikâyeleri, efsane rivayet, atasözleri, fıkra, deyim, ninniler, alkışlar, beddualar veya merasimler, örf, adetler ve törenlerde toprakla ilgili çok sayıda örnek vardır. Bu makalede bunlar hakkında bilgi verilecek ve örnekler sunulacaktır. Bu örneklerin alındığı kaynaklar da eserde kendine yer bulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Aran Karabağ, Sözlü Edebiyat, Toprak, Örnekler

Giriş

Bu makalede Azerbaycan'ın Karabağ bölgesinde² toprakla ilgili Halk Biliminden sohbet açacağız. Öncelikle Karabağ hakkında kısa bilgiler vereceğiz. Yani Karabağ'ın tarihine bir seyahat yapacağız. Dağlık Karabağ Küçük Kafkasya'nın Güney Doğu bölgesinde yerleşmektedir. Adından belli olduğu gibi dağlık yerdir. Yüz ölçümü 4 bin 392 km'dir. Vilayetin arazisi Kuzeyden Güneye 120 km, Doğudan Batıya 35-60 km'dir (Aliyev, 1989: 3).

Karabağ'da bir zamanlar kırktan fazla halkın sağlığına fayda veren, ilaç olarak kullanılan mineral sular çıkmaktadır. Karabağ'ın hem dağlık hem düzen gâh bölgesi vardır. Düzen gâh bölge Aran Karabağ adlanmaktadır. Bu bölgeler birbiriyle dostluk, kardeşlik şeraitinde yaşamışlar.

Karabağ'ın doğası çok zengindir. Burada daime başı karlı yüksek dağlar, gür sulu nehirler vardır. En büyük nehirler: Tarter, İncecay, Haçıncay, Gergercay, Köndelencay ve Kuruçay. (Aliyev, 1989: 3).

Ormanlarında çok kıymetli ağaçlar vardır. Onlara örnek olarak, Palıt, fıstık, göyrüş, cöke, veles, karacöhre vs. göstermek olur. Meyve ağaçlarından ceviz, elma, armut, erik, kızılıcık ağaçları, yerin altındaki madenlerde değerli filiz vardır. Mis, mermer, gil, mergeli, tebeşir yatakları dünyanın dikkatini çekmiştir. Şuşa şehrinin yakınlığında Narzan denilen karbonlu-demirli se çeşmesi dünyanın çeşitli ülkelerine satılmaktadır. Kelbecer dağlarında altın madenleri vardır. Karabağ Azerbaycan'ın en güzel ve bereketli bir bölgesi olmakla beraber aynı zamanda aynı zamanda ilk insanın burada yaşaması ile de ünlü olmuştur. Fuzuli şehrinde nadir insan meskeni olan Azılı mağarasının bulunması buna örnektir. Kür ve Araz nehirlerinin arasında yerleşen bu bölge söylemeye esas veriyor ki, bu arazi Ak deniz ve Kuzey Afrika ile

¹ Prof. Dr. Muş Alparslan Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, İletişim Fakültesi Dekanı, t.aliyeva@alparslan.edu.tr,

² Aran Karabağ dediğimizde biz esasen Dağlık Karabağ'ın Fuzuli kentinin yarım saatlik mesafesinde yerleşen Beylegan kentini kast ettik. Her zaman Dağlık Karabağ'dan bura insanlar göç etmiş, Fuzuli kentinin işkal olunanda da demek olur ki, en fazla göç olan Beylegan kenti olmuştur. Biz burada hem yerli ahaliden, hem de Dağlık Karabağ'dan gelen göçkünlerden toprakla ilgili malzeme topladık.

birlikte beşeriyetin ulu ecdadının mevcut olduğu zonaya dâhil olmuştur.

Burada insan bir biososyal ve sosyal varlık gibi teşekkül bulmuştur. Azıh mağarasında insan (Azıhantrop) çok erken ateşi bulmuş, ona sahip olmuş, odu uzun süre koruyup saklamayı başarmıştır. Burada 350-400 bin yıl önce yaşamış kadının çenesi bulunmuştur. Bu olay Fransa'nın Totavel bölgesinden bulunmuş tapıntılarla aynıdır. Azıhta ayı kellesinden olan bölge vardır. Onlar kelle ayini yapmışlar, bu da sonradan oluşan dinin ilkin versiyonu da olabilir tasavvurunu uyandırmaktadır.

Onlar ayı kelleleri üzerinde işaretler koymuşlar. Bu da onu gösterir ki, uzayı, yıldızları, gök cisimlerini öğrenmek için teşebbüs göstermişler.

Tanınmış bilim insanı tarihçi Reşit Göyüşov Karabağ'ın Geçmişine Seyahat adlı eserinde bu bölgenin zengin kültürü, maddi-medeniyet abideleri olduğunu dile getirmektedir:

“Dünyada ilk insanın meskenlerden olan ve asırlar boyu sadece Azerbaycan'ın değil, bütün Kafkasların siyasi, iktisadi, kültürel hayatında önemli rol oynamış Karabağ'ın oldukça zengin bir geçmişi vardır. Asırlar boyu sömürgecilerin savaşlarına maruz kalmış Karabağ nüfuzu kendi kimliklerini koruyup saklamış, bu bölgenin çok asırlık tarihini kendinde sergileyen zengin maddi-medeniyet abideleri ortaya koymuş, onu şimdiki nesile iletmıştır. Karabağ zengin tarihi ve abideleri, halk bilimi ile dünya bilim insanlarının, özellikle Amerika, İngiltere, Fransa, Almanya, Rusya ve diğer ülkelerin dikkatini üzerine çekmiştir” (Göyüşov, 1993: 3).

Azerbaycan'da Genel Olarak Halk Bilimine Bir Bakış

Azerbaycan Doğu'nun en eski kültür ülkelerinden biri sayılmaktadır. Güneşli, verimli topraklı bu ülke insanların yaşaması için elverişli idi. Arkeoloji kazıntılar da bu denilenleri onaylamaktadır. İlk insanın yaşadığı mağara da Azerbaycan'ın Karabağ bölgesindedir. Bu yerlerde yaşayan insanlar ilk olarak ateşi elde etmiş, sonra tunç aletler hazırlamış, böylece topraktan aldıkları mahsulü artırmışlar. “Bu ülkenin Güneyinde Atropaten, Kuzeyinde Albanya'da yüksek medeniyet olmuştur. Bu ülkeler o dönemde medeniyet beşiği sayılan Yunanistan ve Roma ile kültürel ilişkileri vardı.” (Veliyev 1970: 99)

Bütün halklarda olduğu gibi Azerbaycanlılar da doğanın kör tabii kuvvetlerine karşı aciz idiler. Onlar doğa üzerinde hâkim olmak isteseler de aciz idiler. Bunun sonucu onlar olaylar karşısında aciz idiler ve magiyaya-efsuna itikat, inam ortaya çıkıyordu. Doğa olaylarına etki göstermek, ananın ilk evladını dışarı çıkarır, yerden doluyu alarak dışın arasına koyar, kırır ve diyordular: Ben kestim sen de kes. Bununla doğaya emir ediyor, ona etki gösterirdiler. İnsanlar doğa olayları arasında benzerlikler arıyor, böylece, doğanın sırrını çözmeye çalışıyorlardı.

Rus halk biliminin araştırılmasında büyük emeği olan Maksim Gorki bu hakta şöyle yazmaktadır: “Kadim insanlar emeklerini hafifletmekle beraber, aynı zamanda dört ve iki ayaklı düşmana karşı silahlanırken söz ile doğanın belalarına da etki göstermek istemişler.” (Gorki 1935: 9).

Demek büyük edip insanın sözünün gücüne inanmıştır. “Bu anlamda Azerbaycan halk biliminin eski örneklerinden hesap olunan sihirli masallarda sehir düsturlarına inam güçlüdür. Böyle ki sihir ve düstur aracılığı ile insanlar müşkül meseleleri hal ediyor, Tanrılara etki gösterir, hiçbir fevkalade kuvve bu kahramanların karşısında dayanamaz (Veliyev 1970: 101).

Azerbaycan halk bilimi esatirle, efsunla, fallla başlasa da en fazla merasimler dikkati çekmektedir. Merasimler iki yere bölünür: Aile-sosyal ve Mevsim merasimleri.

Aile-sosyal merasimlerinin içinde en fazla dikkati çeken düğün ve ata-baba günü merasimleridir. Merasimlerde birkaç örneğe rast geldik. Örneğin, mezar toprağının okşanması, ölen için daim ağlayanın

sırtına bir avuç mezar toprağının dökülmesi...

Aran Karabağ'da Yaşayan Halkın Sözlü Edebiyatına Genel Bir Bakış

Karabağ Azerbaycan'da en fazla halk bilimi örnekleri olan bölgedir. Onun hem doğası, tarihi, maddi medeniyet abideleri buradaki folklorun daha da gelişmesine imkân yaratmıştır. Karabağ'da halk bilimi örneklerinin toplanması tarihi çok eskilere gedip çıkmaktadır. Bu bölgede her taşın, kayanın altında folklor örneği yatmaktadır. İnsanların konuşması baştanbaşa folklor örnekleriyle zengindir. Azerbaycan'da faaliyet gösteren Folklor Enstitüsü hayırhah ve önemli bir projeni hayata geçirmiş; Karabağ'da yaşayanların dilinden halk bilimi örnekleri toplamış, birkaç ciltte yayımlamıştır. Kitabın ön sözünde Karabağ folklorunun toplanmasının tarihinden söz açılmaktadır. Belli oluyor ki, bu işe 19.yüzyıllarda başlanılmıştır. En eski matbu organlarından olan "Tiflis Əxbar" da ve diğer gazete ve dergilerde Karabağ, onun tarihi-etnografik manzarası hakkında yazılara rast gelinmektedir. Bu malumatları 2012 yılında Azerbaycan'da Folklor Enstitüsü tarafından yayımlanan Karabağ: Folklor Da Bir Tarihtir kitabından aldık. Kitaptan öğreniriz ki, 19.yüzyıllıkta ünlü Karabağ Nameler kitaplarında da o bölgenin kültürü ve folkloru ile bağlı değerli malzeme elde etmek mümkündür.

"20.yüzyıllığın başlarında Karabağ bölgesinde folklor örnekleri daha geniş miğyasta toplanmış ve yayımlanmıştır. Ceyhun Bey Hacıbeyli'nin Karabağ'ın Diyalekti ve Folkloru kitabı Fransız dilinde Paris'te basılmış, sonralar Azerbaycan diline çevrilerek Bakıda ışık yüzü görmüştür. Bölge folklorunun toplanmasında 1923 yılında kurulmuş Azerbaycan Tatkik ve Tettebbö Cemiyeti'nin rolü olmuştur." (Karabağ: Foklor Da Bir Tarihtir 2012:3).

Kitaptan öğreniriz ki, aynı zamanda A.V. Bagrin'in editörlüğü ile Rusçaya çevrilerek 1930 yılında basılan folklor örnekleri kitabında Karabağ folkloruna da özel yer ayrılmıştır. Elimizdeki bu kitabı hazırlayanlar 1980'li yıllardan başlayarak Karadağ ahalisinin Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerine göç etmelerini göz önüne tutarak onlarla bu zor durmuşlarda görüşmüş ve kalbi Ermenilerin işkâli altında kalan vatanın folklorunu yine de gözyaşı ile bunu değerlendirmek için toplayanlara yardım etmişler. Her zaman kalbi vatan için dövünene insanlar vatanın işkâli durumu ile ilgili yeni bayatılar da ortaya koymuşlar. Bu örneklerde kackınlık, köçgünlük hayatı dile getirilmiştir:

*Kitabın Gülistandı,
Aç, oku gülistandı.
Kaçkının gözyaşından,
Bahçede gül islandı.*

Azerbaycan'ın ünlü şairi, Gazah'ta doğan, ömrünü Karabağ'da yaşayıp orada ebediyete kavuşan Molla Penah Vaki Karabağ'ın her taşının, toprağının folklorun incisi bayatıya benzetir:

*Küllü-Karabağ'ın abi hayatı
Nezmü nazik bayatıdır bayatı diyor.*

Aran Karabağ Folklorunda Toprak Konusu

Karabağ folkloru çeşitli konular ile ele alınmıştır. Bunlardan biri de toprak konusudur. Biz bunu konuyu işlerken Dağlık Karabağ'dan Aran Karabağ'a, özellikle Dağlık Karabağ'ın Fuzuli, Cebrayıl, Kubatlı bölgelerinden Beylegan şehrine gelenler ve onun yakınlığında salınmış Gayıdış, Dönüş kasabalarında meskûnlaşan Karabağlılarla buluştuk, onların söz bohçalarındaki toprak ile ilgili halk bilimi örneklerini kaleme aldık. Görüştüğümüz insanların adını, soyadını, doğum tarihini yazdık.

İster Dağlık, isterse de Aran Karabağ'da toprağa saygı, sevgi kökü iki cayarası kültürüne bağlanan Yaz, Bahar kutlamalarına, yani Nevruz, Yeni Gün kutlamalarına gedip çıkıyor. Bahar demek toprak demek.

Toprak demek ruzu demek. Bütün dünyadaki insanlar gibi Karabağlılar baharda toprakla haşır neşir olur, onu şumlayır, gübreleyir, kurumuş ağaçları kesir, tarlaya gidiyor, şum şenlikleri. Yani toprağın hazırlanması şenliklerini düzenleyirler. Toprakla ilgili, ayinler icra ediyor, Azerbaycan'ın ünlü bilim insanı Mireli Seyidov Yaz Gelir kitabında bunu ele alarak fikirlerini dünyaca ünlü yazar M.İbrahimov'un fikirlerinden örnek getirerek şöyle yazmıştır:

“Bahar gelirken Yazhanım yerin üzerine çıkıyor, toprak cana geliyor, nefes alıyor” (Seyidov 1990: 10).

Ünlü Azerbaycan yazarı Mirza İbrahimov'un bu fikrini Karabağ'ın Fuzuli kentinden olan bu gün Aran Karabağ'da yaşayan Melek Muradova şöyle dile getirmektedir: “Biz Nevruzu hasretle bekliyorduk, Bahçeye çıkar, toprağı şumlar, buğlanan, nefes alan toprağı avuçlayıp öper, başımızın üzerine koyardık.”

Azerbaycan'ın ünlü bilim insanı A.Nebiyev'in İlahır Çarşamba kitabında (Nebiyev 1992: 42) toprakla ilgili efsaneyi Aran Karabağ'ın Beylegan kentinin Daşburun kasabasında Naile Kahramanova'dan duyduk. Naile Hanım şöyle dedi: “Nenemden duymuştum ki, kışta toprak uyur, artık insanların yiyecekleri bitmek üzere. O zaman Su, Ateş, Külek toplaşır Toprak Hatunun yanına gidiyorlar. Onu uyandırır derler: İnsanlar açtır, kıtlık çekiyorlar. Kalk, onlara yardım et. Toprak Hatun der: İnsanları felakete salan kendisi felakete düşer. Kalkar, arkadaşları Su, Ateş, Külek ve Toprakla ele ele tutuşup insanlara yardıma koşarlar.

Ve toprak hakkında şöyle atasözleri söyledik: Toprak der; döv beni, doyurum seni; Toprak der; öldür beni, diriltim seni; Toprağın karası yüz ağardır.

Folklorun eski türlerinden biri de mitler, efsane ve rivayetlerdir. Karabağ'dan toplanmış rivayetlerden biri de insanın yaratılışı ile bağlıdır. Bu rivayette şöyle denilmiştir ”Bizim ecdadımız Âdem Atadır. Onu topraktan düzeltmişler” (Karabağ: Folklor da Bir Tarihtir 2012; 15)

Karabağ: “Folklor da Bir Tarihtir” kitabında İnsanın yaratılışı konusundaki efsane bir farklı versiyonda dikkati çekmektedir. “Allah insan yaratmak istiyormuş. Melekleri gönderir ki yeren toprak getirsin. Âmâ toprak çığlık yapar. Melekler toprağı götüre bilmiyorlar. Sonda Allah Azrail'i gönderir. Azrail gedmek istemiyor. Allah diyor git. Toprak Azrail'in toprak götürmesine razı olmuyor. Hep aynı sözü tekrar ediyor: Ben canlıyım bana dokunma, yaralama beni. Sonda Azrail diyor: Senden aldığım sana geri dönecek. O zaman toprak Azrail'e toprak veriyor.

Demek insan topraktan yaranıp sonda yine toprağa gidecek, toprak olacak...(Karabağ: Folklor da Bir Tarihtir 2012: 3)

Karabağ: Folklor da Bir Tarihtir kitabının 2. cildinde insanın yaranışı ve toprakla ilgili bir başka versiyon da vardır. Burada Allah dört meleğine Azrayıl, Mikayıl, Cebrayıl ve İsrafil'e der ki, gidin dünyanın dört tarafından toprak getirin. Allah İsrafil'le Mikayıl'a toprağın ihtiyarı veriyor. Onlar toprağı şumlar, eker, biçerlermiş, (Karabağ: Folklor da Bir Tarihtir 2012: 10-11)

Karabağ'da insanın topraktan oluşması rivayeti ünlü bilim insanı K.Veliyev'in araştırmalarında da vardır: “Tanrıca Aruru Gilgamıs'ın dostu Enkidu'yu Topraktan yaratmıştır. “ (Veliyev 1988: 28).

K.Veliyev'in araştırmalarında Karabağ'da toprakla ilgili mitoloji ile benzerlikler vardır. Örneğin: “Beş kutsal unsurun en bereketlisi topraktır. Toprağın oluşumu ile bir efsane var: Kara Han Gugu kuşunu gönderdi, git denizin dibinden toprak getir. Kuş getirdi ve toprak meydana geldi. Ülgen insanları topraktan yaratmıştır. Erlik Hanın ocağı ve bacası topraktandır. Kırgız efsanesinde denilir: Kara Dağda sellerin topladığı toprak vardı. Güneş Tanrı toprağa can verdi, Türklerin ulu babası Ayata böylece yarandı. 40 sene sonra buraya toplanan topraktan Ayana yarandı. “ (Veliyev 1988: 28)

K.Veliyev'in Elin Yaddaşı, Dilin Yaddaşı kitabında toprakla ilgili ilginç bilgiler vardır: Altaylıların inamına

göre, dağlar ilk insanın tükürdüğü topraktan yaranmıştır. “ (Veliyev 1988: 29)

Aran Karabağ’da Toplanmış Rivayetlerde Toprak Konusu

Karabağ’da her taşın, kalenin, kayanın, dağın, ağacın, çiçeğin, kuşun bir rivayeti vardı. Aynı zamanda toprağın da rivayeti vardır. Örneğin, Bugün Ermeni işkâli altında olan Kelbecer şehrinin Seyitler köyü yakınında Yerleşen Löküm Kalesi hakkında rivayette denilir ki, Kelbecer’in Löküm Kalesinde Lök adlı bir insan yaşıyormuş. O Allah’ı tanımaz, hatta kendisini Allah ilan etmişti. Çok sayıda askeri varmış, hiçbir padişah onu yenemezmiş. Hz. Emir adlı iyi bir insan hücum ediyor, Lök köpek sıfatında kaleden kaçıyor. Hz. Emir onun üzerine kaya atıyor, Lök yarıya kadar yere batıyor... Toprakтан çıkmak istediğinde Hz. Emir geliyor ve der ömür boyu bu toprağın altında azap çek. (Azerbaycan Klasik Edebiyatı Kütüphanesi, 1982: 50)

Burada zalim birisine toprakla azap verilmesi ön plandadır. Toprak dinsizleri, zalimleri sevmez. Çünkü kendisi herkese karşı cömerttir.

Karabağ’ın Fuzuli şehrinin Dilağarda köyünden toplanmış Karı Sarnıcı rivayetinde zalim şah köye geldiğinde herkes korkudan kaçmış, sadece bir koca karı kalmış. Şah ihtiyardan soruyor: Ne istiyorsun? Kadın: Bir sarnıç toprak. Şah onun ne dediğini anlıyor, bütün askerler onun üzerine bir sarnıç toprak döküyor, kadının üzerinde bir tepe oluşur.”

Rivayetin esas gayesi vatanın her taşı, toprağı üstünde mücadeledir. Toprak üstünde yaşayanın namusu, şerefidir. Ölürüz, toprağımızı vermeyiz demektir. O zamandan bura tepeye Karı Sarnıcı derler. (Azerbaycan Klasik Edebiyatı Kütüphanesi, 1982: 53)

Karabağ’ın Terter bölgesinden toplanmış bir rivayette böyle bir hikâye vardır: “Bir ihtiyar kadın bir köprü yaptı. Az geçmeden bu köprüyü sel alıp gider. Kadın her gün gelir, selin götürüp gittiği köprünün yanında gözyaşı döküyor. Bir gün bir nurani dede yaklaşır kadına ve der: -Ağlama, köprünün yeri iyi değil, temeli sağlam değil. Nurani dede nehrin her tarafına bir avuç toprak döker. Bu toprak büyük bir tepe olur, nehir küçülür. Nurani Dede yaşlı nineye: -Şimdi buradan köprü sal. Nehrin kenarındaki toprak tepeleri dönüp gök taş oluyor. Kadın köprüyü bu gök taşların üzerinden salıyor. Kadının sağlığında buraya Karı Köprüsü derler (Azerbaycan Klasik Edebiyatı Kütüphanesi, 1982: 53)

Burada idea yaşlı bir kadının halkına yardım etmesi, uğursuzluğa uğraması değil, yaşlı dedenin eliyle buraya dökülmüş, bu köprüye yardım etmek için onun gösterdiği çabadır ki, o çaba da bir avuç toprağın gücüyle ortaya konulmuştur.

Efsanevi ve Tarihi Şahsiyetler Hakkındaki Rivayetlerde Toprak Konusu

Karabağ’da tarihi şahsiyetler hakkında efsaneler çok, ama bizi en fazla ilgilendiren bu efsanelerdeki toprak konusudur. Örneğin Tomiris hakkındaki efsanenin çeşitli versiyonları değiştirilmiş şekilde konuşulur. Örneğin, Tomiris’le Karabağ’ın Berde kentinde hükümdarlık yapmış Nüşabe arasında benzerlik görüyorlar. Tomiris vatan toprağını korumak için onun bir avucunu düşmana vermemek için oğlunu bile feda ediyor. Nüşabe de toprağını canı kadar sevmiş, onu korumuş.

Karabağ Hanın yegâne kızı şair Ağabeyim İran Şahı Fethali Şaha gelin gidiyor, orada vatan bahçesi (bağı) isimli bahçe saldırır, Bütün toprak Karabağ’dan gelse de orada diktiği Haribülbül çiçeği açmıyor, sonuç bundan ibarettir ki, toprak doğduğu vatanını istiyor. O da canlıdır, vatanın suyunu, rüzgârını, sevgisini, sıcaklığını istiyor.

Ağıtlarda Toprak Konusu

Bostanda taşım ağlar,

Basma, yaprağım ağlar.
Ne kadar sağım, ağlarım,
Ölsem toprağım ağlar.
(Azerbaycan Klasik edebiyatı Kütüphanesi, 1982: 123)

Fıkralarda Toprak Konusu

Behlül Danende fıkraları çok meşhurdur. Bu fıkraları Karabağ'da çok bilir ve anlatırlar. Karabağ'da anlatılan Behlül Danende fıkralarından biri de "Satıyorum" isimli fıkradır. Bu fıkroda Behlül yol kenarında oturup üç top toprak satıyor. Soruşanda der: Bu birinci toprağı alıp zengin, zalim adamlara itibar edenin başına dök; ikinci topu soysuzdan para borç alanın başına dök; üçüncü top toprağı tanımadığı adama sır verenin başına dök.

Bu fıkranın didaktik yönü çok güçlüdür. Behlül toprağın değerini bildiği için onu kullanarak didaktik fikrini insanlara iletmiştir.

Atasözlerinde Toprak Konusu

Karabağ'da yaşayan insanların dilinde hep atasözleri vardır. Neredeyse her olaya bir atasözü denilmektedir. Örneğin;

- Toprak bir kuştur, elden verdin, bitti, senin değil, uçar gider.
- Toprak der: -Sen bana ter ver, ben sana zer verim."
- Toprağı düşen ter kızıl olup sana döner.
- Toprak der yüzüm kara olsa da senin yüzünü ağartacağım.
- Toprağın içi sırla doludur, sen onu eli toprakta olandan soruş.. (Dağlık Karabağ, Fuzuli kenti, Horadiz kasabası, Yakup Muradov, emekli, 70 yaş)
- Toprak der:- Vur beni, yedirdim seni
- Toprak kimi bereketli ol ki, herkes seni sevsin.
- Toprağı baksan bağı, bakmasan dağı olur.
- Toprağı bak demişler.
- Kim toprakla uğraşırsa aç kalmaz.
- Onların toprağı bir yerdendir (Aran Karabağ, Daşburun kasabası, Naile Kahramanova, emekli, 81 yaş)

İnançlarda Toprak Konusu

- Nevruz semenisini toprağı gömerler, toprak kutsaldır diye.
- Annenin sütü fazla ise onu sağıp ağacın dibindeki temiz toprağı döker.
- Toprağı sıcak su dökerken bismillah derler, toprak korkmasın.
- Toprağı sıcak su dökerken -Şeytan balalarını götür kaç derler.
- Ölüyü bahçede yıkarken onun yıkandığı yerde gül eker, geceler mum yakarlar, çünkü o toprak mukaddestir anlamında. (Ağca Eliyeva, Kubatlı kendi, Akara kasabası, 73 yaş, emekli)

Yeminlerde Toprak Konusu

- Toprak hakkı.
- Toprağı kurban olum.
- Elimde tuttuğum bu toprağı yemin ediyorum.(Nüşabe Muradova, Aran Karabağ, Fuzuli kendi, Horadiz kasabası, 67 yaş)

Yasaklarda Toprak Konusu

- Mezardan toprak alıp eve getirmezler.
- Toprağa söymezi (yani küfür etmezler)
- Ölü toprağını kimin sırtına döksen mutsuz olur.
- Teze gelinin ve yeni doğmuş bebeğin üzerine ölü toprağı getirmezler.
- Toprağı kargımazlar.
- Toprağı mundarımalar. (Gülner Rüstemova, Aran Karabağ, Beylegan kenti, 61 yaş)

Toprağa Sevgi Konusu

- Allah'ım bu toprağı bana çok görme.
- Sağken özüm, ölsem toprağım ağlar senin için.
- Allah'ım bana toprağında rahat ölüm ver.
- Toprağa canım kurban.
- Toprağı sev ki, o da seni sevindirsin.
- Sen toprağa bir verirsin, o sana yüz verir.
- Toprağı öp, okşa ki, o da seni öpsün.
- Toprağa elini vurduğunda Bismillah de.
- Toprağı öp başının üstüne koy.
- Toprağa dua et...
- Topraktan halalık ister. (Dağlık Karabağ, Fuzuli şehri, Abbashan Abbashanov Rahmetli olmuş, sağlığında yazmışım).

Alkışlarda Toprak Konusu

- Toprak kadar ömrün olsun.
- Toprak kadar aziz ol.
- Toprağın bereketli olsun.
- Bu toprakta gayim kadim ol.
- Toprak kadar ebedi yaşa.
- Allah'ım, bu toprağı bize çok görme. (Kifayet Aliyarova, Öğretmen, Aran Karabağ, Beylegan kenti, 64 yaş)

Kargışlarda Toprak (Yani Bedduada) Konusu

- Başına toprak dökülsün.
- Boyun toprağa batsın.
- Boyunu toprağa sokayım.
- Sırtın toprağa düşsun
- Toprağında baykuşlar ulasın.
- Toprağın düşmana kalsın.
- Gözünü toprak örtsün.
- Elin toprakta, karnın aç olsun.
- Mezardaki toprağında dikenler bitsin.
- Gözün topraktan doymasın.

Sonuç

Halk kültüründe toprak hakkında okuduğumuz, dinlediğimiz malzemelerden çıkan sonuç bundan ibarettir ki, gerçekten insanın doğumundan başlayıp ölümüne ve ölümünden sonra da onun yanında her zaman toprak vardır. Toprak insanın en yakın arkadaşı, sırdaşı dert yoldaşı, yol yoldaşıdır. Onu giydirir, yedirir,

yaşatır, ebediyete kavuştuğunda son menzili yine topraktır. Toprak hakkında yazılanları, söylenenleri incelediğimizde bir daha onun değerini, kıymetini, kutsallığını derk ettik. Bu araştırmada toprak hakkında bilgileri okurlarla paylaşmayı düşündük.

Kaynakça

Aliyev, İgrar (1989) *Dağlık Karabağ*. Elm Y.Bakı
Azərbaycan Klasik Edebiyatı Kütüphanesi, I cilt (1982) Elm Y.Bakı
Gorki, Maksim (1935). *Şura Edebiyatının Vazifeleri*. Azernesr Y.Bakı
Göyüşov, Reşit (1993) *Karabağ'ın Geçmişine Seyahat*. Azernesr Y. Bakı
Karabağ: Folklor Da Bir Tarihtir. I cilt (2012) Folklor Enstitüsü Y. Bakı
Karabağ: Folklor Da Bir Tarihtir. 2. cilt (2012) Folklor Enstitüsü Y. Bakı
Karabağ: Folklor Da Bir Tarihtir. 3 cilt (2012) Folklor Enstitüsü Y. Bakı
Veliyev, Vagif (1970) *Azərbaycan Şifahi Halk Edebiyatı*. ADU neşriyatı Y. Bakı
Veliyev, Kamil (1988) *Elin Yaddaşı, Dilin Yaddaşı*. Gençlik Y. Bakı

Söyleyiciler:

Mahmudov Sadi
Hüseynova Dilgüşe
Mahmedov Famil
Abbashanov Abbashan.
Alyarova Kifayet
Aliyeva Agca
Kahramanov Aliş
Kahramanova Naile
Muradova Melek
Muradova Nüşabe
Muradov Yakup